

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

О. Л. Туриніна

Практикум з психології

Навчальний посібник

МАУП

Київ 2007

ББК 88я73
Т87

Рецензенти: *Л. М. Карамушка, д-р психол. наук, проф.*
Г. В. Ложкін, д-р психол. наук, проф

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол №6 від 02.07.04)

Туриніна О. Л.
Т87 Практикум з психології : Навч. посіб. — К. : МАУП, 2007. —
328 с. : іл. — Бібліогр. : с. 304–305.

ISBN 978-966-608-737-2

У пропонованому посібнику наведено методики і вимоги до процедур, які можуть бути використані безпосередньо в діяльності практичного психолога-фахівця, тобто “Практикум” створювався одночасно і як навчальний посібник, який можна використовувати в процесі навчання студентів, і як методичний посібник, що може використовуватись у практичній діяльності.

ББК 88я73

ISBN 978-966-608-737-2

© О. В. Туриніна, 2007
© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2007

Вступ

Пропонований навчальний посібник являє собою курс лекцій і практичних завдань. Він містить різноманітну інформацію, що стосується наведених у ньому завдань: відповіді на запитання, розв'язання задач, рекомендації до виконання вправ, проведення дослідів, інструкції, ключі і пояснення до психодіагностичних методик. Така інформація необхідна насамперед для підготовки студентів зі спеціальності “Психологія”.

Посібник можна використовувати у різних формах навчальної діяльності і в практичній роботі. “Практикум” має на меті сформувати вміння і навички проведення психологічних експериментів, аналізу їх результатів, використання певного мінімуму психологічних методів, методик і засобів, які мають бути в арсеналі кожного практичного психолога, щоб їх можна було використовувати для конструювання і модифікування. Пропоновані психологічні методи та методики є значущими та апробованими у прикладній психології, їх ефективність у навчальному та консультативному процесах підтверджена багатьма дослідженнями. Таким чином, їх використовують у найбільш актуальних сферах діяльності практичного психолога, що дає можливість виготовляти дослідний матеріал тощо.

У підготовці видання ми виходили також з того, що наведені методики і вимоги до процедур можна використовувати безпосередньо в діяльності практичного психолога, тобто “Практикум” створювався і як навчальний посібник для студентів, і як методичний посібник.

Спостереження

Спостереження як метод психології полягає у фіксації виявів психічних явищ у поведженні на основі безпосереднього їх сприйняття.

Неможливо спостерігати внутрішні, суб'єктивні сутності мислення, уяви, волі, темпераменту, характеру, здібностей тощо, узяті поза конкретними зовнішніми виявами. Предметом спостережень є вербальні і невербальні акти поведження, що виявляються у певній ситуації або середовищі. Саме вони, виділені і зареєстровані належним чином, стають характеристиками інтелектуального й особистісного розвитку, динаміки досягнень, виразності станів та ін.

Так, вивчаючи особливості різних людей, дослідник може спостерігати:

- мовленнєву діяльність (зміст, послідовність, тривалість, частоту, спрямованість, інтенсивність);
- експресивні реакції (виразні рухи кінцівок, тіла);
- положення тіла у просторі (переміщення, нерухомість, дистанцію, швидкість, напрям рухів);
- фізичні контакти (торкання, поштовхи, удари, передачі, спільні зусилля).

Саме тому детальніше зупинимося на питанні про способи реєстрації результатів.

Процес ефективного спостереження неможливий без штучного вичленування із загального перебігу подій конкретних одиниць активності об'єкта. Мається на увазі означення того, що він робить у певний момент, як він це робить. Такими одиницями можуть бути звичайні слова та наукова термінологія.

Конкретною методикою, що дає змогу фіксувати, чітко структурувати та формалізувати інформацію, є “Карта спостережень Скотта”, спрямована на вивчення особливостей учнів, дезадаптованих до умов шкільного життя. До цієї групи належать два типи учнів: а) ті, що са-

мі відчувають труднощі і створюють труднощі для інших; б) яким важко у школі, але оточенню вони проблем не завдають.

Карта спостережень Скотта (КС) включає 16 симптомокомплексів (СК) поведінки учнів. У кожному СК зразки поведінки також пронумеровано. При заповненні карти спостережень наявність того чи іншого зразка поведінки позначають знаком плюс “+”, а відсутність — мінусом “-”. Ці дані заносять у таблицю 1. Проте зразки поведінки мають різну інформативну вагу, а тому при переведенні первинних емпіричних показників (+, -) у сирі оцінки, за одні зразки дається 1 бал, а за інші — 2 бали.

Для цього користуються таблицею переведення первинних емпіричних показників у сирі оцінки (табл. 2).

Таблиця 1

Форма заповнення карти спостережень

Зразки поведінки	СК															
	I НД	II О	III З	IV ТД	V НД	VI ТР	VII А	VIII КД	IX Н	X ЕН	XI НС	XII С	XIII РР	XIV СР	XV Х	XVI Ф
1																
2																
3																
...																
24																

У кожному симптомокомплексі бали за зразки поведінки сумуються. Потім суми сирих оцінок щодо кожного симптомокомплексу (СК) переводять у процентні показники, які показують ступінь вираженості кожного із СК у досліджуваного від максимально можливої вираженості. Перерахування сирих оцінок у процентні здійснюється за табл. 3.

Числові показники СК мають орієнтовне значення, а тому при інтерпретації використовувати їх потрібно дуже виважено. Методика не стандартизована, призначена для практичних цілей.

За допомогою квантилів числові показники (від 0 до 100 %) для кожного СК розділено на 5 інтервалів. Інтервал від 0 до 20 % свідчить про таку слабку вираженість якості, що існує велика ймовірність того, що фактично ми маємо справу з якістю, названою в СК. Наприк-

Таблиця 2

Ключ для переведення в бали

Зразки поведінки	СК															
	I НД	II О	III З	IV ТД	V НД	VI ТР	VII А	VIII КД	IX Н	X ЕН	XI НС	XII С	XIII ПП	XIV СП	XV Х	XVI Ф
1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1
2	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1
3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2
4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1		1	1
5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1			1
6	1	1	1	1	1	1	2	2	1	2	2	1	2		1	
7	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	2	1	2		1	
8	1	2	2	2	1	1	1	2	1	2					1	
9	1	1	2	1	1	1	1	2	1	1					1	
10	1	1	2	2	1	1	1	2	1	1					1	
11	1	2	2	1	2	2	2		1	2					1	
12	2	2	2	2	2	2	2			2					1	
13	2	2	2	1	2	2	2								2	
14	2	2		2	2	2	2								2	
15	2	2		1	2	2	2									
16	2	2		2	2											
17	2	2			2											
18	2	2			2											
19		2			2											
20		2			2											
21					2											
22					2											
23					2											
24					2											

лад, слабка вираженість СК V-НД (неприйняття дорослих) може свідчити про спроби дитини встановити добрі стосунки з дорослим, але неприйнятним для дорослого способом.

Інтервал від 80 % до 100 % вказує на те, що ця якість СК переросла себе і ми маємо справу вже з іншою якістю. Для правильної інтерпретації крайніх інтервалів потрібно мати додаткові відомості.

Інтервали 20–40 %, 40–60 % і 60–80 % відповідно свідчать про помітну, сильну і дуже сильну вираженість якості.

Таблиця 3

Переведення сирих балів у %

Бали	СК															
	I НД	II О	III З	IV ТД	V НД	VI ТР	VII А	VIII КД	IX Н	X ЕН	XI НС	XII С	XIII РР	XIV СР	XV Х	XVI Ф
1	4	3														
2	9	6														
3	13	10														
4	17	13														
5	22	16														
6	26	19														
7	30	23														
8	35	26														
9	39	29														
10	43	32														
11	48	35														
12	52	39														
13	57	42														
14	61	45														
15	65	48														
16	70	52														
17	74	55														
18	78	58														
19	83	61														
20	87	65														
21	91	68														
22	96	71														
23	100	74														
24		77														
25		81														
26		84														
27		87														
28		90														
29		94														
30		97														
31		100														
32																
33																
34																
35																
36																
37																
38																

Зміст симптомокомплексів

I. НД (недостатньо довіри до нових речей, людей, ситуацій). Від 1 до 11 — менш явні симптоми, від 12 до 17 — симптоми явного порушення.

II. О (ослабленість) — астенія. Виявляється в апатії, зниженому настрої. У легшій формі зниження активності чергуються з проявами енергійності. Симптомокомплекс ослабленості вказує на дефіцит енергетичних ресурсів організму дитини, а отже, на можливість прояву її активності. Симптоми 9—20 свідчать про більш виражену депресію.

III. З (замкненість у собі). Уникання контактів з людьми. Захисна установка до контактів з людьми, неприйняття почуття любові.

IV. ТД (тривога за прийняття дорослими та інтерес з їхнього боку). Тривожність і невпевненість дитини стосовно того, чи цікавляться нею дорослі, чи люблять її. СК-ТД проявляє тривожні надії, прагнення, спроби учня до встановлення і збереження добрих стосунків з дорослими. Симптоми 1—6 свідчать про те, що дитина прагне переконатись, чи сприймають і люблять її дорослі; симптоми 7—10 — повертає до себе увагу та прагне завоювати любов дорослого. Симптоми 11—16 — проявляє значну тривогу з приводу прийняття себе дорослими.

V. НД (неприйняття дорослих). Прояви різних форм неприйняття дорослих — від уникання вчителів, підозрілості до неконтрольованої ворожості. Симптоми 1—4 означають, що дитина проявляє різні форми неприйняття дорослих, які можуть бути зародком ворожості чи депресії. Симптоми 5—9 — ставиться до дорослих то вороже, то прагне завоювати їхнє добре ставлення. Симптоми 10—17 — відкрита ворожість, яка виявляється в асоціалній поведінці. Симптоми 8—24 — повна, некерована, звична ворожість.

VI. ТР (тривога за прийняття ровесниками). Тривожність і невпевненість учня у тому, чи люблять його інші діти, чи є до нього інтерес з їхнього боку. Це ті ж тенденції, що і в НД, але стосовно ровесників. Часом вони можуть приймати форми відкритої ворожості. Всі симптоми однаково важливі.

VII. А (асоціалність). Недостатність соціальної нормативності. Під цим терміном розуміють не прояви антисоціальної поведінки, хоча при сильній вираженості (82 % і більше) це може спостерігатися. Слабка вираженість СК-А (14 % і менше) може бути тоді, коли моральні вимоги учня вищі, ніж ті, які диктує йому школа. СК-А пов'язаний з невпевненістю у схваленні дорослими, яка виявляється у різних формах негативізму. Симптоми 1—5 — відсутність прагнення сподобатись дорослим, байдужість і відсутність зацікавленості в

добрих стосунках з ними. Симптоми 5–9 у дітей старшого віку можуть вказувати на певну незалежність. Симптоми 10–16 — відсутність моральної скрупульозності в дрібницях.

VIII. КД (конфліктність з дітьми). Вороже ставлення до інших дітей — від прихованого ревнивого суперництва до відкритої ворожості.

IX. Н (непосидючість, невгамовність). Нетерплячість, непристосованість до роботи, яка потребує терпіння, концентрації, роздумів, уваги. Уникання тривалих зусиль.

X. ЕН (емоційне напруження, емоційна незрілість). Ознака запізнілого емоційного розвитку, що в умовах школи призводить до емоційного перенапруження (стресів). Прояви інфантильності в мовленні, поведінці, а також тривожності, схильності до плаксивості. Симптоми 1–5 свідчать про емоційну незрілість, 6–7 — про серйозні форми емоційного напруження, 8–10 — про прогули і непунктуальність.

XI. НС (невротичні симптоми). Включають ознаки неврозу, переважно нав'язливо-невротичних станів: часте моргання, обгризування нігтів, смоктання пальців і т. д., а також неврози страхів (“слова з нього не витягнеш”, говорить плутано).

XII. С (середовище). Містить кілька зовнішніх ознак — сигналів того, що дитина росте в несприятливому середовищі, насамперед сімейному оточенні.

XIII. РР (розумовий розвиток). Констатує рівень відставання у навчанні та оцінку загального враження, яке справляє рівень розумового розвитку дитини.

XIV. СР (сексуальний розвиток). Фіксує загальну оцінку, яку дає вчитель темпам і спрямованості статевого розвитку.

XV. Х (хвороба). Містить зовнішні ознаки, за якими можна визначити захворювання у дитини, але які, звичайно, не дають змоги поставити точний діагноз.

XVI. Ф (фізичний розвиток). Привертає увагу до відхилень у конституційному розвитку. Слабкий зір і слух.

Карта спостережень Скотта

I

1. Розмовляє з учителем лише тоді, коли перебуває з ним наодинці.
2. Плаче, коли йому роблять зауваження.

3. Ніколи не пропонує нікому ніякої допомоги, але охоче надає її, якщо його про це просять.

4. Позиція підлеглого (погоджується займати не завжди сприятливі позиції, наприклад, під час гри бігає за м'ячем, в той час як інші спокійно на це дивляться).

5. Надто тривожний, щоб бути неслухняним.

6. Говорить неправду від страху.

7. Любить, коли до нього виявляють симпатію, але не прагне її заслужити.

8. Ніколи не приносить вчителям квітів чи інших подарунків.

9. Ніколи не приносить і не показує вчителю знайдені ним речі, хоча його товариші це роблять.

10. Має лише одного друга та переважно ігнорує інших хлопчиків (дівчаток) у класі.

11. Хочє бути поміченим до того, як привітається з учителем.

12. Не підходить до вчителя з власної ініціативи.

13. Надто сором'язливий, щоб попросити що-небудь (про допомогу).

14. Легко нервується, плаче, червоніє, якщо його запитують.

15. Легко ухиляється від активної участі у грі.

16. Говорить невиразно, особливо під час привітання.

17. Надто мало розмовляє, "слова з нього не витягнеш".

II

1. Під час відповіді на уроці інколи старанний, а інколи не турбується про це.

2. Залежно від самопочуття або просить про допомогу (при виконанні навчальних завдань), або ні.

3. Старанність у навчанні щоденно змінюється.

4. В іграх інколи активний, інколи апатичний.

5. Іноді нічим не цікавиться у вільний від навчання час.

6. При виконанні фізичної роботи інколи дуже старанний, а інколи байдужий.

7. Нетерплячий, втрачає інтерес до роботи у процесі її виконання.

8. Якщо спровокувати, стає неконтрольовано агресивним.

9. Може працювати наодинці, але має недостатньо енергії.

10. Під час ручної роботи проявляє недостатньо фізичних сил.

11. Млявий, безініціативний у класі.

12. Апатичний, пасивний, неуважний.

13. Проявляє раптові зниження енергії.
14. Рухи сповільнені.
15. Надто апатичний, щоб чимось перейматися, а тому ні до кого не звертається по допомогу.
16. Погляд “тупий” і “байдужий”.
17. Завжди ледачий і апатичний в іграх.
18. Часто мріє вголос.
19. Говорить невиразно, бурмоче.
20. Викликає жалість (пригнічений, нещасний), рідко сміється.

III

1. Ніколи ні з ким не вітається.
2. Не реагує на привітання.
3. Не реагує на інших людей дружелюбно і доброзичливо.
4. Уникає розмов (“замкнений у собі”).
5. Мріє і займається чимось іншим, а не шкільними заняттями (живе в іншому світі).
6. Зовсім не зацікавлений ручною роботою.
7. Не виявляє інтересу до колективних ігор.
8. Уникає інших людей.
9. Тримається на відстані від дорослих, навіть тоді, коли в чомусь підозрюється.
10. Ізолюється від інших дітей (до нього неможливо наблизитись).
11. Створює враження людини, яка не помічає інших людей.
12. У розмові тривожний і збивається з теми розмови.
13. Нагадує “насторожену тварину”.

IV

1. Охоче виконує свої обов’язки.
2. Виявляє бажання вітатися з учителем.
3. Надто балакучий, набридає своїми розмовами.
4. Охоче дарує вчительці квіти чи інші подарунки.
5. Часто приносить і показує вчителю знайдені ним речі, предмети, книги і т. д.
6. Надмірно дружелюбний до вчителя.
7. Надто багато розповідає вчителю про свої заняття в сім’ї.
8. “Підлизується”, намагається сподобатись учителю.
9. Завжди знаходить привід звернути увагу вчителя на себе.

10. Постійно потребує допомоги й контролю вчителя.
11. Добивається симпатії вчителя. Підходить до нього з різними дрібними скаргами на товаришів.
12. Прагне “монополізувати” вчителя (займати його виключно своєю персоною).
13. Розповідає фантастичні, вигадані історії.
14. Прагне зацікавити дорослих своєю особою, але не докладає зі свого боку ніяких зусиль у цьому напрямі.
15. Надмірно стурбований тим, щоб зацікавити собою дорослих і завоювати їхні симпатії.
16. Зовсім “ухиляється”, якщо його зусилля не мають успіху.

V

1. Настрій постійно змінюється.
2. Виключно нетерплячий, окрім тих випадків, коли перебуває в “гарному” настрої.
3. Виявляє наполегливість і впертість у ручній роботі.
4. Часто має поганий настрій.
5. За відповідного настрою пропонує свою допомогу чи послуги.
6. Часом дуже сердечний, часом байдужий, коли просить учителя про щось.
7. Інколи прагне привітатися з учителем, а інколи уникає цього.
8. Може проявляти злість чи підозрілість у відповідь на привітання.
9. Часом привітний, а інколи в поганому настрої.
10. Дуже постійний у поведінці, інколи справляє враження людини, що зумисно погано виконує роботу.
11. Псує суспільну і приватну власність (у школі, в будинках, садах, у громадському транспорті).
12. Вживає вульгарну мову, оповідання, вірші, малюнки.
13. Підозрілий, особливо коли захищається від звинувачень його у чомусь.
14. Бурмоче під ніс, коли чимось незадоволений.
15. Негативна позиція, якщо йому роблять зауваження.
16. Часом бреше спонтанно, не замислюючись.
17. Час від часу краде гроші, солодоші, цінні речі.
18. Завжди на щось претендує і завжди вважає, що несправедливо покараний.
19. Дикий погляд. Дивиться з-під лоба.
20. Дуже неслухняний, недисциплінований.

21. Агресивна позиція (кричить, погрожує, застосовує силу).
22. Найохочіше дружить з так званими “підозрілими типами”.
23. Поводиться непристойно.

VI

1. “Грає героя”, особливо коли йому роблять зауваження.
 2. Не може стриматися, щоб не грати перед оточенням.
 3. Виявляє схильність “прикидатися дурником”.
 4. Занадто сміливий (ризикуює без необхідності).
 5. Турбується про те, щоб завжди бути в злагоді з більшістю.
- Нав’язується іншим, ним легко керувати.
6. Любить бути в центрі уваги.
 7. Грає виключно чи майже виключно зі старшими від себе дітьми.
 8. Намагається обійняти відповідальну посаду, не переймається, що не впорається.
 9. Хвалиться перед іншими дітьми.
 10. Блазнює (корчить клоунські міни).
 11. Розв’язно поводить, коли вчителя немає в класі.
 12. Вдягається з викликом, яскраво.
 13. Із задоволенням псує громадську власність.
 14. Нерозумне поведіння в класі.
 15. Наслідуює хуліганські вчинки інших.

VII

1. Не зацікавлений у навчанні.
2. Працює в школі лише тоді, коли над ним “стоять”, або коли його примушують працювати.
3. Працює поза школою лише тоді, коли його контролюють або змушують.
4. Виявляє байдужість при відповіді на запитання вчителя.
5. Ніколи не просить допомоги, хоча і не сором’язливий.
6. Ніколи добровільно не береться ні за яку роботу.
7. Не виявляє зацікавленості ні у схваленні, ні в несхваленні з боку дорослих.
8. Мінімальні контакти з учителем, хоча з іншими людьми вони нормальні.
9. Уникає вчителя, але розмовляє з іншими людьми.
10. Списує домашні завдання в інших.
11. Бере чужі книги без дозволу.

12. Егоїстичний, любить інтриги, псує іншим дітям ігри.
13. Хитрий, непорядний (в іграх з іншими дітьми).
14. Поганий спортсмен (грає лише для особистої вигоди, обманює в іграх).
15. Не дивиться прямо в очі людині.
16. Потайний і недружелюбний (підозрює, що співрозмовник щось про нього знає).

VIII

1. Заважає іншим дітям під час гри, сміється над ними, любить їх лякати.
2. Інколи дуже недружелюбний до тих дітей, які не належать до тісного кола його спілкування.
3. Набридає іншим дітям, чіпляється до них.
4. Свариться, ображає інших дітей.
5. Прагне своїми зауваженнями створити певні труднощі в інших дітей.
6. Ховає чи знищує предмети, які належать іншим дітям.
7. Перебуває переважно в поганих стосунках з іншими дітьми.
8. Набридає слабшим дітям.
9. Інші діти його не люблять або навіть не терплять.
10. Б'ється (кусається, дряпається, використовує небезпечні предмети як знаряддя бійки).

IX

1. Дуже неохайний.
2. Відмовляється від контактів з іншими дітьми неприємними для них способами.
3. Під час ручної роботи легко втрачає інтерес.
4. Абсолютно не володіє собою в іграх.
5. Непунктуальний, нестандартний. Часто забуває або губить олівці, книги, інші предмети.
6. Непослідовний, безвідповідальний у ручній роботі.
7. Нестаранний у навчальній діяльності.
8. Надто неспокійний, щоб працювати наодинці.
9. Не може бути уважним в класі або довго на чомусь зосереджуватись.
10. Не знає, що з собою робити. Ні на чому не може зупинитись, хоча б на незначний час.

11. Надто неспокійний, щоб запам'ятати вказівки чи зауваження дорослих.

XII

1. Грається іграшками, які надто дитячі для його віку.
2. Любить ігри, але швидко втрачає інтерес до них.
3. Надто інфантильна мова.
4. Надто незрілий, щоб дослухатися і виконувати вказівки.
5. Грається виключно або переважно з меншими від себе дітьми.
6. Надто тривожний, щоб на щось зважитись.
7. Інші діти докучають йому (він — “козел відпущення”).
8. Кілька разів прогулював уроки.
9. Часто запізнюється.
10. Прогулює окремі уроки.
11. Неорганізований, розхлябаний, незібраний.
12. Поводиться в класі ізольовано.

XI

1. Заїкається, затинається, “слова з нього не витягнеш”.
2. Говорить нелогічно, мова неупорядкована.
3. Часто моргає.
4. Робить безцільні рухи руками.
5. Гризе нігті.
6. Ходить підстрибуючи.
7. Смокче палець (вік понад 10 років).

XII

1. Часто відсутній у школі — півдня чи цілий день.
2. Не ходить до школи по кілька днів.
3. Батьки свідомо брехливо виправдовують відсутність дитини в класі.
4. Вимушений залишатися вдома, щоб допомагати батькам.
5. Неохайний, “бруднуля”.
6. Виглядає як при недоїданні.
7. Негарний порівняно з іншими дітьми.

XIII

1. Дуже відстає у навчанні.
2. Розумовий розвиток значно нижчий, ніж у ровесників.
3. Зовсім не вміє читати.

4. Значні недоліки в знанні математики.
5. Абсолютно не розуміє арифметики.
6. Інші діти сприймають його як дурника.
7. Просто недолугий.

XIV

1. Дуже ранній статевий розвиток, чутливість до протилежної статі.
2. Затримки статевого розвитку.
3. Проявляє збочені нахили.

XV

1. Неправильне дихання.
2. Часті застуди.
3. Часті кровотечі з носа.
4. Дихає ротом.
5. Схильність до внутрішніх захворювань.
6. Схильність до захворювань шкіри.
7. Скаржиться на часті болі в шлунку і нудоту.
8. Часті головні болі.
9. Схильність надмірно бліднути та червоніти.
10. Хворобливі почервонілі повіки.
11. Дуже холодні руки.
12. Косоокість.
13. Погана координація рухів.
14. Неприродні пози тіла.

XVI

1. Поганий зір.
2. Слабкий слух.
3. Занадто маленький зріст.
4. Надмірна повнота.
5. Інші аномальні особливості статури.

Звичайно, багато залежить від спостережливості — здатності помічати істотні, характерні, у тому числі й малопомітні властивості предметів і явищ. Без розвитку в собі такої якості неможливо ефективно виконувати дослідницьку діяльність. Однак справа тільки цим не обмежується.

Якщо, приміром, досить спостережлива людина роздивиться навкруги, не маючи певних цілей спостереження і ніяк не фіксуючи його підсумків, то вона лише побачить безліч осіб і стане свідком різних подій. Зібрану нею інформацію не можна розглядати як доказ або спростування фактів, закономірностей, теорій. Така людина бачила і чула багато, але не вела спостережень у прямому значенні слова.

Спостережливість ґрунтується на увазі, сприйманні, мисленні і пам'яті і є сукупністю особистісних якостей учителя, що дають йому змогу осмислити те, що він бачить і чує, зацікавлено сприймати навколишню дійсність, зауважувати істотні деталі, ознаки або властивості різних явищ і процесів.

Спостережливість — це властивість особистості, яка не дається їй у готовому вигляді. Сама собою вона сформуватися не може, потрібно проводити систематичну і цілеспрямовану роботу для її розвитку.

Наприклад, психолог, який займається спостереженням і завдяки систематичній і цілеспрямованій роботі сформував спостережливість своєї особистості, помічає в навколишніх, навіть проти своєї волі, відповідність або невідповідність їхньої поведінки еталону. Спостерігаючи те, що явно відкрито для всіх, у нього народжується міркування про те, що ще не виявилось в іншій людині, повинно або може виявитися в майбутньому. Нарешті, він визначає які дії людини звичні, характерні саме для неї, а які стануть ключиком до відкриття того, що зовні не проявилось. Психологу, крім уміння бачити, ще потрібна здатність розуміти. За допомогою мислення й уяви досвідчений психолог може змодельовати у своїй свідомості зовнішні ознаки поведінки іншої людини, а на їх основі — її внутрішній стан.

Формування психологічної спостережливості можна пояснити з погляду теорії поетапного формування розумових дій. Спочатку відбуваються знання про ті зовнішні ознаки, в яких виявляються емоційні, інтелектуальні та вольові процеси і стани особистості, а саме: про міміку, жести, пози, інтонаційні й інші виразні засоби.

Потім накопичується досвід спостереження і розпізнавання іншої людини в процесі спілкування і праці. На цій стадії формується спостереження як уміння.

У результаті неодноразових дій спостереження, перетворення їх у навички і звички відбувається рух від уміння спостерігати до спостережливості як властивості особистості психолога. Спостережливість

багато в чому залежить від спрямованості особистості, що спостерігає. Психологом спостережливість сприймається як своєрідна інтуїція, як результат досвіду спостережень, підкріплених аналізом фактів. Спостерігаючи, потрібно аналізувати, бо це єдиний спосіб розвинути в себе професійну спостережливість.

Щоб сформувати в себе психологічну спостережливість, необхідно навчитися керувати своєю увагою (спрямовувати, концентрувати і розподіляти її), добре знати зовнішні прояви особистості (жести, міміку, темп рухів, тон мови) і завдяки їм розуміти іншу людину та передбачати її поведінку. Основний шлях досягнення цього вміння — тренування у спостереженнях.

1. Спробуйте спостерігати протягом певного часу за кількома людьми. Записуйте свої спостереження в щоденник.

2. Зробіть обґрунтовані висновки про рівень вихованості й розвитку в цих людей таких якостей особистості, як дисциплінованість, відповідальність, почуття обов'язку і т. д.

3. Свої висновки звірте з думками інших людей, які добре їх знають.

3. Відвідайте незнайому вам групу людей. Спробуйте вгадати, хто в цій групі визнаний ерудитом, хто відрізняється високим рівнем домагань, хто зайвою сором'язливістю, хто займається з захопленням, а хто “абияк”, чи є студенти, що виконують деякі неофіційні ролі (неформальні лідери). Свої міркування звірте з думкою інших людей.

Методика дослідження рівня спостережливості

Для діагностики рівня розвитку психологічної спостережливості можна використовувати деякі вправи, що можуть слугувати засобом формування вміння спостерігати. Ця методика може тривати кілька занять.

На малюнку подані зображення різних емоційних станів: 1) нормальний, 2) ніжний, 3) скорботний, 4) незадоволений, 5) впертий, 6) впертий і незадоволений, 7) уважний, 8) незадоволений і уважний, 9) злий (рис. 1).

Інструкція: “Уважно розгляньте малюнок і визначте, який емоційний стан передає зображена на ньому міміка рота”. Свої спостере-

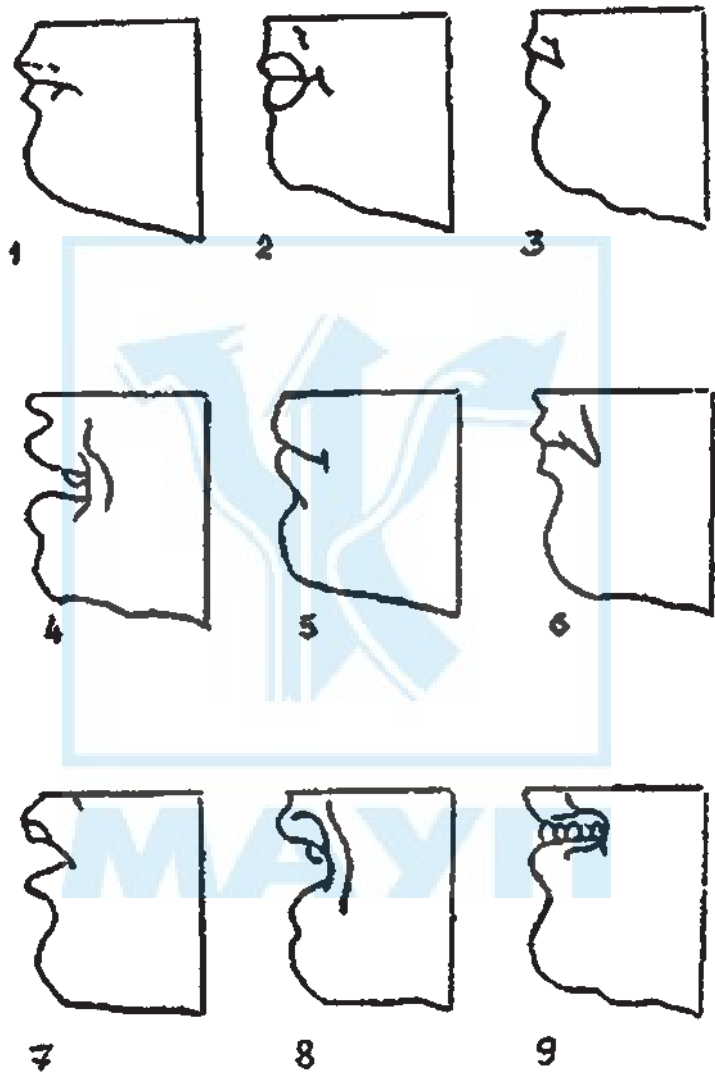

Рис. 1

Таблиця може мати такий вигляд:

№	Міміка рота			

ження потрібно записати в таблицю, що може бути використана на кількох заняттях.

Правильні значення того або іншого мімічного виразу записуються в першу графу таблиці.

Потім кожний студент порівнює результати своїх спостережень із запропонованим еталоном, причому на кожному занятті.

Оцінюється точність впізнавання мімічних виразів і динаміка точності результатів спостереження від заняття до заняття.

Далі визначається процентне співвідношення правильно визначених мімічних виразів до загального числа малюнків, які були показані на першому, другому, третьому і т. д. занятті. Оцінка точності впізнавання мімічних виразів може бути визначена як середнє арифметичне результатів, отриманих на кожному занятті.

Умовно можна виділити чотири рівні сформованості психологічної спостережливості: високий, достатній, середній і низький.

Рівні психологічної спостережливості розподіляються так:

від 81 % до 100 % — високий рівень точності впізнавання (4 бали),

від 61 % до 80 % — достатній рівень точності впізнавання (3 бали),

від 41 % до 60 % — середній рівень точності впізнавання (2 бали),

від 0 % до 40 % — низький рівень точності впізнавання (1 бал).

Для одержання кращих результатів, важливо виконувати домашні завдання: провести спостереження за виразом емоційних станів у людей, звертаючи особливу увагу на міміку рота.

Методика "Двоїсті зображення"

Формувати спостережливість можна також за допомогою завдання, що називаються “Подвійні зображення” (додат. 1).

Питання для самоконтролю

1. Що таке наукове спостереження?
2. Відмінність понять “спостереження” і “спостережливість”.
3. Методики діагностики спостережливості.
4. Якими прийомами можна формувати спостережливість?
5. Дослідження рівнів спостережливості людини.
6. Особливості застосування карти спостережень Скотта.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Введение в психологию* / Ред. А. В. Петровский. — М., 1997.
2. *Гамезо М. В., Домашенко И. А.* Атлас по психологии. — М., 1986.
3. *Горбатов Д. С.* Практикум по психологическому исследованию: Учеб. пособие. — Самара: Издат. дом “БАХ-РАХ-М”, 2000. — 148 с.
4. *Дружинин М. К.* Выборочное наблюдение и эксперимент. — М., 1977.
5. *Корнилова Т. В.* Введение в психологический эксперимент. — М., 1997.
6. *Основы психодиагностики* / Ред. А. Г. Шмелев. — Ростов н/Д, 1996.
7. *Практикум по социологии* / Ред. И. М. Слепенков, Н. И. Дряхлов и др. — М., 1992.
8. *Реан А. А., Коломинский Я. Л.* Социальная педагогическая психология. — СПб., 1999.

Тестування

У психодіагностиці під тестуванням розуміють стандартизований іспит, призначений для встановлення кількісних (і якісних) індивідуально-психологічних розходжень.

Залежно від предмета дослідження вирізняють тести:

- *інтелекту*, що забезпечує вивчення рівня розвитку мислення і пізнавальних процесів у цілому;
- *здібностей*, що оцінюють навченість, можливість і легкість оволодіння певними знаннями, вміннями і навичками. До них належать тести загальних і спеціальних здібностей;
- *досягнень*, що виявляють навченість, тобто рівень оволодіння знаннями, вміннями і навичками в якійсь галузі (навчальній, професійній, спортивній);
- *особистості*, спрямовані на вивчення різних аспектів особистісного розвитку, таких як інтереси, мотиви, емоції, стосунки та ін.;
- *міжособистісні*, що передбачають оцінку стосунків у групі, виявлення специфіки комунікативних процесів.

За характером тестових завдань розрізняють такі види тестів:

- *вербальні*, матеріал яких поданий у словесній формі;
- *образні*, де робота досліджуваного відбувається з малюнками, схемами на основі наочних уявлень, які при цьому виникають;
- *практичні*, які виконуються при маніпулюванні реальними об'єктами або їх дублерами;
- *комбіновані*, які об'єднують в собі як вербальний, так і невербальний матеріал завдань.

За формою подання завдань тести поділяються на:

- *бланкові* (папір і олівець);
- *апаратурні*;
- *малюнкові*;
- *усні*.

Залежно від кількості тести поділяються на:

- *індивідуальні*;
- *групові*.

За часом виконання тести бувають двох видів:

- *швидкі*, в яких основним показником роботи є темп розв'язання завдань.
- *результативні*, де показник швидкості роботи не співвідноситься з результатами тестування, не впливає на них.

У психодіагностичній практиці поряд із тестами активно застосовуються особистісні опитувальники. Це методики, завдання яких подані у вигляді запитань або тверджень. Завдання досліджуваного — дати письмові чи усні відповіді, повідомити інформацію про себе, висловити ставлення, сформулювати думки.

За своєю суттю опитувальники передбачають здійснення досліджуваним суб'єктивного самозвіту. Від анкет особистісні опитувальники відрізняються:

- 1) спрямованістю на вивчення психологічних особливостей;
- 2) стандартизацією процедур застосування й інтерпретації;
- 3) опорою на змісті певної наукової концепції, теорії;
- 4) наявністю норм виконання або відповідних критеріїв розвитку, стосовно яких здійснюється стандартизація індивідуальних результатів;
- 5) перевіркою ступеня валідності й надійності.

Однак використання методу тестів для досліджень потребує загальнопсихологічних знань і компетентності в галузі теорії і практики вимірювання та аналізу. Справа в тому, що вивчення складних психічних феноменів не зводиться до суто “технічної” діяльності з визначення завдань і реєстрації результатів. Недолік кваліфікації дослідника нерідко обертається втратою індивідуального підходу, дефектами інтерпретації результатів, збільшенням кількості помилок під час організації процедури дослідження. Саме тому ми пропонуємо методику, яка допомагає формувати вміння та навички дослідника.

Дослідження особистості за допомогою модифікованої форми В опитувальника FPI

Особистісний опитувальник створений переважно для прикладних досліджень з урахуванням досвіду побудови і застосування таких

широковідомих опитувальників, як 16PF, MMPI, EPI та ін. Шкали опитувальника сформовані на основі результатів факторного аналізу і відображають сукупність взаємозалежних факторів. Опитувальник призначений для діагностики психічних станів і властивостей особистості, які мають першорядне значення для процесу соціальної, професійної адаптації і регуляції поведінки.

Кількість опитувальників з інструкцією і бланків відповідей має відповідати кількості досліджуваних осіб.

Опитувальник FPI містить 12 шкал; форма V відрізняється від повної форми тим, що має вдвічі менше запитань. Загальна кількість запитань в опитувальнику — 114. Одне (перше) запитання в жодну зі шкал не входить, тому має перевірочний характер. Шкали опитувальника I–IX є основними або базовими, а X–XII — інтегрованими похідними. Похідні шкали складені із запитань основних шкал і позначаються іноді не цифрами, а відповідно буквами E, N і M.

Шкала I (невротичність) характеризує рівень невротизації особистості. Високі оцінки відповідають вираженому невротичному синдрому астенічного типу із значними психосоматичними порушеннями.

Шкала II (спонтанна агресивність) дає змогу виявити й оцінити психопатизацію інтротенсивного типу. Високі оцінки свідчать про підвищений рівень психопатизації, що створює передумови для імпульсивної поведінки.

Шкала III (депресивність) дає змогу діагностувати ознаки, характерні для психопатологічного депресивного синдрому. Високі оцінки за шкалою відповідають наявності цих ознак в емоційному стані, у поведінці, ставленні до себе і до соціального середовища.

Шкала IV (дратівливість) свідчить про емоційну стійкість. Високі оцінки свідчать про нестійкий емоційний стан зі схильністю до афективного реагування.

Шкала V (товарищескість) характеризує як потенційні можливості, так і реальні вияви соціальної активності. Високі оцінки вказують на наявність вираженої потреби у спілкуванні і постійній готовності до задоволення цієї потреби.

Шкала VI (урівноваженість) відображає стійкість до стресу. Високі оцінки свідчать про захищеність від впливу стрес-факторів у звичайних життєвих ситуаціях, яка виявляється впевненістю в собі, оптимістичністю й активністю.

Шкала VII (реактивна агресивність) має на меті виявити ознаки психопатизації екстратенсивного типу. Високі оцінки свідчать про високий рівень психопатизації, яка характеризується агресивним ставленням до соціального середовища і вираженим прагненням домінувати.

Шкала VIII (*сором'язливість*) відображає схильність до стресового реагування на звичайні життєві ситуації, яка виявляється у пасивно--оборонному типі. Високі оцінки за шкалою показують наявність тривожності, скутості, непевності, внаслідок чого спостерігаються труднощі в соціальних контактах.

Шкала IX (*відкритість*) дає змогу характеризувати ставлення до соціального оточення і рівня самокритичності. Високі оцінки свідчать про прагнення до відвертої взаємодії з оточуючими за високого рівня самокритичності. Оцінки за цією шкалою можуть певним чином сприяти аналізу відвертості відповідей досліджуваного під час роботи з даним опитувальником.

Шкала X (*екстраверсія — інтроверсія*). Високі оцінки за шкалою відповідають вираженій екстравертивності особистості, низькі — вираженій інтровертності.

Шкала XI (*емоційна лабільність*). Високі оцінки вказують на нестійкість емоційного стану, що виявляється у змінах настрою, підвищеній збудливості, дратівливості, недостатній саморегуляції. Низькі оцінки можуть характеризувати не тільки високу стабільність емоційного стану, а й уміння володіти собою.

Шкала XII (*маскулінізм — фемінізм*). Високі оцінки свідчать, що перебіг психічної діяльності відбувається переважно за чоловічим типом, низькі — за жіночим.

Дослідження може проводитися індивідуально або з групою досліджуваних. В останньому випадку необхідно, щоб кожний з них мав не тільки персональний бланк відповідного аркуша, а й окремий опитувальник з інструкцією. Розташовуватися досліджувані мають так, щоб не створювати перешкод один одному в процесі роботи. Психолог--дослідник коротко повідомляє мету дослідження і правила роботи з опитувальником. Важливо досягти позитивного, зацікавленого ставлення досліджуваних до виконання завдання. Їхня увага звертається на неприпустимість взаємних консультацій у процесі роботи і жодних обговорювань між собою. Після цих пояснень психолог пропонує уважно вивчити інструкцію, відповідає на запитання, якщо вони виникли, і пропонує перейти до самостійної роботи з опитувальником.

Обробка результатів

Перша процедура стосується одержання первинних, або “сирих”, оцінок. Для її здійснення необхідно підготувати матричні форми ключів кожної шкали на основі загального ключа опитувальника. Для цього у бланках чистих аркушів, ідентичних тим, якими користувалися досліджувані, вирізають “вікна” у клітинках, що відповідають номеру запитання та варіанту відповіді. Отримані в такий спосіб шаблони по черзі, відповідно до порядкового номера шкали, накладаються на заповнений досліджуваним аркуш відповідей. Підраховується кількість оцінок (хрестиків), що збіглися з “вікнами” шаблону. Отримані значення заносяться у стовпчик первинних оцінок протоколу заняття.

Друга процедура пов’язана з перекладом первинних оцінок у стандартні оцінки 9-бальної шкали за допомогою таблиці. Отримані значення стандартних оцінок позначаються у відповідному стовпчику протоколу нанесенням умовної позначки (кружок, хрестик або ін.) у місці, яке відповідає величині стандартної оцінки за кожною шкалою. З’єднавши прямими позначені місця, отримуємо графічне зображення профілю особистості.

Аналіз результатів варто починати з перегляду всіх аркушів, заповнених досліджуваними, з’ясувавши, де відповідь на перше запитання. Відмова від відповіді означає небажання досліджуваного відповідати відверто на поставлені запитання і можна вважати, що дослідження не відбулося. У разі згоди відповідати на перше запитання після обробки результатів дослідження уважно вивчається графічне зображення профілю особистості, виділяються всі високі і низькі оцінки. До низьких належать оцінки 1–3 бали, до середніх — 4–6 балів, до високих — 7–9 балів. Варто звернути особливу увагу на оцінку за шкалою IX, яка важлива для загальної характеристики вірогідності відповідей.

Інтерпретація отриманих результатів, психологічний висновок і рекомендації мають бути подані на основі розуміння суті запитань у кожній шкалі, глибинних зв’язків досліджуваних факторів між собою, а також з іншими психологічними і психофізіологічними характеристиками і їх ролі в поведінці та діяльності людини.

Інструкція

На бланках є твердження, кожне з яких відповідає або не відповідає якимсь особливостям вашої поведінки, вашим діям, стосункам з

людьми, поглядам на життя та ін. Якщо ви вважаєте, що така відповідність правильна, то дайте відповідь “Так”, у протилежному випадку — відповідь “Ні”. Свою відповідь зафіксуйте в аркуші відповідей. Для цього поставте хрестик у клітинці, що відповідає номеру твердження в опитувальнику. Відповіді необхідно дати на всі запитання.

Успішність дослідження багато в чому залежить від того, наскільки уважно виконується завдання. Відповідайте на запитання правдиво, тому що відповідь не оцінюється як гарна або погана. Ви повинні довго думати над кожним запитанням, а якомога швидше вирішити, яка із двох відповідей, нехай відносно, але здається вам ближчою до істини. Вас не має бентежити, якщо деякі запитання здаватимуться занадто особистими, оскільки дослідження не передбачає аналізу кожного запитання і відповіді, а спирається лише на кількість відповідей одного й іншого виду. Ви маєте також знати, що результати індивідуально-психологічних досліджень, як і медичних, не підлягають широкому обговоренню.

Текст опитувальника

1. Я уважно прочитав інструкцію і готовий відверто відповісти на всі запитання анкети.
2. Вечорами я люблю розважатися у веселій компанії (гості, дискотека, кафе і т. п.).
3. Моєму бажанню познайомитися з кимось завжди заважає те, що мені важко знайти тему для розмови.
4. У мене часто болить голова.
5. Іноді я відчуваю стукіт у скронях і пульсацію в шії.
6. Я швидко втрачаю самовладання, але й так само швидко беру себе в руки.
7. Буває, що я глузую з непристойного анекдоту.
8. Я ні про що не розпитую і прагну дізнаватися про те, що мені потрібно, іншими шляхом.
9. Я намагаюсь не входити до кімнати, якщо не впевнений, що моя поява пройде непоміченою.
10. Можу так розлютитися, що готовий розбити усе, що потрапить під руку.
11. Почуваюся ніяково, якщо навколишні чомусь починають звертати на мене увагу.

12. Я іноді відчуваю, як серце починає працювати з переboями або битися так, ніби може вискочити з грудей.

13. Не думаю, що треба вибачати образи.

14. Не вважаю, що на зло треба відповідати злом.

15. Якщо я сидів, а потім різко встав, то в мене темніє в очах і паморочиться в голові.

16. Я майже щодня думаю про те, наскільки краще було б моє життя, якби мене не переслідували невдачі.

17. У своїх вчинках я ніколи не виходжу з того, що людям можна цілком довіряти.

18. Можу застосувати фізичну силу, якщо потрібно відстояти свої інтереси.

19. Легко можу розвеселити найнуднішу компанію.

20. Я легко бентежуся.

21. Я нітрохи не ображаюсь, якщо мені роблять зауваження щодо моєї роботи або мене особисто.

22. Нерідко відчуваю, як у мене німіють або холодніють руки і ноги.

23. Почуваюся незграбним у спілкуванні з іншими людьми.

24. Іноді без видимої причини почуваюся пригніченим, нещасливим.

25. Іноді немає бажання чимось займатися.

26. Часом я відчуваю, що мені не вистачає повітря, ніби я виконував дуже важку роботу.

27. Мені здається, що у своєму житті я багато чого робив неправильно.

28. Мені здається, що інші часто сміються наді мною.

29. Люблю такі завдання, коли можна діяти без довгих міркувань.

30. Вважаю, що маю досить підстав бути не дуже задоволеним своєю долею.

31. Часто відсутній апетит.

32. У дитинстві я радів, якщо батьки або вчителі карали інших дітей.

33. Зазвичай я рішучий і дію швидко.

34. Я не завжди кажу правду.

35. З інтересом спостерігаю, коли хтось намагається вийти з неприємної історії.

36. Вважаю, що всі засоби прийнятні, якщо треба наполягти на своєму.

37. Те, що минуло, мене мало хвилює.
38. Не можу уявити нічого такого, що треба доводити кулаками.
39. Я не уникаю зустрічей з людьми, які, як мені здається, шукають сварки зі мною.
40. Іноді здається, що я взагалі ні до чого не здатен.
41. Мені здається, що я постійно перебуваю в якійсь напрузі і мені важко розслабитися.
42. Нерідко в мене виникає біль під грудьми і різні неприємні відчуття в животі.
43. Якщо скривдять мого друга, я намагатимуся помститися кривдникові.
44. Бувало, я спізнювався на призначену зустріч.
45. У моєму житті був випадок, коли я мучив тварину.
46. При зустрічі із давнім знайомим я готовий від радості кинутися йому на шию.
47. Коли я чогось боюся, у мене пересихає у роті, тремтять руки і ноги.
48. Нерідко в мене буває такий настрій, що із задоволенням би нічого не бачив і не чув.
49. Коли лягаю спати, то зазвичай засинаю вже через кілька хвилин.
50. Мені подобається ткнути носом інших у їхні помилки.
51. Іноді можу похвалитися.
52. Активно беру участь в організації суспільних заходів.
53. Нерідко буває так, що доводиться дивитися в інший бік, щоб уникнути небажаної зустрічі.
54. У своє виправдання я іноді дещо вигадував.
55. Я майже завжди рухливий і активний.
56. Нерідко сумніваюся, чи дійсно цікаво моїм співрозмовникам те, що я кажу.
57. Іноді раптом відчуваю, що весь вкриваюся потом.
58. Якщо сильно на когось розлючений, то можу вдарити.
59. Мене мало хвилює, коли хтось погано до мене ставиться.
60. Зазвичай мені важко заперечувати моїм знайомим.
61. Я нервуюся і переживаю навіть при думці про можливу невдачу.
62. Я люблю не всіх своїх знайомих.
63. У мене бувають думки, яких варто було б соромитися.
64. Не знаю чому, але іноді з'являється бажання зіпсувати враження про те, чим захоплюються інші.

65. Я прагну кожну людину змусити робити те, що мені потрібно, аніж просити її про це.

66. Я часто неспокійно хитаю рукою або ногою.

67. Люблю у вільний вечір займатися улюбленою справою, а не розважатись у веселій компанії.

68. У компанії я поводжуся не так, як вдома.

69. Іноді, не подумавши, скажу таке, про що краще було б змовчати.

70. Боюся стати центром уваги навіть у знайомій компанії.

71. Добрих знайомих у мене мало.

72. Іноді бувають такі періоди, коли яскраві світло, фарби, сильний шум викликають у мене болісно неприємні відчуття, хоча я помічаю, що на інших людей це так не діє.

73. У компанії в мене нерідко виникає бажання когось скривдити або розлютити.

74. Іноді думаю, що краще було б не народжуватися на світ, як тількики уявлю собі, скільки різних неприємностей, можливо, доведеться випробувати в житті.

75. Якщо хтось мене серйозно скривдить, то одержить своє сповна.

76. Не соромлюся у висловах, якщо мене виведуть із себе.

77. Мені подобається так поставити запитання або так відповісти, щоб співрозмовник розгубився.

78. Бувало, відкладав те, що було потрібно зробити негайно.

79. Не люблю розповідати анекдоти або цікаві історії.

80. Повсякденні труднощі і турботи часто виводять мене з рівноваги.

81. Не знаю куди подітися при зустрічі з людиною, яка була у компанії, де я поводився ніяково.

82. На жаль, я належу до людей, які бурхливо реагують навіть на життєві дріб'язки.

83. Боюся виступати перед великою аудиторією.

84. У мене досить часто змінюється настрій.

85. Я втомлююся швидше, ніж більшість навколишніх людей.

86. Якщо я чимось дуже схвильований чи роздратований, то відчуваю це всім тілом.

87. Мені надокучають неприємні думки, що настирливо лізуть у голову.

88. На жаль, мене не розуміють ні в сім'ї, ні в колі моїх знайомих.

89. Якщо сьогодні я посплю менше ніж потрібно, то завтра не почуватимуся відпочилим.

90. Намагаюся поводитися так, щоб навколишні побоювалися викликати у мене невдоволення.

91. Я впевнений у своєму майбутньому.

92. Іноді я буваю причиною поганого настрою когось із оточення.

93. Я не проти посміятися над іншими.

94. Належу до людей, які “за словом у кишеню не лізуть”.

95. Належу до людей, які до всього ставляться досить легко.

96. Підлітком я виявляв зацікавленість до заборонних тем.

97. Іноді я завдавав болю близьким людям.

98. Я часто конфліктую з людьми через їхню впертість.

99. Часто мене мучить совість через мої вчинки.

100. Я нерідко буваю незібраним.

101. Не пам’ятаю, щоб мене особливо засмутили невдачі людини, яку я не можу терпіти.

102. Часто я занадто швидко починаю досадувати на інших.

103. Іноді зненацька для себе починаю впевнено говорити про такі речі, у яких насправді мало що розумію.

104. Часто в мене такий настрій, що я готовий вибухнути з будь-якого приводу.

105. Нерідко відчуваюся млявим і втомленим.

106. Я люблю розмовляти з людьми і завжди готовий поговорити як зі знайомими, так і незнайомими.

107. На жаль, часто я занадто поспішно оцінюю інших людей.

108. Зранку я зазвичай встаю у гарному настрої і нерідко починаю насвистувати або наспівувати.

109. Не відчуваюся впевнено у вирішенні важливих питань навіть після тривалих міркувань.

110. Виходить так, що в суперечці я чомусь намагаюся говорити голосніше за свого опонента.

111. Розчарування не викликають у мене ні сильних, ні тривалих переживань.

112. Буває, що я раптом починаю кусати губи або гризти нігті.

113. Найщасливішим я відчуваюся тоді, коли буваю один.

114. Іноді буває так нудно, що хочеться, аби всі пересварилися один з одним.

Аркуш відповідей

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Дата _____

Вік _____

	Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні
1			30			59			88		
2			31			60			89		
3			32			61			90		
4			33			62			91		
5			34			63			92		
6			35			64			93		
7			36			65			94		
8			37			66			95		
9			38			67			96		
10			39			68			97		
11			40			69			98		
12			41			70			99		
13			42			71			100		
14			43			72			101		
15			44			73			102		
16			45			74			103		
17			46			75			104		
18			47			76			105		
19			48			77			106		
20			49			78			107		
21			50			79			108		
22			51			80			109		
23			52			81			110		
24			53			82			111		
25			54			83			112		
26			55			84			113		
27			56			85			114		
28			57			86					
29			58			87					

Ключ

Номер шкали	Назва шкали, кількість запитань	Відповіді за номерами запитань	
		Так	Ні
I	Невротичність 17	4, 5, 12, 15, 22, 26, 31, 41, 42, 57, 66, 72, 85, 86, 89, 105	49
II	Спонтанна агресивність 13	32, 35, 45, 50, 64, 73, 77, 93, 97, 98, 103, 112, 114	99
III	Депресивність 14	16, 24, 27, 28, 30, 40, 48, 56, 61, 74, 84, 87, 88, 100	—
IV	Дратівливість 11	6, 10, 58, 69, 76, 80, 82, 102, 104, 107, 110	—
V	Товариськість 15	2, 19, 46, 52, 55, 94, 106	3, 8, 23, 53, 67, 71, 79, 113
VI	Врівноваженість 10	14, 21, 29, 37, 38, 59, 91, 95, 108, 111	—
VII	Реактивна агресивність 10	13, 17, 18, 36, 39, 43, 65, 75, 90, 98	—
VIII	Сором'язливість 10	9, 11, 20, 47, 60, 70, 81, 83, 109	33
IX	Відкритість 13	7, 25, 34, 44, 51, 54, 62, 63, 68, 78, 92, 96, 101	—
X	Екстраверсія – інтроверсія 12	2, 29, 46, 51, 55, 76, 93, 95, 106, 110	20, 87
XI	Емоційна лабільність 14	24, 25, 40, 48, 80, 83, 84, 85, 87, 88, 102, 112, 113	59
XII	Маскулінізм – фемінізм 15	18, 29, 33, 50, 52, 58, 59, 65, 91, 104	16, 20, 31, 47, 84

Протокол заняття

Прізвище, ім'я, по батькові _____
 Дата _____ Вік _____
 Профіль особистості _____

Номер шкали	Первинна оцінка	Стандартна оцінка, бали								
		9	8	7	6	5	4	3	2	1
I										
II										
III										
IV										
V										
VI										
VII										
VIII										
IX										
X										
XI										
XII										

Переведення первинних оцінок у стандартні

Первинна оцінка	Стандартна оцінка по шкалах											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
0												
1												
2												
3												
4												
5												
6												
7												
8												
9												
10												
11												
12												
13												
14												
15												
16												
17												

Тест К. Леонгарда — Х. Шмішека

Поняття акцентуації вперше ввів німецький психіатр і психолог, професор Неврологічної клініки Берлінського університету Карл Леонгард. Акцентуації особистості — це надмірна виразність окремих рис характеру і їх сполучень, прояв яких багато в чому залежить

від темпераменту людини. Вони є крайніми варіантами норми — межею із психопатіями (патологіями характеру з необоротною виразністю властивостей, які перешкоджають адекватній адаптації особистості).

У працях К. Леонгарда використовується термін “акцентуїтована особистість” і “акцентуїтовані риси характеру”, причому основним залишається все-таки поняття “акцентуація особистості”. Сама класифікація К. Леонгарда є класифікацією акцентуїтованих особистостей.

Ця методика була розроблена Х. Шмішеком у 1970 р. на основі концепції акцентуїтованих особистостей К. Леонгарда. Мета цієї методики полягає у визначенні акцентуїтованого виразу особистості. За формою — це опитувальник, що містить 88 запитань і пропонує варіанти відповідей “так” і “ні”.

Для проведення тестування потрібні власне сам опитувальник і бланк відповідей. Тестування може проводитись як індивідуально, так і в груповому варіанті. Опитувальник з успіхом застосовується для вивчення дорослих і школярів з 14 років.

Інструкція має бути максимально проста і відповідати розумовим можливостям досліджуваних. Якщо досліджуються підлітки, бажано підкріпити інструкцію прикладами.

1. Застраваючий (ригідний) тип — (З). Основні риси: надмірна стійкість афекту зі схильністю до формування “надцінних” ідей; підвищена підозрілість і хвороблива вразливість; стійкість негативних емоцій і почуттів; честолобство, самовпевненість і прагнення домінувати; висока конфліктність, злопам’ятність і навіть ворожість до кривдників.

2. Збудливий тип — (Зб). Характеризується підвищеною імпульсивністю, драгівливістю й агресивністю. Моральні засади малозначущі, у поривах гніву зростання агресивності супроводжується активізацією відповідних дій. Осмислення, як правило, утруднене й уповільнене.

3. Демонстративний (істероїдний) тип — (Дм). Для нього характерна яскраво виражена потреба перебувати у постійній увазі оточуючих, марнославство, авантюризм, але водночас спрямованість на мету. Хитрість у самовихвалянні, послужливість у досягненні своїх інтересів. Однак розкутість у діях робить демонстративні особистості адаптивними.

4. Педантичний тип — (П). Відрізняється яскраво вираженою зібраністю, що свідчить про інертність психічних процесів. Обґрунтова-

ність, чіткість і завершеність у діях, високий самоконтроль дають змогу виконувати роботу пунктуально і сумлінно. Однак йому притаманні повільність і малопродуктивність у мисленні, а в діях — надмірна стандартність і передбачливість. За несприятливих обставин акцентуація переходить у нав'язливий характер.

5. Гіпертимний тип — (Г). Характеризується переважно піднесеним настроєм, підвищеною психічною активністю і прагненням до діяльності. Заповзятливість, ініціатива, надмірний оптимізм. Водночас надмірна веселість і жвавість не завжди дають змогу доводити справу до кінця, бути відповідальним, чітко дотримуватися норми, дорожити своїм авторитетом. Легкодумство нерідко проявляється у незібраності, сумнівних вчинках і в **прямолінійності** обраного шляху.

6. Дистимічний тип — (Ди). Характерна схильність до депресії, зосередженість на похмурих сторонах життя, повільність і загальмованість. Спрямованість на справу і витонченість почуттів обумовлюють тверду життєву позицію.

7. Циклотимічний тип — (Ц). Яскраво виражена зміна гіпертимічних і дистимічних фаз. Характерною є мінливість настрою, вчинків і дій без видимих причин.

8. Афектно-екзальтований тип — (Ае). Цьому типу притаманний широкий діапазон емоційних станів. Екзальтація виявляється в бурхливій реакції, змінюваності напрямів активності, високій вразливості, великій прихильності до друзів та ін. Відверте і глибоке переживання чужих проблем підсилює психічну реакцію людей цього типу акцентуації.

9. Тривожний тип — (Т). Схильність до страху, нерішучості, боязкості, надмірній підпорядкованості. Високий рівень тривожності нерідко супроводжується прагненням до надкомпенсації за рахунок викиду негативних емоцій.

10. Емотивний тип — (Ем). Відрізняється підвищеною чутливістю, вразливістю і глибиною переживань. Реакції людей з таким типом акцентуації виявляються в співпереживанні, м'якосерді, зворушливості. Під впливом бурхливих подій у навколишній дійсності можливі патології аж до депресій і самогубств.

Варто враховувати, що опитувальник не має шкали неправди, тому потрібні додаткові дії, щоб отримати достовірні результати. На стадії інструктування психологові потрібні максимум уважності і переконання, щоб замінити можливі негативні установки на дослідження і створити атмосферу доброзичливості і спрямованості на роботу.

Інструкція

Просимо вас відповісти на запитання. Пам'ятайте, що правильних або неправильних відповідей тут немає. Тому відповідайте відразу, не задумуючись. Відповідати на запитання треба тільки “так” або “ні”. Прохання відповідати уважно, але у швидкому темпі.

Текст опитувальника

1. У вас часто веселий і безтурботний настрій?
2. Ви чутливі до образ?
3. Чи буває так, що у вас на очі навертаються сльози в кіно, театрі, під час бесіди та ін.?
4. Зробивши щось, ви сумніваєтеся, чи все зроблено правильно до-ти, поки ще раз не переконаєтеся?
5. У дитинстві ви були таким одчайдушним і сміливим, як усі ва-ші однолітки?
6. Чи часто у вас змінюється настрої від байдужності до відрази до життя?
7. Чи ви центр уваги в колективі, у компанії?
8. Чи буває так, що ви безпричинно перебуваєте в такому буркот-ливому настрої, що з вами краще не розмовляти?
9. Ви серйозна людина?
10. Чи здатні ви захоплюватися чим-небудь?
11. Чи заповзятливі ви?
12. Чи швидко забуваєте, якщо вас хтось образить?
13. Ви м'якосерда людина?
14. Опускаючи лист у поштову скриньку, чи перевіряєте ви, про-водячи рукою по щілині скриньки, що лист упав?
15. Чи прагнете ви належати до числа найкращих співробітників?
16. Чи бувало вам страшно в дитинстві під час грози або при зустрі-чі з незнайомим собакою, а може, таке буває і тепер?
17. Чи прагнете ви в усьому й усюди зберігати порядок?
18. Чи залежить ваш настрій від зовнішніх обставин?
19. Чи люблять вас ваші знайомі?
20. Чи часто у вас буває почуття сильного внутрішнього занепоко-ення, відчуття можливого лиха, неприємності?
21. У вас часто буває трохи пригнічений настрій?
22. Чи бували у вас хоча б раз істерика або нервовий зрив?
23. Чи важко вам усидіти на одному місці?

24. Якщо стосовно вас несправедливо повелися, чи енергійно ви відстоюєте свої інтереси?

25. Чи можете ви зарізати курку, вівцю?

26. Чи дратує вас, якщо вдома нерівно повішена занавіска або нерівно застелена скатертина? Чи одразу ж ви прагнете поправити їх?

27. У дитинстві ви боялися залишатися насамоті у будинку?

28. Чи часто у вас безпричинно змінюється настрої?

29. Чи завжди ви прагнете бути фахівцем у своїй справі?

30. Чи швидко ви починаєте сердитись або гніватись?

31. Чи можете ви бути абсолютно веселим?

32. Чи буває так, що відчуття повного щастя буквально пронизує вас?

33. Як ви думаєте, вийшов би з вас ведучий, конференсьє в концерті, виставі?

34. Зазвичай ви висловлюєте свою думку досить відверто і однозначно?

35. Вам важко бачити кров? Чи викликає це у вас неприємне відчуття?

36. Чи любите ви роботу, де необхідна висока власна відповідальність?

37. Чи схильні ви захищати тих, стосовно кого були, на ваш погляд, несправедливими?

38. Вам важко, страшно спускатися до темного підвалу?

39. Чи віддаєте ви перевагу роботі, де необхідно діяти швидко, проте вона не потребує високої якості?

40. Чи товариська ви людина?

41. У школі ви охоче декламували вірші?

42. Чи тікали ви в дитинстві з дому?

43. Чи видається вам життя важким?

44. Чи буває так, що після конфлікту або образи ви були так засмучені, що займатися справою просто не могли?

45. Чи можна сказати, що після невдачі ви не втрачаєте почуття гумору?

46. Чи ви першим робите крок до примирення, якщо вас хтось скривдив?

47. Ви дуже любите тварин?

48. Чи повертаєтеся ви, аби переконатися, що залишили квартиру чи робоче місце в порядку?

49. Чи переслідує вас думка про те, що з вами або з вашими близькими може трапитися щось жахливе?

50. Чи вважаєте ви, що ваш настрій дуже мінливий?
51. Чи важко вам доповідати, виступати перед аудиторією?
52. Чи можете ви вдарити кривдника, якщо він вас образить?
53. У вас є велика потреба в спілкуванні з іншими людьми?
54. Ви належите до тих, хто при розчаруванні впадає у глибокий відчай?
55. Вам подобається робота, яка потребує енергійної організаторської діяльності?
56. Чи наполегливо ви домагаєтеся поставленої мети, якщо на шляху до неї доводиться переборювати перешкоди?
57. Чи може трагічний фільм схвилювати вас так, що на очах висплять сльози?
58. Чи вам важко заснути через те, що проблеми попереднього або наступного дня не виходять з голови?
59. У школі ви іноді підказували своїм товаришам або давали їм списувати?
60. Чи потрібні вам великі зусилля, щоб уночі пройти цвинтарем?
61. Чи ретельно стежите за тим, аби кожна річ у вашій квартирі була на своєму місці?
62. Чи буває так, що перед сном у вас гарний настрій, а вранці прокидаєтеся похмурих?
63. Чи легко зникаєте до нових ситуацій?
64. Чи бувають у вас головні болі?
65. Ви часто смієтеся?
66. Чи можете ви бути привітним з тими, кого не цінуєте, не любите, не поважаєте?
67. Ви рухлива людина?
68. Ви дуже переживаєте через несправедливість?
69. Ви настільки любите природу, що можете назвати себе її другом?
70. Ідучи з дому або лягаючи спати, ви перевіряєте, чи скрізь вимкнуте світло, замкнені двері?
71. Ви дуже боязкі?
72. Чи змінюється ваш настрій після випитого алкоголю?
73. Раніше ви охоче брали участь у гуртках художньої самодіяльності, а може й тепер активний учасник?
74. Ви оцінюєте життя більше песимістично, ніж радісно?
75. Чи часто у вас виникає бажання помандрувати?
76. Чи може ваш настрій раптово змінитися з радісного на похмурий, пригнічений?

77. Чи легко вам вдається підняти настрій підлеглих?
78. Чи довго ви переживаєте образу?
79. Чи довго ви переймаєтеся прикростями інших людей?
80. Чи часто школярем ви переписували сторінки з виправленнями у вашому зошиті?
81. Ви ставитесь до людей швидше з недовірою й обережністю, аніж з довірою?
82. Чи часто ви бачите страшні сни?
83. Чи буває, що ви остерігаєтеся того, що можете кинутися під колеса потяга?
84. У веселій компанії ви зазвичай веселі?
85. Чи здатні ви ухилитися від важкої проблеми, яка потребує обов'язкового розв'язання?
86. Ви стаєте менш стриманим і почуваетесь більш вільно, якщо вживаєте алкоголь?
87. У бесіді ви скупі на слова?
88. Якби вам необхідно було б грати на сцені, ви змогли б увійти в роль так, що забути, що це тільки гра?

КЛЮЧІ

1. *Демонстративність (Дм):*

7, 19, 22, 29, 41, 44, 51, 63, 66, 73, 85, 88 = 12 балів (результат помножити на 2 для нормування в 24-бальній шкалі).

2. *Педантичність (П):*

4, 14, 17, 26, 36, 39, 48, 58, 61, 70, 80, 83 = 12 балів (результат помножити на 2).

3. *Застраваючість (ригідність) (З):*

2, -12, 15, 24, 34, 37, -46, 56, 59, 68, 78, 81 = 12 балів (результат помножити на 2).

4. *Збудливість (Зб):*

8, 20, 30, 42, 52, 64, 74, 86 = 8 балів (результат помножити на 3 для нормування в 24-бальній шкалі).

5. *Гіпертимність (Г):*

1, 11, 23, 33, 45, 55, 67, 77 = 8 балів.

6. *Дистимічність (Ди):*

9, 21, 31, 43, 53, 66, 75, 87 = 8 балів.

7. *Циклотимічність (Ц):*

6, 18, 28, 40, 50, 62, 72, 84 = 8 балів.

8. *Афектність-екзальтованість (Ае)*:
10, 32, 54, 76 = 4 бали (помножити на 6 для нормування в 24-бальній шкалі).

9. *Тривожність (Т)*:
-5, 16, 27, 38, 49, 60, 71, 82 = 8 балів.

10. *Емотивність (Ем)*:
3, 13, -25, 35, 47, 57, 69, 79 = 8 балів.

Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптація Є. Бажина, С. Голинкіної, А. Еткінда)

В основу визначення РСК особистості покладено 2 передумови:

1. Люди відрізняються між собою за ознакою, як і де вони локалізують контроль над значними для себе подіями. Можливі два полярні типи такої локалізації: **екстернальний** та **інтернальний**. У першому випадку людина думає, що події, які відбуваються з нею, є результатом дії зовнішніх сил. У другому випадку людина інтерпретує значущі події як результат своєї власної діяльності.

2. Локус контролю, характерний для індивіда, універсальний стосовно будь-яких типів подій і ситуацій, з якими йому доводиться стикатися. Цей тип контролю характеризує поведінку певної особистості у невдачах і в сфері досягнень, причому це однаково стосується різних галузей соціального життя.

Інструкція. Вам буде запропоновано 44 твердження, які стосуються різних сфер життя і ставлення до них. Оцініть, будь ласка, ступінь своєї згоди або незгоди з наведеними твердженнями за 6-бальною шкалою.

Повна незгода -3 -2 -1 1 2 3 Повна згода

Іншими словами, поставте навпроти кожного твердження один з 6 запропонованих балів з відповідним знаком “+” (згода) або “-”

(незгода).

Будьте уважними і відвертими. Бажаємо успіху!

Текст опитувальника

1. Просування по службі більше залежить від вдалого збігу обставин, ніж від здібностей і зусиль людини.
2. Більшість розлучень стається від того, що люди не бажали пристосуватися один до одного.
3. Хвороба — не випадкова подія; якщо вже призначено занедужати, то нічого не вдієш.
4. Люди бувають самотніми через те, що самі не виявляють інтересу і дружелюбності до оточення.
5. Здійснення моїх бажань часто залежить від везіння.
6. Даремно докладати зусилля для того, щоб завоювати симпатії інших людей.
7. Зовнішні обставини, батьки і добробут впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки між чоловіком і дружиною.
8. Я відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.
9. Як правило, керівництво виявляється більш ефективним, коли керівник цілком контролює дії підлеглих, а не покладається на їхню самостійність.
10. Мої оцінки в школі, в університеті часто залежать від випадкових обставин (наприклад, від настрою викладача) більше, ніж від моїх власних зусиль.
11. Коли я щось планую, то вірю, що зможу це здійснити.
12. Те, що багатьом людям здається вдачею або везінням, насправді результат довгих цілеспрямованих зусиль.
13. Думаю, що правильний спосіб життя може більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі і ліки.
14. Якщо люди не підходять один одному, то як би вони не намагалися налагодити сімейне життя, їм це не вдається.
15. Те позитивне, що я роблю, зазвичай по заслугі оцінене іншими.
16. Люди виростають такими, якими їх виховують батьки.
17. Думаю, що випадок або доля не відіграють важливої ролі в моєму житті.
18. Я не намагаюся планувати далеко наперед, тому що багато чого залежить від того, як складатимуться обставини.
19. Мої оцінки в школі переважно залежали від моїх зусиль і рівня підготовленості.

20. У сімейних конфліктах я частіше відчуваю провину за собою, ніж за своїм опонентом.

21. Життя більшості людей залежить від збігу обставин.

22. Я віддаю перевагу такому керівництву, за якого можна самостійно визначити, що і як робити.

23. Думаю, що мій спосіб життя ні в якому разі не є причиною моїх хвороб.

24. Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям досягти успіху у своїх справах.

25. Зрештою, за погане керування організацією відповідальні самі люди, які у ній працюють.

26. Я часто відчуваю, що не можу нічого змінити у сформованих взаємостосунках.

27. Якщо я дуже захочу, то зможу прихильно налаштувати до себе майже кожного.

28. На підростаюче покоління впливає так багато обставин, що зусилля батьків щодо його виховання часто виявляються марними.

29. Те, що зі мною трапляється, — це результат моїх власних вчинків.

30. Буває важко зрозуміти, чому керівники роблять саме так, а не інакше.

31. Людина, яка не змогла досягти успіху у своїй роботі, найімовірніше не виявила достатніх зусиль.

32. Найчастіше я можу домогтися від членів моєї родини того, чого хочу.

33. У неприємностях і невдачах, які були в моєму житті, частіше винні інші люди, ніж я сам.

34. Дитину завжди можна вберегти від застуди, якщо її вміти доглядати і правильно вдягати.

35. У складних обставинах я волю почекати, доки проблеми не розв'яжуться самі собою.

36. Успіх — результат наполегливої праці і мало залежить від випадку або везіння.

37. Я відчуваю, що від мене більше ніж від інших залежить щастя моєї родини.

38. Мені завжди було важко зрозуміти, чому я подобаюся одним людям і не подобаюся іншим.

39. Я завжди волю приймати рішення і діяти самостійно, а не сподіватися на допомогу інших людей або на долю.

40. На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними, незважаючи на докладені зусилля.

41. У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо передбачити навіть при найсильнішому бажанні.

42. Люди, які не зуміли реалізувати свої можливості, мають звинувачувати в цьому тільки самих себе.

43. Багато моїх успіхів стали можливими завдяки допомозі інших людей.

44. Більшість моїх невдач — від невміння, незнання або лінощів і мало залежали від везіння або невдачі.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44

Бланк для відповідей

КЛЮЧ

Обробка результатів тесту має три етапи

І ЕТАП.

Підрахунок “сирих” (попередніх) балів за 7-ма шкалами за допомогою ключа № 1.

ПОКАЗНИКИ (ШКАЛИ)

1. *Io* — шкала загальної інтернальності.
2. *Id* — шкала інтернальності у сфері досягнень.
3. *In* — шкала інтернальності у сфері невдач.

4. *Ic* — шкала інтернальності у сімейних стосунках.
5. *Iв* — шкала інтернальності у виробничих стосунках.
6. *Im* — шкала інтернальності у сфері міжособистісних стосунків.
7. *Iз* — шкала інтернальності у сфері здоров'я.

Таблиця 1 для підрахунку “сирих” балів за 7 шкалами:

Підрахуйте суму ваших балів по кожній із 7 шкал, при цьому запитання, зазначені у стовпчику “+”, беруться зі знаком вашого бала, а запитання, зазначені у стовпчику “-”, змінюють знак вашого бала на протилежний.

1. <i>Iо</i>	+	-	2. <i>Iд</i>	+	-	5. <i>Iв</i>	+	-
2		1		12	1		19	1
4		1		15	5		22	9
11		5		27	6		25	10
12		6		32	14		42	30
13		7		36	26		36	26
15		8		37	43		37	43
16		9						
17		10	3. <i>Iн</i>	+	-	6. <i>Im</i>	+	-
19		14		2	7		4	6
20		18		4	24		27	38
22		21		20	33			
25		23		31	38			
27		24		42	40			
29		26		44	41			
31		28						
32		30	4. <i>Iс</i>	+	-	7. <i>Iз</i>	+	-
34		33		2	7		13	3
36		35		16	14		34	23
37		38		20	26			
39		40		32	28			
42		41		37	41			
44		43						

Отже, ви отримали 7 сум балів.

II ЕТАП.

Переведення “сирих” балів у стени (стандартні оцінки). Стени подані за 10-бальною шкалою і дають змогу порівнювати результати різних досліджень.

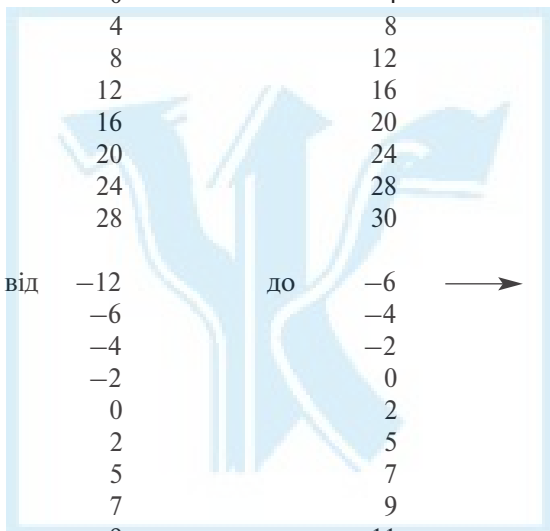
Таблиця 2 для переведення “сирих” балів у стени.

		БАЛИ →		СТЕНИ	
1. <i>Io</i>	від	-132	до	-13	→ 1
		-13		-2	2
		-2		+10	3
		10		22	4
		22		33	5
		33		45	6
		45		57	7
		57		69	8
		69		80	9
		80		132	10
2. <i>Ю</i>	від	-36	до	-10	→ 1
		-10		-6	2
		-6		-2	3
		-2		+2	4
		2		6	5
		6		10	6
		10		15	7
		15		19	8
		19		23	9
		23		36	10
3. <i>И</i>	від	-36	до	-7	→ 1
		-7		-3	2
		-3		+1	3
		1		5	4
		5		8	5
		8		12	6
		12		16	7
		16		20	8
		20		24	9
		24		36	10
4. <i>Ис</i>	від	-30	до	-11	→ 1
		-11		-7	2
		-7		-4	3
		-4		0	4

0	4	5
4	7	6
7	11	7
11	14	8
14	18	9
18	30	10

5. *Ів* від 630 до -4 →

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

6. *Ім* від -12 до -6 →

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

7. *Із* від -12 до -3 →

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

III ЕТАП.

Побудова “профілю РСК” за 7 шкалами.

Відкладіть свої 7 результатів (стенів) на 7 десятибальних шкалах і зазначте норму, що відповідає 5,5 стеном.

Наприклад:

“Чистий” бланк графіка

		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Загальна інтернальність	1 <i>Io</i>											
у сфері досягнень	2 <i>Id</i>											
у сфері невдач	3 <i>In</i>											
у сімейних стосунках	4 <i>Is</i>											
у виробничих стосунках	5 <i>Iv</i>											
у сфері міжособистісних стосунків	6 <i>Im</i>											
у сфері здоров'я	7 <i>Iz</i>											
		Екстернальний					Інтернальний					
		“профіль” норма мого РСК										

Аналіз результатів

Проаналізуйте кількісно та якісно ваші показники РСК за 7 шкалами, порівнюючи свої результати (отриманий “профіль”) з нормою. Відхилення праворуч (> 5,5 стеном) свідчить про інтернальний тип контролю (РСК) у відповідних ситуаціях. Відхилення ліворуч від норми (< 5,5 стеном) свідчить про екстернальний тип РСК.

Опис шкал

1. **Шкала загальної інтернальності (Io).** Високий показник за цією шкалою відповідає високому рівню суб’єктивного контролю над будь-якими значущими ситуаціями. Такі люди вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті є результатом власних дій, що

вони можуть ними керувати, і, таким чином, вони відчують свою власну відповідальність за ці події і за те, як складається їхнє життя загалом. Низький показник за шкалою *Io* відповідає низькому рівню суб'єктивного контролю. Такі люди не бачать зв'язків між своїми діями і значущими для них подіями життя, не вважають себе здатними контролювати цей зв'язок і думають, що більшість подій і вчинків є результатом випадковості або дій інших людей.

2. **Шкала інтернальності у сфері досягнень (*Io*).** Високі показники за цією шкалою відповідають високому рівню суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями і ситуаціями. Такі люди вважають, що вони самі досягли всього позитивного в їхньому житті і що вони здатні з успіхом йти до своєї мети в майбутньому. Низькі показники за шкалою *Io* свідчать про те, що людина *приписує* свої успіхи і досягнення зовнішнім обставинам — везінню, щасливій долі або допомозі інших людей.

3. **Шкала інтернальності у сфері невдач (*In*).** Високі показники за цією шкалою свідчать про розвинуте почуття суб'єктивного контролю над негативними подіями і ситуаціями, яке виявляється в схильності звинувачувати самого себе у різноманітних неприємностях і стражданнях. Низькі показники *In* свідчать про те, що людина схильна приписувати відповідальність за подібні події іншим людям або вважати ці події результатом невдачі.

4. **Шкала інтернальності у сімейних стосунках (*Is*).** Високі показники *Is* означають, що людина вважає себе відповідальною за події, що відбуваються у її сімейному житті. Низький рівень *Is* свідчить про те, що суб'єкт вважає не себе, а своїх партнерів причиною значущих ситуацій, які виникають у його родині.

5. **Шкала інтернальності у сфері виробничих стосунків (*Iv*).** Високий рівень *Iv* свідчить про те, що людина вважає свої дії важливим фактором організації власної виробничої діяльності, у стосунках, що складаються у колективі, у своєму просуванні і т. д. Низький *Iv* вказує на те, що людина схильна надавати значення зовнішнім обставинам — керівництву, товаришам по роботі, везінню чи невдачі.

6. **Шкала інтернальності у сфері міжособистісних стосунків (*Im*).** Високий показник *Im* свідчить про те, що людина вважає себе спроможною контролювати свої формальні і неформальні стосунки з іншими людьми, викликати до себе повагу і симпатію. Низький *Im* навпаки, вказує на те, що людина не може активно формувати своє коло спілкування і схильна вважати свої міжособистісні стосунки результатом

активності партнерів.

7. **Шкала інтернальності у сфері здоров'я (Із).** Високі показники *Із* свідчать про те, що людина вважає себе багато в чому відповідальною за своє здоров'я: якщо вона хвора, то звинувачує в цьому саму себе і думає, що одужання багато в чому залежить від її дій. Людина з низьким *Із* вважає, що здоров'я і хвороба — результат долі або випадків і сподівається на те, що одужає внаслідок дій інших людей, насамперед лікарів.

Дослідження самооцінок людей з різними типами суб'єктивного контролю показало, що люди з низьким РСК характеризують себе як егоїстичних, залежних, нерішучих, несправедливих, метушливих, ворожих, невпевнених у собі, нещирих, несамостійних, дратівливих. Люди з високим РСК вважають себе добрими, незалежними, рішучими, справедливими, здатними досягнути мети, дружелюбними, чесними, самостійними. Таким чином, РСК пов'язаний з усвідомленням людиною своєї сили, гідності, відповідальності за те, що відбувається, із самоповагою, соціальною зрілістю і самостійністю особистості.

Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда

Соціально-психологічна адаптація — це процес взаємного обміну інформацією про свої соціально-психологічні характеристики між колективом та індивідом, а також встановлення на цій основі контактів і взаємин, що забезпечують ефективну спільну працю і неформальне спілкування.

Методика дає змогу визначити наскільки швидко людина пристосовується до нового колективу, стилям спілкування, до нових людей.

Вона може використовуватися для визначення особливостей соціально-психологічного клімату та поведінки людини в групі.

Стимульний матеріал поданий 101 твердженням, які сформульовані в третій особі однини, без використання займенників. Цілком ймовірно, така форма була використана авторами для того, щоб уникнути впливу “прямого ототожнення”. Тобто ситуації, коли дос-

ліджувані свідомо, прямо співвідносять твердження зі своїми особливостями. Цей методичний прийом є однією із форм “нейтралізації” установки досліджуваних на соціально-бажані відповіді.

У методиці передбачена досить диференційована, 7-бальна шкала відповідей. Залишається відкритим питання, наскільки виправдане застосування подібної шкали, тому що респонденту досить важко вибрати між такими варіантами відповідей, як, наприклад, “2” — сумніваюся, що це можна віднести до мене, і “3” — не наважуюсь віднести це до себе.

Авторами виділяються 6 інтегральних показників:

1. *Адаптація.*
2. *Прийняття інших.*
3. *Інтернальність.*
4. *Самосприйняття.*
5. *Емоційна комфортність.*
6. *Прагнення до домінування.*

Кожний із них розраховується за індивідуальною формулою, знайденою емпіричним шляхом. Інтерпретація здійснюється згідно з нормативними даними, розрахованими окремо для підлітків і дорослих людей.

Знайти більш докладні дані, пов’язані з різними психодіагностичними аспектами методики (призначення, авторська концепція адаптації, психометричні параметри та ін.), не вдалося.

Інструкція

В опитувальнику подані висловлювання про людину, її спосіб життя, переживання, думки, звички, стилі поведінки. Їх треба співвіднести з нашим власним способом життя.

Прочитавши висловлення опитувальника, спробуйте співвіднести його зі своїми звичками, способом життя та оцініть, наскільки це висловлювання може стосуватися вас. Для того щоб позначити вашу відповідь у бланку, виберіть один із семи варіантів, пронумерованих цифрами від “0” до “6”.

Обраний вами варіант відповіді позначте в бланку для відповідей у тому місці, яке відповідає порядковому номеру висловлювання.

Текст опитувальника

1. Почуває незручність, коли вступає з кимось у розмову.
2. Немає бажання розкриватися перед іншими.

3. В усьому любить змагання, боротьбу.
4. Ставить собі високі вимоги.
5. Часто сварить себе за те, що зробив.
6. Часто почувається приниженим.
7. Сумнівається, що може подобатися особі протилежної статі.
8. Свої обіцянки виконує завжди.
9. Теплі, добрі стосунки з навколишніми.
10. Людина стримана, замкнена; тримається від усіх остронь.
11. У своїх невдачах звинувачує себе.
12. Людина відповідальна; на неї можна покластися.
13. Вважає, що в змозі хоч що-небудь змінити.
14. На багато речей дивиться очима однолітків.
15. Приймає в цілому ті правила і вимоги, які слід виконувати.
16. Власних переконань і правил не має.
17. Любить мріяти — іноді посеред дня. З працею повертається від мрії до дійсності.
18. Завжди готовий до захисту і навіть нападу: “зациклюється” на переживаннях образ, подумки перебираючи способи помсти.
19. Вміє керувати собою і власними вчинками, змушувати себе, дозволяти собі; самоконтроль для нього — не проблема.
20. Часто псується настрої: з’являється зневіра, нудьга.
21. Усе, що стосується інших, не хвилює: зосереджений на собі; зайнятий собою.
22. Люди, як правило, йому подобаються.
23. Не соромиться своїх почуттів, відкрито їх виражає.
24. Серед великого скупчення народу буває самотньо.
25. Перебуває у стані незрозумілого занепокоєння. Хочеться все кинути, кудись сховатися.
26. Зазвичай знаходить спільну мову з оточенням.
27. Найважче боротися з самим собою.
28. Насторожує незаслужене доброзичливе ставлення навколишніх.
29. У душі — оптиміст, вірить у краще.
30. Людина негідатлива, вперта; таких називають важкими.
31. До людей ставиться критично та з осудом, якщо вважає, що вони на це заслуговують.
32. Зазвичай почувається не ведучим, а веденим: йому не завжди вдається мислити і діяти самостійно.
33. Більшість із тих, хто його знає, добре до нього ставляться, люблять.

34. Іноді бувають такі думки, якими не хотілося б ні з ким ділитися.
35. Людина з привабливою зовнішністю.
36. Почувається безпорадною, має потребу в комусь, хто був би поруч.
37. Прийнявши рішення, виконує його.
38. Приймає самостійні рішення, однак не може звільнитися від впливу інших людей.
39. Почувається винним, навіть коли звинувачувати себе начебто нема в чому.
40. Почуває ворожість до того, що його оточує.
41. Усім задоволена.
42. Вибита з колії: не може зібратися, взяти себе в руки, організуватися.
43. Почуває млявість; усе, що раніше хвилювало, стало раптом нецікавим.
44. Урівноважена, спокійна.
45. Розлютившись, нерідко не стримує себе.
46. Часто почувається скривдженим.
47. Людина рвучка, нетерпляча, гаряча, їй бракує стриманості.
48. Інколи каже неправду.
49. Не дуже довіряє своїм почуттям через негативний досвід.
50. Досить важко бути собою.
51. На першому місці розум, а не почуття: перш ніж щось зробити, подумає.
52. Усі події, що відбуваються, тлумачить на власний розсуд, має схильність вигадувати, перебільшувати... Словом — не від світу цього.
53. Людина терпляча до інших і сприймає кожного таким, який він є.
54. Намагається не думати про свої проблеми.
55. Вважає себе цікавою людиною — привабливою як особистість, помітною.
56. Людина сором'язлива, легко ніяковіє.
57. Людина, яку потрібно розуміти, підштовхувати, щоб довела справу до кінця.
58. У душі почуває перевагу над іншими.
59. Немає нічого, у чому б виявила себе, свою індивідуальність, своє Я.
60. Боїться того, що подумають про неї інші.
61. Честолюбна, небайдужа до успіху, похвали у тому, що для неї

важливо, намагається виглядати якомога краще.

62. Людина, у якої в даний момент багато такого, за що можна її зневажати.

63. Людина діяльна, енергійна, ініціативна.

64. Пасує перед труднощами і ситуаціями, які передбачають ускладнення.

65. Недостатньо себе цінує.

66. За характером ватажок і вміє впливати на інших.

67. Ставиться до себе в цілому добре.

68. Людина наполеглива, впевнена; для неї завжди важливо відстояти свою думку.

69. Не любить, коли з ким-небудь псується стосунки, особливо якщо це стає помітним.

70. Довго не може прийняти рішення, а потім сумнівається, чи правильно вчинила.

71. Почувається розгубленою, все сплуталося та змішалось в неї.

72. Задоволена собою.

73. Невдачлива.

74. Людина приємна, приваблива.

75. На вроду, може, і не дуже гарна, але може подобатися як людина, як особистість.

76. Нехтує особами протилежної статі і не спілкується з ними.

77. Коли потрібно щось зробити, охоплює страх: а раптом — не впораюся, а раптом — не вийде.

78. Легко, спокійно на душі, немає нічого такого, щоб занадто тривожило.

79. Уміє завзято працювати.

80. Відчуває, що росте, дорослішає: змінюється сам і змінює ставлення до навколишнього світу.

81. Трапляється, що говорить про те, в чому зовсім не розбирається.

82. Завжди говорить тільки правду.

83. Стривожена, стурбована, напружена.

84. Щоб змусити хоч щось зробити, потрібно добряче наполягти, і тільки тоді піде на поступки.

85. Відчуття невпевненості у собі.

86. Обставини часто змушують захищатися, виправдовуватися й обґрунтовувати власні вчинки.

87. Людина поступлива, податлива, м'яка у стосунках з іншими.

88. Людина розумна, любить міркувати.

89. Іноді любить вихвалитись.
90. Приймає рішення й одразу їх змінює; картає себе за безхарактерність, а вдіяти нічого не може.
91. Намагається покладатися на свої сили, але розраховує на чіюсь допомогу.
92. Ніколи не спізнюється.
93. Відчуває скутість, внутрішню несвободу.
94. Virізняється серед інших.
95. Не дуже надійна, на яку не в усьому можна покластися.
96. У злагоді із собою, добре себе розуміє.
97. Товариська, відкрита людина; легко сходиться з людьми.
98. Сили і здібності цілком відповідають тим завданням, які доводиться вирішувати; з усім може впоратись.
99. Себе не цінує: ніхто її всерйоз не сприймає; у найкращому випадку до неї поблажливі, просто терплять.
100. Турбується, що особи протилежної статі занадто займають думки.
101. Усі свої звички вважає гарними.

Інтегральні показники	
"Адаптація"	"Самосприйняття"
$A = (a / a + b) \cdot 100\%$	$S = (a / a + b) \cdot 100\%$
"Прийняття інших"	"Емоційна комфортність"
$L = (1,2a / 1,2a + b) \cdot 100\%$	$E = (a / a + b) \cdot 100\%$
"Інтернальність"	"Прагнення домінувати"
$I = (a / a + 1,4b) \cdot 100\%$	$D = (2a / 2a + b) \cdot 100\%$

№	Показники	Номери висловлювань	Норми
1	a Адаптивність	4, 5, 9, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 61, 63, 67, 72, 74, 75, 78, 80, 88, 91, 94, 96, 97, 98	68 – 136
	b Деадаптивність	2, 6, 7, 13, 16, 18, 25, 28, 32, 36, 38, 40, 42, 43, 49, 50, 54, 56, 59, 60, 62, 64, 69, 71, 73, 76, 77, 83, 84, 86, 90, 95, 99, 100	68 – 136
2	a Неправдивість	– 34, 45, 48, 81, 89,	18 – 36
	b	+ 8, 82, 92, 101	

Продовження таблиці

№	Показники	Номери висловлювань	Норми
3	a Прийняття себе	33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96	22 – 42
	b Неприйняття себе	7, 59, 62, 65, 90, 95, 99	14 – 28
4	a Прийняття інших	9, 14, 22, 26, 53, 97	12 – 24
	b Неприйняття інших	2, 10, 21, 28, 40, 60, 76	14 – 28
5	a Емоційний комфорт	23, 29, 30, 41, 44, 47, 78	14 – 28
	b Емоційний дискомфорт	6, 42, 43, 49, 50, 83, 85	14 – 28
6	a Внутрішній контроль	4, 5, 11, 12, 19, 27, 37, 51, 63, 68, 79, 91, 98, 13	26 – 52
	b Зовнішній контроль	25, 36, 52, 57, 70, 71, 73, 77	18 – 36
7	a Домінування	58, 61, 66	6 – 12
	b Веденість	16, 32, 38, 69, 84, 87	12 – 24
8	Ескапізм (відхід від проблем)	17, 18, 54, 64, 86	10 – 20

Показники і ключі інтерпретації

Зона невизначеності в інтерпретації результатів за кожною шкалою наводиться у графі “Норма”. Результати “до” зони невизначеності інтерпретуються як надзвичайно низькі, а “після” найвищого показника в зоні невизначеності — як високі.

Адаптація — це пристосування особистості до існування в соціумі відповідно до її норм і вимог, а також згідно з потребами, мотивами й інтересами самої особистості.

Самосприйняття — сприйняття і прийняття себе такою, як я є, тобто безконфліктно.

Прийняття інших — безконфліктне прийняття інших людей.

Емоційна комфортність — емоційна задоволеність.

Інтернальність — властивість особистості, яка виявляється в тому, що людина здебільшого приймає відповідальність за події, які відбуваються в її житті, пояснюючи їх своєю поведінкою, характером, здібностями (екстернальність — поняття протилежне).

Адаптивність — властивість особистості, яка характеризує ступінь психологічної адаптації людини.

Деадаптивність — властивість особистості, яка характеризує крайній ступінь невідповідності і відсутності адаптації.

Веденість — схильність людини поступатись у домінуванні та лідерстві іншим людям.

Методика виявлення та оцінювання короткочасної наочно-образної пам'яті (методика “КНОП-1”)

Методика “КНОП-1” призначена для виявлення й оцінки рівня розвитку точності й обсягу короткочасної наочно-образної пам'яті. Цей варіант є модифікацією тестового завдання, розробленого чеськими психологами (Я. Райскуп – Л. Репань). В абрєвіатурному кодї подано функціональне призначення методики — дослідження короткочасної наочно-образної пам'яті і номер варіанта — 1. У всіх операторських професіях сучасного виробництва та інших спеціальностях, психологічна структура яких близька до операторської діяльності (водій, льотчик, диспетчер тощо), поряд з іншими професійно значущими якостями важливу роль відіграє рівень розвитку короткочасної наочно-образної пам'яті людини. Високий рівень розвитку цього виду пам'яті має професійно важливе значення і для багатьох інших професій, не подібних за своїм психологічним змістом з професіями операторської праці.

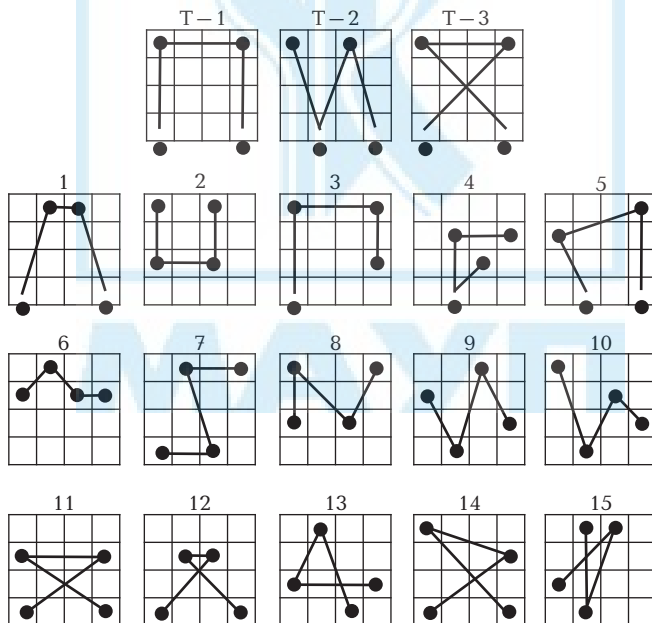
Короткочасна наочно-образна пам'ять характеризується швидким запам'ятовуванням наочно-образної інформації при короткочасному її сприйнятті, негайним відтворенням і дуже коротким збереженням сприйнятої інформації. Залежно від виробничих завдань, що стоять перед фахівцем, сприйнята ним інформація певним чином перетворюється, відіб'ється. Тільки після такої цілеспрямованої селекції вона потрапляє в розпорядження оперативної або довгострокової пам'яті. Співвідношення між цими видами пам'яті в робочому процесі залежить від завдань, які розв'язує фахівець і від особливостей психологічної структури трудової діяльності в цілому. В одних випадках провідне місце належить короткочасній пам'яті, в інших — довгостроковій.

Інструкція

18 карток, на яких нанесено малюнки з нескладною конфігурацією, і протокольний аркуш, призначений для фіксації процесу і результатів іспиту, а також анкетних даних досліджуваного. На кожній картці — сітка квадратів (4x4), на якій розміщені чотири крапки, з'єднані між собою трьома прямими лініями. Три перші картки (Т-1, Т-2,

Т-3) використовуються як тренувальні; з їх допомогою досліджуваний опановує інструкцію, засвоює її вимоги, ознайомлюється зі змістом майбутньої роботи і формує найзручніші для нього способи сприйняття експериментального матеріалу і заповнення протокового аркуша. Інші 15 карток використовуються для безпосереднього проведення іспиту. Оптимальний розмір повної сітки квадратів кожної картки при використанні їх у роботі з одним випробувачем або з малою групою випробовуваних (3–4 особи) — 12 см x 12 см.

Конфігурація малюнків на картках відповідає визначеним правилам і тому не може бути довільно змінена консультантами, що використовують цю методику у своїй роботі. Експозиція п'ятнадцяти робочих карток складається з трьох типових груп — по 5 карток у кожній групі. У першій групі карток 5 малюнків, конфігурація яких імітує незакінчені багатокутники (один трикутник і чотири чотирикутники). В другій групі — ламані непересічні лінії. У третій — ламані пересічні лінії. Кожна з тренувальних карток (Т-1, Т-2, Т-3) відбиває у своєму малюнк-

Набір карток "КНОП-1"

Прізвище, ім'я, по батькові		
Рік нар.	Школа	Клас
Дом. адреса, телефон		

Т-1	Т-2	Т-3

M = _____	1	2	3	4	5
$K = \frac{M}{105} =$					
Q = _____					
Дата: _____	6	7	8	9	10
Консультант: _____					
	11	12	13	14	15

ку типову конфігурацію однієї з трьох робочих груп експериментального матеріалу. Будь-яка група карток має свою внутрішню структуру в побудові експозиційного матеріалу — від більш простої до більш складної конфігурації. Цей принцип поступового ускладнення матеріалу стосується і міжгрупової структури: найлегша для відтворення — перша група малюнків, найважча — третя.

Важливим елементом методики є протокольний бланк, призначений для фіксації анкетних даних досліджуваного і результатів його роботи з експериментальним матеріалом. На бланку розміщено 18 сіток, аналогічних сіткам карток. Досліджуваний графічно відтворює малюнки, використовуючи для цього відповідні сітки протокольного бланка. Перші три сітки призначені для відтворення інструктивно-тренувальних малюнків, сітки трьох горизонтальних рядів — для послідовного відтворення трьох груп залікового експериментального матеріалу.

Психологічні особливості методики “КНОП-1”

Запам'ятовування і відтворення одного малюнка найпростішої конфігурації одразу після його показу не є важким завданням для

досліджуваного. Після виконання цього завдання можна з упевненістю сказати, що відтворення експериментального матеріалу буде абсолютноточно повним і точним. Це пояснюється тим, що оптимальний обсяг короткочасної зорової пам'яті характеризується чотирма-шістьма мнемічними одиницями. У методиці "КНОП-1" випробуваному в кожному окремому випадку надають для запам'ятовування також один малюнок. Однак чимало випробуваних при відтворенні припускаються помилок, що характеризують індивідуальні труднощі запам'ятовування і відтворення експериментального матеріалу.

Конструктивними особливостями методики обумовлена необхідність запам'ятовування не тільки конфігурації самого малюнка, а і його просторового положення в координатному полі (у сітці квадратів). Ця обставина ускладнює вирішення мнемічного завдання, а для деяких випробуваних створює нездоланні труднощі, через що завдання для них може виявитися невирішуваним. Досліджуваний має не просто запам'ятати цілісний образ малюнка, а зробити аналітичне запам'ятовування структурних елементів фігури в їх взаємовідношенні між собою і розташуванні на сітці квадратів, тобто в їх просторовому положенні в координатному полі. У зміст матеріалу, що запам'ятовується, включаються, таким чином, загальна конфігурація фігури, окремі її елементи (чотири крапки і три з'єднувальні лінії), що знаходяться у визначеному просторовому співвідношенні, розташування фігури в сітці квадратів. Таким чином, значно збільшується кількість мнемічних одиниць у кожному завданні цієї методики.

Чотири крапки в кожному малюнку методики є для досліджуваного опорними мнемічними одиницями. Основними для запам'ятовування і відтворення є ті фігури, опорні крапки яких розміщені симетрично в координатній сітці. Порушення симетричності в розташуванні опорних крапок, їх рух по координатному полю збільшують кількість співвідношень, які має запам'ятати досліджуваний для правильного розв'язання завдання.

Не всі здатні впоратися з таким мнемічним навантаженням, і тому при відтворенні матеріалу припускаються помилок. Аналіз результатів іспиту виявляє різні типи помилок: одні випробувані правильно відтворюють фігуру, але неправильно розміщують її в координатному полі, інші — правильно розміщують опорні крапки фігури, але неправильно з'єднують їх лініями, у деяких випадках образ відтворюється частково. Зустрічаються і комбінації цих типів помилок. Але не тільки характер помилок диференціює випробуваних між собою. Ін-

дивідуальні розходження виявляються, головним чином, у кількості помилок, яких припускаються у процесі виконання завдання. Одні випробувані майже не припускаються помилок при відтворенні, інші припускаються тільки при відтворенні дуже складних фігур, треті — неправильно відтворюють не тільки складні фігури, а й фігури середньої складності, четверті — помиляються часто й у різних випадках.

Таким чином, конструктивні особливості побудови експериментального завдання істотно позначились на психологічній структурі мнемічного розв'язання, правильне рішення якого потребує від досліджуваного високого рівня точності й обсягу короткочасної наочно-образної пам'яті.

Проведення іспиту й інструкція для випробуваних

Перед початком іспиту психолог-консультант готує методичний матеріал (набір інструктивно-тренувальних і робочих карток, протоколи іспиту), перевіряє правильність розташування малюнків і послідовність чергування карток. Якщо має бути робота з групою випробуваних, то потрібно передбачити таке їхнє розташування, щоб у процесі виконання роботи вони не впливали один на одного, щоб була виключена можливість списування результатів і, нарешті, щоб усі випробувані могли добре сприймати малюнок. Потім випробуваним роздають протокольні бланки (аркуші відповідей), у яких вони заповнюють анкету: прізвище та ім'я досліджуваного, рік народження, школа, клас, домашня адреса і дата іспиту.

На початку роботи даються такі інструктивні вказівки: “На аркуші відповідей 18 квадратів і кожний складається з 16 клітинок. Вам на короткий час покажуть нескладні малюнки, що розміщені в таких самих квадратах. Коли я заберу малюнок, ви повинні відтворити його у відповідному квадраті на своєму бланку (в аркуші відповідей). На кожному малюнку — чотири крапки, розташовані в окремих клітинках, і три лінії, якими ці крапки з'єднуються між собою. За командою “Увага!” я відкриваю малюнок, ви його уважно розглядаєте, намагаєтеся точно запам'ятати, в яких клітинках знаходяться крапки і як вони з'єднані лініями. Ніяких позначок у цей час не можна робити. Після того як я заберу картку, ставайте до роботи — розставте крапки у відповідних клітках і з'єднайте їх лініями так, як це показано на малюнку. Стежте, щоб номер показаного малюнка збігався з номером квадрата на аркуші відповідей. Намагайтеся запам'ятати малюнок у цілому, а не тільки окремі крапки і лінії. Якщо ви припус-

тилися помилки, можете їх виправити: помилкові лінії і крапки закресліть штрихами, а потрібні лінії і крапки проставте більш виразно. Зараз ми проведемо тренувальний іспит. Увага!”

Консультант демонструє малюнок картки Т-1 протягом чотирьох секунд, відкладає картку і стежить за роботою. Якщо хтось із досліджуваних припускається помилки або зазнає якихось інших труднощів при відтворенні малюнка, консультант дає додаткові роз’яснення і повторно експонує картку. Аналогічно експонуються картки Т-2 і Т-3. Помилки в тренувальній серії виправляють при відкритій картці для того, щоб досліджуваний міг порівняти малюнок з його відтворенням на протокольному бланку.

По закінченні тренувальної роботи консультант дає інструктивні вказівки для переходу до залікової частини роботи: “Отже, ви знаєте правила виконання завдання, тепер ми приступимо до виконання його залікової частини. Перший малюнок відтворюватиметься у квадраті № 1, другий — у квадраті № 2 і т. д. Будьте особливо уважні, тому що повторних показів того або іншого малюнка для порівняння його з вашим відтворенням не буде. Починаємо роботу. Увага!”

Консультант експонує малюнок першої картки, тримаючи її в руці так, щоб випробувані могли добре сприймати зображення. Час експонування — 3 секунди. Забравши картку, консультант стежить за виконанням роботи. Як тільки випробувані закінчили графічне відтворення малюнка, дається чергова команда для зорового сприйняття малюнка другої картки і т. д. Максимальний час, протягом якого випробувані можуть працювати над відтворенням окремого малюнка, — 30 секунд. Спроби досліджуваного забрати більше часу для графічного відтворення малюнка перериваються черговим показом наступних карток. Після закінчення роботи досліджувані здають протоколи (аркуші відповідей) консультантові. Виконання всієї експериментальної роботи займає приблизно 20 хвилин.

Обробка й оцінка матеріалів іспиту

Продуктивність короткочасної наочно-образної пам’яті за методикою “КНОП-1” характеризується точністю відтворення випробуваним експериментальної серії малюнка. Аналізуючи результати іспиту, зафіксовані в аркуші відповідей, порівнюючи відтворений експериментальний матеріал з еталонним, консультант з’ясовує кількість помилок, яких випробуваний припустився при виконанні завдання. Конструктивні особливості методики дають змогу оцінювати

точність відтворення кожного окремого елемента малюнка. Через те що будь-який малюнок завжди складається з 4 крапок і 3 ліній, то за кожну правильно розміщену в полі квадратів крапку і за кожну лінію, що правильно з'єднує дві крапки, дається по одному балу. Таким чином, максимальна оцінка за правильне відтворення окремого малюнка становить 7 балів. Правильне відтворення всього матеріалу, що складається з 15 малюнків, оцінюється 105 балами (7 x 15).

Якщо кількісне вираження точності відтворення одного малюнка ми позначимо буквою М, а суму відтворення всього завдання буквами "Af", то:

$$M = M_1 + M_2 + M_3 + \dots + M_{15}.$$

Оцінний коефіцієнт (ДО) продуктивності короткочасної наочно-образної пам'яті обчислюють на основі кількісного аналізу результатів виконання завдання випробуваним за формулою:

$$DO = \frac{M}{105},$$

де "ДО" — коефіцієнт продуктивності короткочасної наочно-образної пам'яті досліджуваного; "М" — сума балів за точність відтворення всіх малюнків експериментальної серії; "105" — постійна величина, що відбиває максимально можливу оцінку точності виконання всього експериментального завдання.

Таким чином, оцінний коефіцієнт (ДО) виконання завдання за методикою "КНОП-1" визначається відношенням суми балів, отриманих випробуваним за точність відтворення малюнків експериментальної серії, до максимально можливої оцінки. Чим вищий рівень короткочасної наочно-образної пам'яті у досліджуваного, тим більше оцінний коефіцієнт наближається до 1.

Шкала оцінок "КНОП-1"

К	Q	Рівень КНОП
0,000 – 0,784	1	низький
0,785 – 0,863	2	нижче середнього
0,864 – 0,906	3	середній
0,907 – 0,956	4	високий
0,957 – 1,000	5	дуже високий

Зіставивши оцінний коефіцієнт із показником стандартизованої шкали оцінок за даними методики, визначимо рівень короткочасної

наочно-образної пам'яті (Q).

Шкала оцінок відбиває реальні рівні короткочасної наочно-образної пам'яті випробуваних. Відповідно до цих рівнів можна виділити п'ять груп випробуваних, які відрізняються одна від одної особливостями розвитку наочно-образної пам'яті, ступенем її ефективності при розв'язанні відповідних практичних завдань.

Тест механічної тямущості Беннета

Дана методика орієнтована на виявлення технічних здібностей як підлітків, так і дорослих.

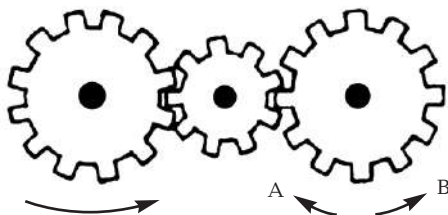
Стимульний матеріал подано 70 нескладними фізико-технічними завданнями, більшість з яких у вигляді малюнків. Після запитання (малюнка) подано три варіанти відповіді на нього, з яких тільки один правильний. Досліджуваному необхідно вибрати і вказати правильну відповідь, написавши на окремому аркуші номер завдання і номер обраної відповіді. Методика належить до швидких тестів. На виконання всіх завдань дається 25 хв.

Завдання можуть виконуватися у будь-якій послідовності. Процедура підрахунку отриманих результатів досить проста: за кожне правильно виконане завдання нараховується 1 бал. Переведення у стандартні шкали не виконується, інтерпретація здійснюється відповідно з нормами, отриманими на конкретній вибірці випробуваних.

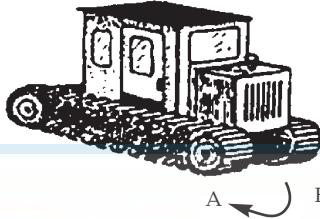
Дані про валідність, надійність та інші психометричні характеристики тесту не виявлені.

Завдання до тесту Беннета

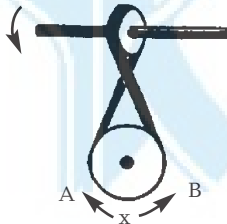
1. Якщо ліва шестірня повертається в зазначеному стрілкою напрямку, то в якому напрямку повертатиметься права шестірня?

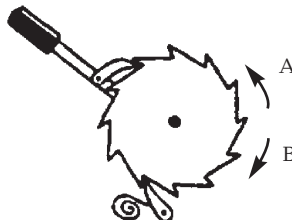
1. У напрямку стрілки А.
2. У напрямку стрілки В.
3. Не знаю.
2. Яка гусениця має рухатися швидше, щоб трактор повертався в зазначеному стрілкою напрямку?

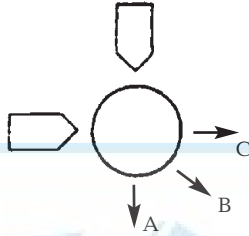
1. Гусениця А.
2. Гусениця В.
3. Не знаю.
3. Якщо верхнє колесо обертається у напрямку, зазначеному стрілкою, то в якому напрямку обертається нижнє колесо?

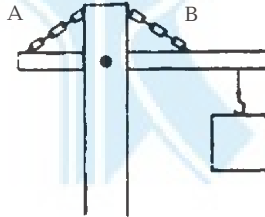
1. У напрямку А.
2. В обох напрямках.
3. У напрямку В.
4. У якому напрямку рухатиметься зубчасте колесо, якщо ручку рухати ліворуч, вниз і вгору в напрямку пунктирних стрілок?

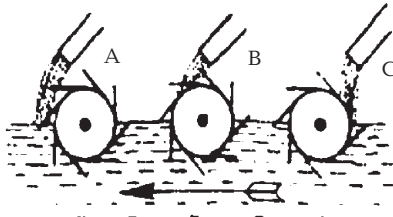
1. Назад по стрілках У.
2. У напрямку стрілки А.
3. У напрямку стрілки В.
5. Якщо на круглий диск, зображений на малюнку, діють одночасно дві однакові сили 1 і 2, то в якому напрямку рухатиметься диск?

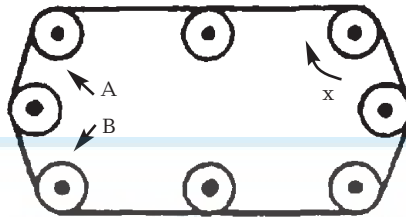
1. У напрямку, зазначеному стрілкою А.
2. У напрямку стрілки В.
3. У напрямку стрілки С.
6. Чи потрібні обидва ланцюги, зображені на малюнку, для підтримки вантажу, чи досить тільки одного? Якого?

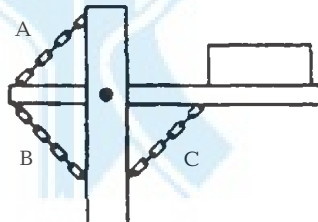
1. Досить ланцюга А.
2. Досить ланцюга В.
3. Потрібні обидва ланцюги.
7. У річці, де вода тече в напрямку, зазначеному стрілкою, встановлено три турбіни. Із труб над ними падає вода. Яка з турбін обертається швидше?

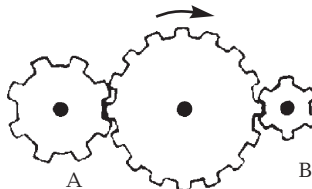
1. Турбіна А.
2. Турбіна В.
3. Турбіна С.
8. Яке з коліс А чи В обертається у тому ж напрямку, що й колесо Х?

1. Колесо А.
2. Колесо В.
3. Обидва колеса.
9. Який ланцюг потрібен для підтримки вантажу?

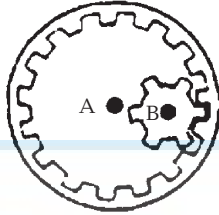
1. Ланцюг А.
2. Ланцюг В.
3. Ланцюг С.
10. Яка із шестерень обертається у тому ж напрямку, що й основна шестерня? А може, у цьому напрямку не обертається жодна з них?

Основна шестерня

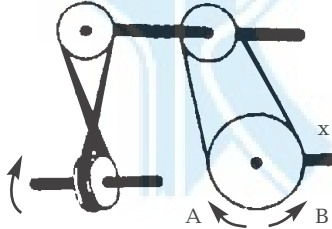
1. Шестірня А.
2. Шестірня В.
3. Не обертається жодна.

11. Яка з осей А чи В обертається швидше, або обидві осі обертаються з однаковою швидкістю?

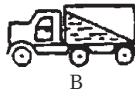
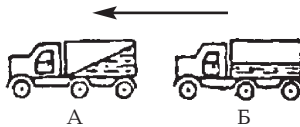

1. Вісь А обертається швидше.
2. Вісь В обертається швидше.
3. Обидві осі обертаються з однаковою швидкістю.

12. Якщо нижнє колесо обертається в напрямку, зазначеному стрілкою, то в якому напрямку обертатиметься вісь X?

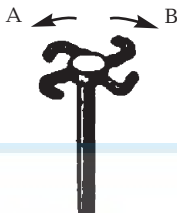

1. У напрямку стрілки А.
 2. У напрямку стрілки В.
 3. У тому й іншому напрямках.
13. Яка з машин з рідиною в бочці гальмує?

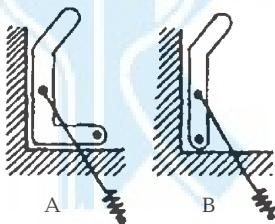

1. Машина А.
2. Машина Б.
3. Машина В.

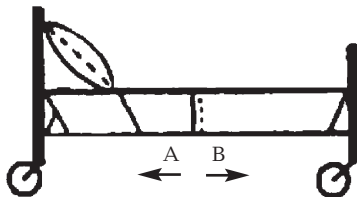
14. У якому напрямку обертатиметься вертушка для поливу, якщо подати воду під тиском?

1. В обидва боки.
 2. У напрямку стрілки А.
 3. У напрямку стрілки В.
15. Яка з рукояток триматиметься під тиском пружини?

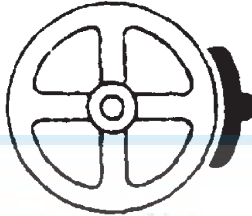

1. Не триматимуться обидві.
 2. Триматиметься рукоятка А.
 3. Триматиметься рукоятка В.
16. У якому напрямку пересували ліжко востаннє?

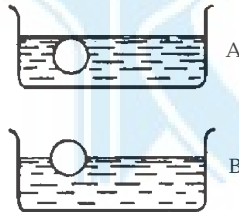
1. У напрямку стрілки А.
2. У напрямку стрілки В.
3. Не знаю.

17. Колесо і гальмівна колодка виготовлені з одного матеріалу. Що швидше зноситься: колесо або колодка?

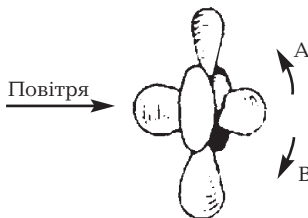
1. Колесо зноситься швидше.
2. Колодка зноситься швидше.
3. І колесо, і колодка зношуються однаково.

18. Чи однакової щільності рідини заповнені ємності, чи одна з рідин щільніша від іншої (кулі однакові)?

1. Обидві рідини однакові за щільністю.
2. Рідина А щільніша.
3. Рідина В щільніша.

19. У якому напрямку обертатиметься вентилятор під тиском повітря?

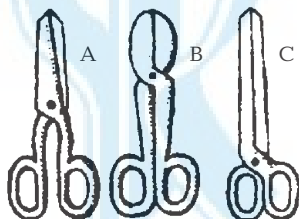
1. У напрямку стрілки А.
2. У напрямку стрілки В.
3. У тому й іншому напрямках.

20. У якому положенні зупиниться диск після вільного руху по зазначеній лінії?

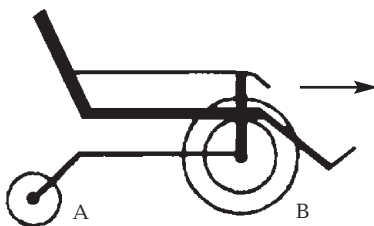
1. У будь-якому.
2. У положенні А.
3. У положенні В.

21. Якими ножицями легше різати лист заліза?

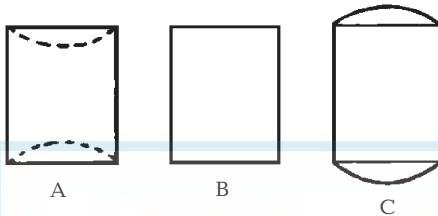

1. Ножицями А.
2. Ножицями В.
3. Ножицями С.

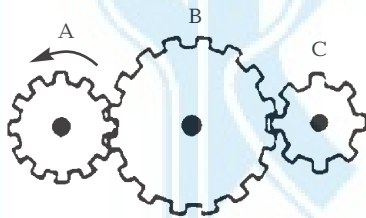
22. Яке колесо крісла-коляски обертається швидше під час руху коляски?

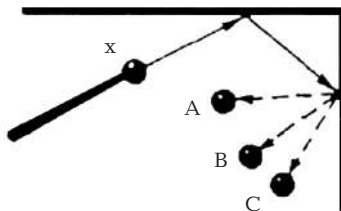
- Колесо А обертається швидше.
 - Обоє коліс обертаються з однаковою швидкістю.
 - Колесо В обертається швидше.
23. Як змінюватиметься форма запаяної тонкостінної бляшанки, якщо її нагрівати?

- Як показано на малюнку А.
 - Як показано на малюнку В.
 - Як показано на малюнку С.
24. Яка із шестерень обертається швидше?

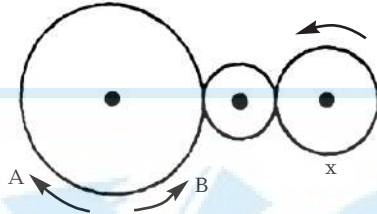

- Шестерня А.
 - Шестерня В.
 - Шестерня С.
25. З якою кулькою зіштовхнеться кулька Х, якщо нею вдарити в перешкоду в напрямку, зазначеному суцільною стрілкою?

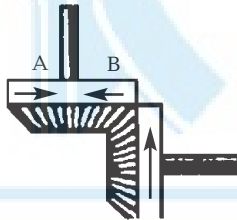
1. З кулькою А.
2. З кулькою В.
3. З кулькою С.

26. Припустимо, що намальовані колеса виготовлені з гуми. У якому напрямку потрібно обертати ведуче колесо (ліве), щоб колесо Х оберлося в напрямку, зазначеному пунктирною стрілкою?

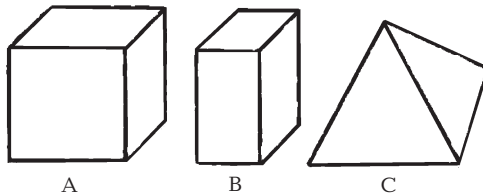
1. У напрямку стрілки А.
2. У напрямку стрілки В.
3. Напрямок не має значення.

27. Якщо перша шестерня обертається в напрямку, зазначеному стрілкою, то в якому напрямку обертається верхня шестерня?

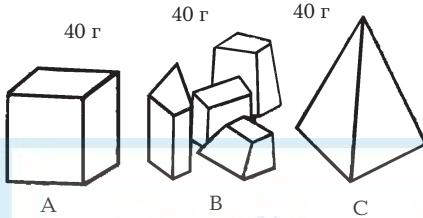
1. У напрямку стрілки А.
2. У напрямку стрілки В.
3. Не знаю.

28. Вага фігур А, В і С однакова. Яку з них складніше перевернути?

1. Фігуру А.
2. Фігуру В.
3. Фігуру С.

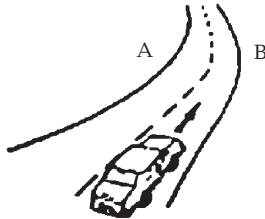
29. Якими шматочками льоду можна швидше остудити склянку води?

1. Шматком на картинці А.
 2. Шматочками на картинці В.
 3. Шматком на картинці С.
30. На якому малюнку правильно зображено падіння бомби з літака?

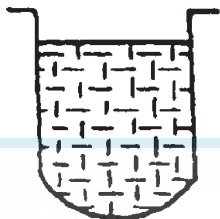

1. На малюнку А.
 2. На малюнку В.
 3. На малюнку С.
31. У який бік занесе машину, що рухається за стрілкою, на повороті?

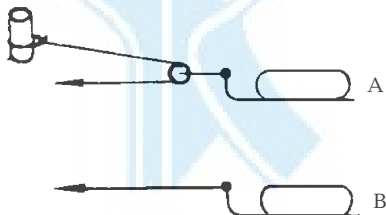
1. У будь-який бік.
2. У бік А.
3. У бік В.

32. У посудині розміщується лід. Як зміниться рівень води порівняно з рівнем льоду після його танення?

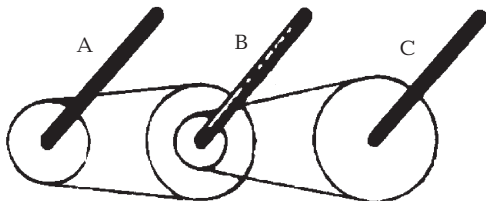
1. Рівень підвищиться.
2. Рівень знизиться.
3. Рівень не зміниться.

33. Який із каменів — А чи В — легше пересувати?

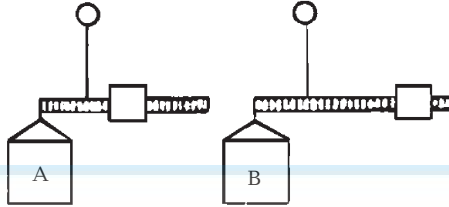

1. Камінь А.
2. Зусилля мають бути однаковими.
3. Камінь В.

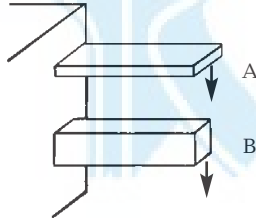
34. Яка з осей обертається повільніше?

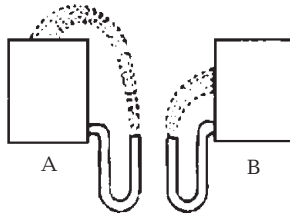
1. Вісь А.
2. Вісь В.
3. Вісь С.
35. Вага обох пакунків однакова чи один із них легший?

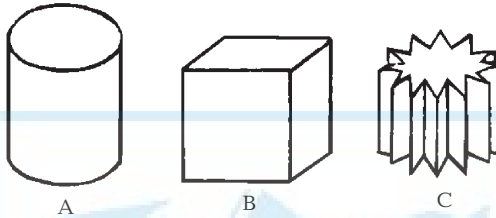
1. Пакунок А легший.
2. Пакунок В легший.
3. Пакунки однакової ваги.
36. Бруски А і В мають однакові перерізи і виготовлені з одного матеріалу. Який із брусків може витримати більшу вагу?

1. Обидва витримують однакове навантаження.
2. Брусок А.
3. Брусок В.
37. На яку висоту підніметься вода зі шланга, якщо її випустити з резервуарів А і В, заповнених доверху?

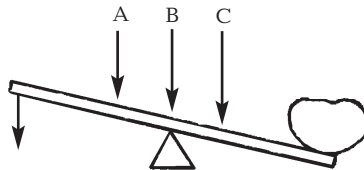
1. Як показано на малюнку А.
 2. Як показано на малюнку В.
 3. До висоти резервуарів.
38. Який із цих суцільнометалевих предметів охолоне швидше, якщо їх винести гарячими на повітря?

1. Предмет А.
 2. Предмет В.
 3. Предмет С.
39. У якому положенні зупиниться дерев'яний диск із вставленим у нього металевим кружком, якщо диск покотити?

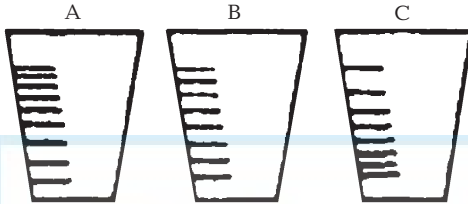

1. У положенні А.
 2. У положенні В.
 3. У будь-якому положенні.
40. У якому місці зламається ціпок, якщо різко натиснути на його кінець зліва?

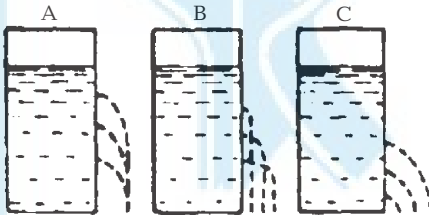
1. У місці А.
2. У місці В.
3. У місці С.

41. На якій посудині правильно нанесені рисочки, які позначають рівень об'єму?

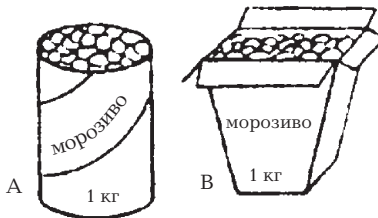

1. На посудині А.
2. На посудині В.
3. На посудині С.

42. На якому з малюнків правильно зображена вода, що виливається з отворів посудини?

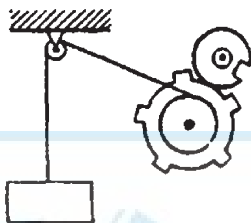

1. На малюнку А.
 2. На малюнку В.
 3. На малюнку С.
43. У якому пакеті морозиво розтане швидше?

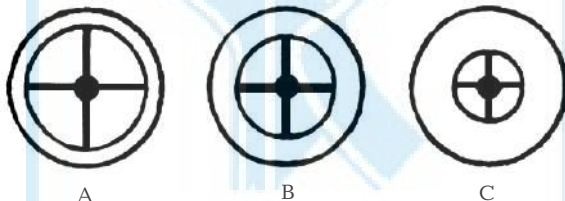
1. У пакеті А.
2. У пакеті В.
3. Однаково.

44. Як рухатиметься підвішений вантаж, якщо верхнє колесо обертається в напрямку стрілки?

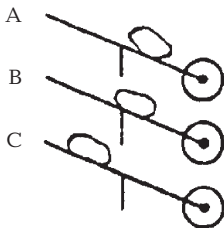
1. Переривчасто вниз.
2. Переривчасто вгору.
3. Безперервно вгору.

45. Яке з коліс, виготовлених з однакового матеріалу, обертається довше, якщо їх розкрутити до однакової швидкості?

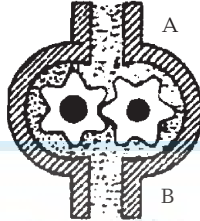
1. Колесо А.
2. Колесо В.
3. Колесо С.

46. Яким способом легше везти камінь гладенькою дорогою?

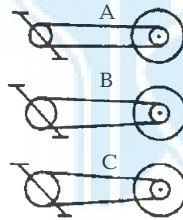
1. Способом А.
2. Способом В.
3. Способом С.

47. У якому напрямку рухатиметься вода в системі шестеренчасто-го насоса, якщо його шестірна обертається в напрямку стрілок?

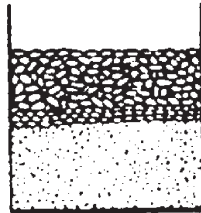
1. У напрямку А.
2. У напрямку В.
3. В обидва напрямки.

48. За якого виду передачі підйом угору на велосипеді важчий?

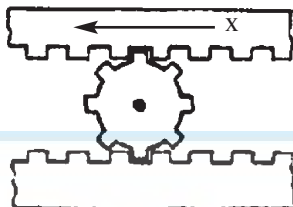
1. Під час передачі типу А.
2. Під час передачі типу В.
3. Під час передачі типу С.

49. На дно ємкості насипано пісок. Поверх нього — гальку. Як зміниться рівень насипу в ємкості, якщо гальку і пісок перемішати?

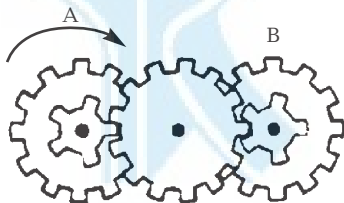
1. Рівень підвищиться.
2. Рівень знизиться.
3. Рівень залишиться незмінним.

50. Зубчаста рейка X рухається півметра у зазначеному стрілкою напрямку. На яку відстань при цьому переміститься центр шестірні?

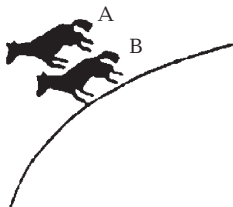
1. На 0,16 м.
2. На 0,25 м.
3. На 0,5 м.

51. Яка із шестірень — А чи В — обертається повільніше, чи вони обертаються з однаковою швидкістю?

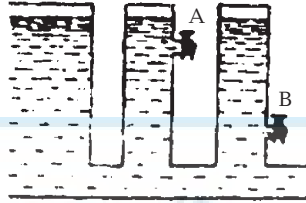
1. Шестірня А обертається повільніше.
2. Обидві шестірні обертаються з однаковою швидкістю.
3. Шестірня В обертається повільніше.

52. Який з коників має бігти швидше на повороті, щоб його не обігнав інший?

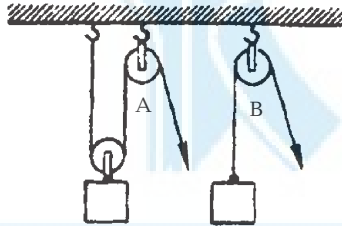
1. Коник А.
2. Обидва мають бігти з однаковою швидкістю.
3. Коник В.

53. З якого крана має сильніше бити струмінь води, якщо їх відкрити одночасно?

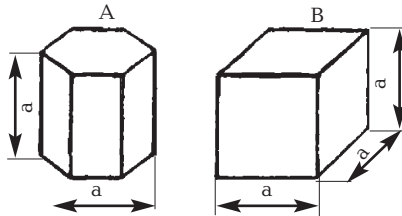
1. Із крана А.
2. Із крана В.
3. Із обох однаково.

54. У якому випадку легше підняти вантаж однакової ваги?

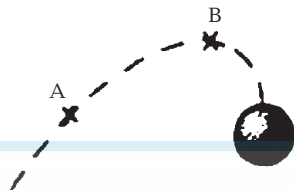

1. У випадку А.
2. У випадку В.
3. В обох випадках однаково.

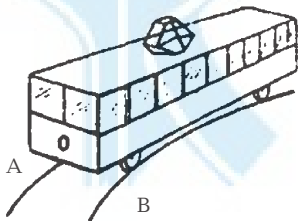
55. Ці тіла зроблені з одного матеріалу. Яке з них має меншу вагу?

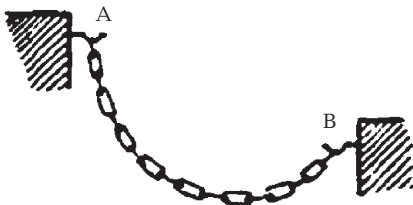
1. Тіло А.
 2. Тіло В.
 3. Обоє тіл однакової ваги.
56. У якій точці кулька рухається швидше?

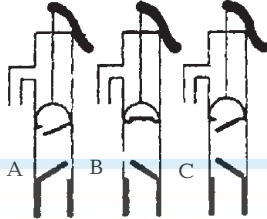
1. В обох точках А і В швидкість однакова.
 2. У точці А швидкість більша.
 3. У точці В швидкість більша.
57. Яка із двох рейок має бути вищою на повороті?

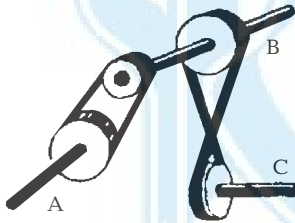
1. Рейка А.
 2. Рейка В.
 3. Обидві рейки мають бути однакової висоти.
58. Як розподіляється вага між гаками А і В?

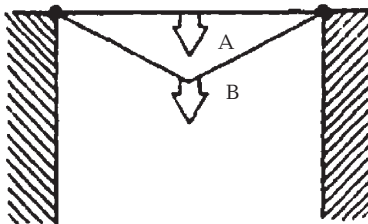
1. Сила ваги на обох гаках однакова.
 2. На гаку А сила ваги більша
 3. На гаку В сила ваги більша.
59. Клапани якого насоса знаходяться в правильному положенні?

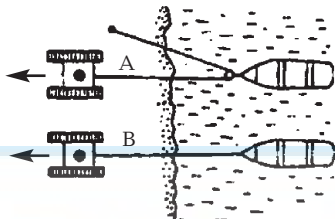
1. Насоса А.
 2. Насоса В.
 3. Насоса С.
60. Яка з осей обертається повільніше?

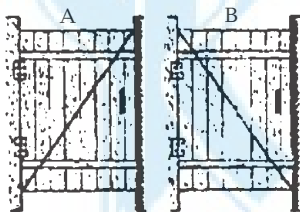
- 1 Вісь А.
 - 2 Вісь В.
 - 3 Вісь С.
61. Матеріал і перетини тросів А і В однакові. Який із них витримає більше навантаження?

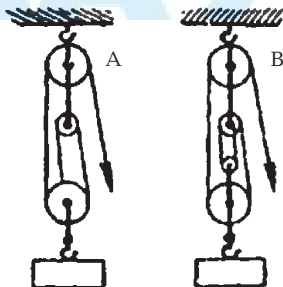
1. Трос А.
 2. Трос В.
 3. Обидва троси витримують однакове навантаження.
62. Який із тракторів має від'їхати, щоб човни зупинилися біля берега?

1. Трактор А.
 2. Трактор В.
 3. Обидва трактори мають від'їхати на однакову відстань.
63. Яка з хвірток краще закріплена тросом?

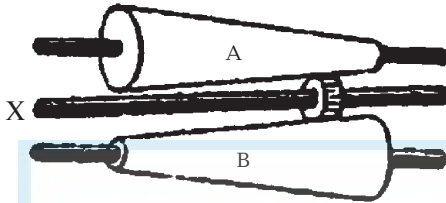

1. Обидві хвіртки закріплені однаково добре.
 2. Хвіртка А закріплена краще.
 3. Хвіртка В закріплена краще.
64. Якою таллю легше підняти вантаж?

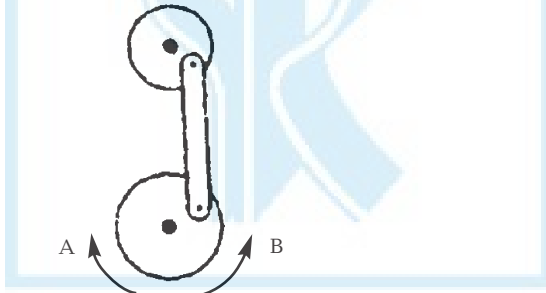
1. Таллю А.
2. Таллю В.
3. Обома таллями однаково.

65. На осі X знаходиться ведуче колесо, що обертає конуси. Який із них обертається швидше?

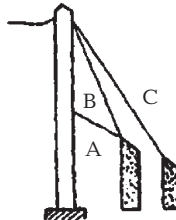
1. Конус А.
2. Обидва конуси обертатимуться однаково.
3. Конус В.

66. Якщо маленьке колесо обертатиметься в напрямку, зазначеному стрілкою, то як обертатиметься велике колесо?

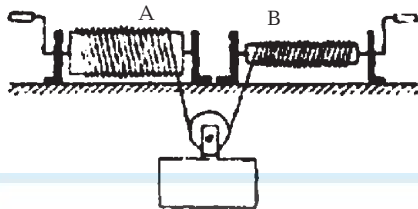

1. У напрямку стрілки А.
2. В обидва боки.
3. У напрямку стрілки В.

67. Який із тросів утримує стовп надійніше?

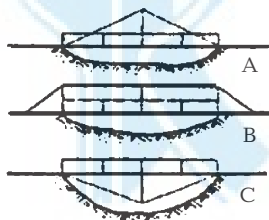

1. Трос А.
 2. Трос В.
 3. Трос С.
68. Якою лебідкою важче піднімати вантаж?

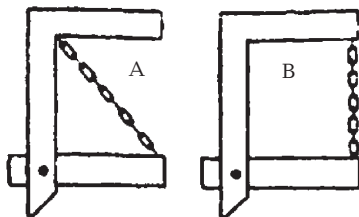

1. Лебідкою А.
2. Обома лебідками однаково.
3. Лебідкою В.

69. Якщо необхідно підтримати сталевим тросом побудований через річку міст, то як доцільніше закріпити трос?

1. Як показано на мал. А.
 2. Як показано на мал. В.
 3. Як показано на мал. С.
70. Який з ланцюгів менше навантажений?

Ключі

Номер завдання	Правильна відповідь	Номер завдання	Правильна відповідь	Номер завдання	Правильна відповідь	Номер завдання	Правильна відповідь
1	2	9	2	17	2	25	2
2	2	10	3	18	3	26	2
3	1	11	2	19	2	27	1
4	3	12	2	20	3	28	3
5	2	13	3	21	2	29	2
6	2	14	3	22	1	30	1
7	3	15	2	23	3	31	3
8	3	16	2	24	3	32	2
33	1	43	2	53	2	63	3
34	3	44	1	54	1	64	2
35	1	45	3	55	1	65	1
36	3	46	1	56	2	66	2
37	2	47	1	57	1	67	3
38	3	48	1	58	1	68	1
39	1	49	2	59	2	69	2
40	2	50	3	60	1	70	1
41	1	51	2	61	2		
42	2	52	1	62	1		

Примітка. Кожне правильно розв'язане завдання оцінюється в 1 бал.

Нижче наводяться порівняльні показники виконання тесту учнями старших класів середньої школи.

Групи випробуваних	Рівень розвитку загальнотехнічних здібностей				
	Дуже низький	низький	середній	високий	Дуже високий
Юнаки	менше 26	27 – 32	33 – 38	39 – 47	більше 48
Дівчини	менше 17	18 – 22	23 – 27	28 – 34	більше 35

1. Ланцюг А.
2. Ланцюг В.
3. Обидва ланцюги напружені однаково.

Опитувальник термінальних цінностей (ОТеЦ)

Запропонований І. Г. Сеніним у 1991 р. і призначений для діагностики життєвих цілей (термінальних цінностей) людини.

Опитувальник складається з 80 тверджень, кожне з яких досліджуванний оцінює за 5-бальною шкалою (немає ніякого значення — 1, невелике значення — 2, певне значення — 3, важливо — 4, дуже важливо — 5).

Отримані оцінки в балах за таблицями норм переводяться в стени. Результати подаються у формі індивідуального профілю, окремо для шкал термінальних цінностей і життєвих сфер.

Тест ґрунтується на теоретичних положеннях М. Рокича про структуру людських цінностей (“Ціннісні орієнтації Рокича”). Методика дає змогу оцінити загальну вираженість кожної з восьми термінальних цінностей:

- 1) власний престиж;
- 2) високе матеріальне становище;
- 3) креативність;
- 4) активні соціальні контакти;
- 5) розвиток себе;
- 6) досягнення;
- 7) духовне задоволення;
- 8) збереження власної індивідуальності.

А також їх виявлення у різних сферах життя людини:

- 1) сфера професійного життя;
- 2) сфера навчання й виховання;
- 3) сфера сімейного життя;
- 4) сфера громадського життя;
- 5) сфера захоплень.

Є дані про задовільну надійність опитувальника (коефіцієнт ретестової надійності — 0,52–0,77; коефіцієнт надійності частин тесту — 0,71–0,87), а також конструктивної і критеріальної валідності. Стандартизація проводилася з вибіркою 345 респондентів віком від 20 до 45 років.

Основною сферою застосування тесту автор вважає психологічне консультування, насамперед професійне.

Інструкція

Вам пропонується опитувальник, у якому описано різні бажання і прагнення людини. Потрібно оцінити кожне твердження опитувальника за 5-бальною шкалою у такий спосіб:

“1” — якщо особисто для вас те, що написано у твердженні, не має ніякого значення;

“2” — якщо для вас це має невелике значення;

“3” — якщо для вас це має особливе значення;

“4” — якщо для вас це важливо;

“5” — якщо для вас це дуже важливо.

Просимо пам'ятати про те, що тут не може бути правильних або неправильних відповідей, і найправильніша буде правдива відповідь, тому ми сподіваємося на вашу відвертість.

Текст опитувальника

1. У роботі швидко досягати намічених цілей.
2. Створювати щось нове у досліджуваній вами галузі знань.
3. Знаходити внутрішнє задоволення в активному громадському житті.
4. Мати цікаву роботу, що цілком поглинає вас.
5. Учатися, щоб на відстати від людей вашого кола.
6. Вести такий спосіб сімейного життя, що цінується суспільством.
7. Щоб люди вашого оточення у вільний час мали такі самі захоплення, що і ви.
8. Одержувати матеріальну винагороду за суспільну діяльність.
9. Щоб вигляд вашого житла постійно змінювався.
10. Одержати вищу освіту або вступити до аспірантури; чи одержати вчений ступінь.
11. Щоб ваша родина мала високий рівень матеріального добробуту.
12. Уникати конформізму у своїх суспільно-політичних поглядах.
13. У своєму захопленні швидко досягати намічених цілей.
14. Учатися, щоб “не загубитися у натовпі”.
15. Мати приятельські стосунки з колегами по роботі.
16. Стати членом якогось клубу за інтересами.
17. Розвивати свої організаторські здібності, займаючись суспільною діяльністю.
18. Разом із родиною відвідувати театри, художні виставки, концерти.

19. Щоб ваше захоплення підкреслювало вашу індивідуальність.
20. Щоб рівень освіти допоміг вам зміцнити своє матеріальне становище.
21. Щоб вашу роботу оцінювали інші люди.
22. Спілкуватися з різними людьми, активно беручи участь у суспільній діяльності.
23. Учитися, щоб “не заривати свій талант у землю”.
24. Щоб ваші діти випереджали у своєму розвитку однолітків.
25. У вільний час створювати щось нове, чого раніше не могли.
26. Щоб ваша професія підкреслювала вашу індивідуальність.
27. Щоб не відстати від часу, цікавитися суспільно-політичним життям.
28. Щоб рівень вашої освіченості давав вам змогу почуватися впевнено під час спілкування із різними людьми.
29. Зберігати незалежність від членів вашої родини.
30. Щоб ваше захоплення допомагало вам зміцнити своє матеріальне становище.
31. Бути раціоналізатором, новатором.
32. Досягати конкретних цілей, займаючися суспільною діяльністю.
33. Учитися, щоб дізнаватися про нове в досліджуваній галузі знань.
34. Бути лідером у вашій родині.
35. Знати свої здібності в сфері вашого хобі.
36. Щоб на роботі можна було придбати різні дефіцитні товари.
37. Застосовувати свої власні методи в суспільній діяльності.
38. Щоб сімейне життя виправило деякі недоліки вашої натури.
39. Цілком зосередитися на своєму занятті та проводити вільний час за хобі.
40. Бути корисним для суспільства.
41. Постійно підвищувати свою професійну кваліфікацію.
42. Щоб лідером у вашій родині був хтось інший із членів родини, але не ви.
43. Одержувати задоволення не від результатів вашої роботи, а від її процесу.
44. Знати, якого рівня освіти можна досягти з вашими здібностями.
45. Займати таке місце в суспільстві, яке зміцнило б ваше матеріальне становище.
46. Ретельно планувати своє сімейне життя.

47. Щоб під час роботи співробітники постійно були поруч.
48. Щоб життя нашого суспільства постійно змінювалося.
49. Мати чоловіка (дружину) з родини, яка займає високий соціальний стан.
50. Щоб рівень вашої освіти допоміг би вам обійняти бажану посаду.
51. Мати власні політичні переконання.
52. Перед початком роботи чітко її планувати.
53. Постійно цікавитися новими методами навчання і виховання дітей у родині.
54. Захоплюватись чимось у вільний час, спілкуватися з людьми, які цікавляться тим самим.
55. Підвищувати рівень своєї освіти, щоб зробити внесок у досліджувану дисципліну.
56. Займаючись суспільною діяльністю, вчитися переконувати людей у своїй точці зору.
57. Щоб ваша робота була не гіршою, ніж в інших.
58. Щоб ваш чоловік (дружина) одержував(ла) високу зарплату.
59. Щоб ваша освіта давала змогу для одержання додаткових матеріальних благ (гонорари, придбання на пільгових умовах дефіцитних товарів, путівок і т. п.).
60. Беручи участь у суспільному житті, спілкуватись з досвідченими людьми.
61. Щоб ваша робота не суперечила вашим життєвим принципам.
62. У шлюбі бути завжди вірним.
63. Щоб ваше захоплення забезпечувало необхідні для життя речі (одяг, меблі і т. п.).
64. Підвищувати рівень своєї освіти, щоб бути в колі розумних і цікавих людей.
65. Щоб ваші суспільно-політичні погляди збігалися з думкою ваших авторитетів.
66. Мати високооплачувану роботу.
67. У сімейному житті спиратися лише на власні погляди, навіть якщо вони суперечать громадській думці.
68. Досягати поставленої мети у своїй суспільній діяльності.
69. Пристосуватися до характеру вашого чоловіка (чоловік і жінка), щоб уникнути сімейних конфліктів.
70. Витрачати час на вивчення нових методик і технологій у вашій професійній сфері.

71. Щоб захоплення займало більшу частину вашого вільного часу.
72. Вносити удосконалення в сферу вашого хобі.
73. Щоб рівень вашої освіти відповідав рівню освіти людини, думку якої ви цінуєте.
74. Завоювати повагу людей завдяки своєму захопленню.
75. Обрати рідкісну, унікальну спеціальність для навчання, щоб краще виявити свою індивідуальність.
76. Займаючись на дозвіллі улюбленою справою, детально продумувати свої дії.
77. Щоб ваші погляди на життя виявлялися у вашому захопленні.
78. Навчатися та одержувати при цьому задоволення.
79. Щоб прийоми вашої роботи змінювалися.
80. Щоб коло ваших захоплень постійно розширювалося.

Інтерпретація

При інтерпретації отриманих даних варто враховувати, що в першу чергу інтерпретації підлягають показники, які виходять за межі діапазону від 4 до 7 стенів, тому що всі показники, які знаходяться у цьому діапазоні ($M = 1\%$), можна вважати близькими до середнього значення.

1. Інтерпретація даних за шкалами термінальних цінностей.

Власний престиж. Високий бал за цим показником відображає прагнення людини до визнання, поваги, схвалення з боку інших, як правило, найбільш значущих осіб, до чієї думки вона дослухається найбільше і на чію думку вона орієнтується у своїх судженнях, вчинках і поглядах. Досліджувані, котрі одержали високий бал за даним показником, часто бувають зацікавлені думками навколишніх про себе, бо мають потребу в соціальному схваленні своєї поведінки.

Високе матеріальне становище. Високий бал за цим показником відображає прагнення людини до можливо більш високого рівня матеріального добробуту. Такі люди часто бувають переконані в тому, що матеріальний статок — головна умова життєвого благополуччя. Високий рівень матеріального добробуту для таких людей часто виявляється підставою для розвитку почуття власної значущості та високої самооцінки.

Креативність. Високий бал за цим показником відображає праг-

нення людини до реалізації своїх творчих можливостей, внесенню змін в усі сфери свого життя. Досліджувані з високим балом за цим показником прагнуть уникати стереотипів і урізноманітнити своє життя. Такі люди, як правило, досить швидко втомлюються від розміреного темпу життя і завжди намагаються внести в нього щось нове.

Активні соціальні контакти. Високий бал за цим показником свідчить про прагнення людини до встановлення приязних взаємин з іншими людьми. Для таких людей, як правило, значущі всі аспекти людських взаєностосунків, вони часто бувають переконані в тому, що найцінніше в житті — це можливість спілкуватися і взаємодіяти з іншими людьми.

Розвиток себе. Високий бал за цим показником відображає зацікавленість людини в об'єктивній інформації про особливості свого характеру, своїх здібностей, інших характеристиках своєї особистості. Такі люди, як правило, прагнуть до самовдосконалення, вважаючи, що потенційні можливості людини майже необмежені і що в першу чергу в житті необхідно домагатися якомога повнішої їх реалізації.

Досягнення. Високий бал за цим показником свідчить про прагнення людини до реалізації конкретних результатів у різні періоди життя. Такі люди, як правило, ретельно планують своє життя, ставлять конкретні цілі на кожному етапі і вважають, що головне — досягти їх. Крім того, часто велика кількість життєвих досягнень слугує для таких людей підставою для високої самооцінки.

Духовне задоволення. Високий бал за цим показником відображає прагнення людини до одержання морального задоволення у всіх сферах свого життя. Такі люди, як правило, вважають, що головне — це робити те, що цікаво і що приносить моральне задоволення.

Збереження власної індивідуальності. Високий бал за цим показником свідчить про прагнення людини до незалежності від інших людей. Такі люди, як правило, вважають, що найважливіше в житті — це зберегти неповторність і своєрідність своєї особистості, своїх поглядів, переконань, свого стилю життя, прагнучи якомога менше піддаватися впливу масових тенденцій.

II. Інтерпретація даних за шкалами життєвих сфер.

Сфера професійного життя. Високий бал за цим показником свід-

чить про велике значення для людини сфери її професійної діяльності. Такі люди віддають багато часу своїй роботі, долучаються до розв'язання всіх виробничих проблем, вважаючи при цьому, що професійна діяльність — основний сенс життя людини.

Сфера навчання та освіти. Високий бал за цим показником відображає прагнення людини до підвищення рівня своєї освіченості, розширення кругозору. Такі люди вважають, що найголовніше в житті — навчатися й одержувати нові знання.

Сфера сімейного життя. Високий бал за цим показником свідчить про велике значення для людини всього, що пов'язано з життям її родини. Такі люди віддають багато сил і часу розв'язанню проблем своєї родини, вважаючи, що головне в житті — це її благополуччя.

Сфера громадського життя. Високий бал за цим показником відображає велике значення для людини проблем життя суспільства. Такі люди, як правило, беруть участь у суспільно-політичному житті, вважаючи, що найголовніше для людини — це її суспільно-політичні переконання.

Сфера захоплення. Високий бал за цим показником свідчить про те, що основне місце в житті людини займає його захоплення, хобі. Такі люди віддають своєму захопленню весь вільний час і вважають, що без захоплення життя людини багато в чому неповноцінне.

III. Інтерпретація даних за шкалою термінальних цінностей усередині життєвих сфер.

Сфера професійного життя.

Власний престиж. Виражається у прагненні людини мати роботу або професію, що високо цінується в суспільстві. Досліджуваний, що одержує високий бал за цим показником, дуже зацікавлений у думці інших людей щодо своєї роботи або професії і прагне домогтися визнання в суспільстві шляхом вибору найбільше соціально схвалюваної роботи або професії.

Високе матеріальне положення. Виражається у прагненні людини мати роботу або професію, що гарантує високу зарплату, інші види матеріальних благ. Досліджувані з високим балом за цим показником часто бувають схильні до зміни отриманої спеціальності, якщо вона не приносить бажаного рівня матеріального благополуччя.

Креативність. Виражається у прагненні внести елемент творчості до сфери своєї професійної діяльності. Досліджуваним з ви-

соким балом за цим показником швидко стає нецікаво від звичних способів організації роботи і методів її проведення, тому для них характерне постійне бажання вносити в роботу зміни й удосконалення.

Активні соціальні контакти. Виражається у прагненні до колегіальності в роботі, встановленні сприятливих взаємостосунків з колегами по роботі. Для випробуваних з високим балом за цим показником важливими є фактори соціально-психологічного клімату колективу, атмосфера довіри і взаємодопомоги серед колег.

Розвиток себе. Виражається у прагненні до найбільш повної реалізації своїх здібностей у сфері професійного життя і до підвищення своєї професійної кваліфікації. Для досліджуваних з високим балом за цим показником характерна особлива зацікавленість в інформації про свої професійні здібності і можливості їх розвитку.

Досягнення. Виражаються в прагненні досягати конкретних результатів у своїй професійній діяльності, часто для підвищення самооцінки. Досліджувані з високим балом за цим показником отримують більше задоволення від результатів своєї роботи, ніж від її процесу. Для них також характерне ретельне планування своєї роботи.

Духовне задоволення. Виражається у прагненні мати цікаву, змістовну роботу або професію. Досліджуваним з високим балом за цим показником притаманне бажання якомога глибше пізнати предмет своєї праці. Вони, як правило, відчувають найбільше задоволення від самого процесу роботи, менше орієнтуються на її результати.

Збереження власної індивідуальності. Виражається у прагненні за допомогою своєї професійної діяльності якимось чином “виділитися з юрби”. Досліджувані з високим балом за цим показником намагаються мати роботу або професію, яка могла б підкреслити своєрідність і неповторність їхньої особистості (наприклад, вибрати незвичайну, рідкісну професію).

Сфера навчання й освіти.

Власний престиж. Виражається в прагненні людини мати такий рівень освіти, яка високо цінується в суспільстві. Досліджувані, що одержали високий бал за цим показником, вирізняються особливою зацікавленістю у ставленні інших людей до рівня своєї освіти або того рівня освіти, якого вони хочуть досягти.

Високе матеріальне становище. Виражається в прагненні людини мати такий рівень освіти, що гарантує високу зарплату й інші види

матеріальних благ. Досліджуваним з високим балом за цим показником притаманне бажання підвищувати рівень своєї освіти, якщо існуючий не приносить бажаного матеріального благополуччя.

Креативність. Виражається в прагненні знайти щось нове у досліджуваній сфері, зробити свій внесок у певну галузь знань. Для досліджуваних з високим балом за цим показником характерне бажання глибше проникнути в предмет вивчення з метою відкрити в ньому щось раніше незнане.

Активні соціальні контакти. Виражаються у прагненні людини ідентифікувати себе з певною соціальною групою. Досліджувані, що набрали високий бал за цим показником, відрізняються бажанням досягти певного рівня освіти, щоб увійти в тісніші контакти з людьми, які належать до певної соціальної групи.

Розвиток себе. Виражається у прагненні людини підвищувати рівень своєї освіти заради розвитку своїх здібностей. Досліджуваним з високим балом за цим показником притаманна зацікавленість в інформації про свої здібності у навчанні і про можливості їх розвитку.

Досягнення. Виражаються у прагненні людини досягати як конкретних результатів своєї освітньої діяльності (наприклад, захист дисертації), так й інших життєвих цілей, досягнення яких залежить від рівня освіти. Досліджуваним з високим балом за цим показником притаманне ретельне планування всіх етапів освітнього процесу з постановкою конкретних цілей на кожному етапі, а крім того, прагнення підвищити свою самооцінку.

Духовне задоволення. Виражається у прагненні дізнатися якомога більше про досліджувану дисципліну та зацікавленості її змістом. Досліджувані з високим балом за цим показником вирізняються пізнавальною потребою, прагненням підвищувати рівень своєї освіти, бажанням глибше проникнути в предмет вивчення своєї галузі знань.

Збереження власної індивідуальності. Виражається у прагненні людини так побудувати свій освітній процес, щоб він максимально відповідав усім особливостям її особистості. Досліджувані, що набрали високий бал за цим показником, відрізняються бажанням бути оригінальними у навчанні, прагнуть не порушити своїх життєвих принципів.

Сфера сімейного життя.

Власний престиж. Виражається у прагненні людини так будувати своє сімейне життя, щоб забезпечити собі визнання з боку оточення.

Досліджувані, що одержали високий бал за цим показником, часто бувають зацікавлені в оцінці інших людей стосовно різних аспектів свого сімейного життя.

Високе матеріальне становище. Виражається у прагненні до найбільш високого рівня матеріального статусу своєї родини. Досліджувані з високим балом за цим показником вважають, як правило, що сімейне благополуччя полягає насамперед у високому матеріальному забезпеченні родини.

Креативність. Виражається в прагненні змін у своєму сімейному житті і внесенню до нього чогось нового. Досліджувані з високим балом за цим показником відрізняються тим, що постійно намагаються зробити різноманітним життя своєї родини (наприклад, змінити обстановку в квартирі, придумати незвичайний сімейний відпочинок і т. п.).

Активні соціальні контакти. Виражаються у великому значенні для людини певної структури взаємин у родині. Для досліджуваних з високим балом за цим показником характерне прагнення до того, щоб кожен член його родини займав якусь соціальну позицію і виконував певні функції.

Розвиток себе. Виражається у прагненні людини самовдосконалюватися у сімейному житті. Досліджуваних з високим балом за цим показником відрізняє висока зацікавленість в інформації про себе (характері, здібностях, особливостях особистості і т. п.).

Досягнення. Виражаються у прагненні до того, щоб у сімейному житті досягати якихось реальних результатів (наприклад, якомога раніше навчити своїх дітей читати, писати і т. п.). Досліджувані, що набрали високий бал за цим показником, часто бувають зацікавлені в інформації про сімейне життя інших людей, тому що хочуть переконатися у вагомості досягнень свого сімейного життя порівняно з досягненнями сімейного життя інших.

Духовне задоволення. Виражається у прагненні до взаєморозуміння з усіма членами родини, духовної близькості з ними. Досліджувані з високим балом за цим показником у шлюбі найбільше цінують справжню любов і вважають її головною умовою сімейного благополуччя.

Збереження власної індивідуальності. Виражається у прагненні будувати своє життя, орієнтуючись лише на власні погляди, бажання, переконання. Досліджувані з високим балом за цим показником часто намагаються зберегти свою незалежність навіть від членів своєї родини (наприклад, проводячи свою відпустку окремо від них) для того, щоб підкреслити свою індивідуальність.

Сфера громадського життя.

Власний престиж. Виражається у прагненні дотримуватися найбільш поширених поглядів на суспільно-політичне життя. Досліджувані з високим балом за цим показником можуть досить активно брати участь у розмовах на суспільно-політичні теми, однак вони, як правило, висловлюють не власну думку, а думку своїх авторитетів.

Високе матеріальне становище. Виражається у прагненні займатися суспільною діяльністю заради матеріальної винагороди. Досліджувані, які набрали високий бал за цим показником, притаманна активна участь у суспільній діяльності лише в тому випадку, якщо вона може приносити грошову винагороду й інші види матеріальних благ.

Креативність. Виражається у прагненні внести розмаїтість у свою суспільну діяльність. Досліджувані з високим балом за цим показником, як правило, швидко відгукуються на зміни, що відбуваються в суспільно-політичному житті. Займаючись суспільною діяльністю, вони намагаються змінювати звичні методи її поведінки, вносити в неї щось нове.

Активні соціальні контакти. Виражаються в прагненні реалізувати свою соціальну спрямованість через активне громадське життя. Для досліджуваних з високим балом за цим показником характерне бажання зайняти таке місце в структурі громадського життя, що могло забезпечити ще більший контакт із певним колом осіб і давало б змогу взаємодіяти з ним у суспільному житті.

Розвиток себе. Виражається у прагненні найповніше реалізувати і розвивати свої здібності у сфері громадського життя. Для досліджуваних з високим балом за цим показником характерна особлива зацікавленість в інформації про свої здібності в сфері громадського життя і можливостях їх розвитку.

Досягнення. Виражаються у прагненні добиватися насамперед реальних і конкретних результатів у своїй суспільно-політичній діяльності, однак часто це відбувається заради підвищення самооцінки. Досліджувані з високим балом за цим показником чітко планують свою суспільну роботу, ставлять конкретні цілі на кожному етапі і прагнуть будь-якими методами їх досягти.

Духовне задоволення. Виражається у прагненні через суспільну діяльність реалізувати своє бажання зробити життя суспільства більш благополучним. Досліджувані, що набрали високий бал за цим показником, вирізняються тим, що одержують найбільше задоволення не від результатів своєї суспільної діяльності, а від її процесу.

Збереження власної індивідуальності. Виражається у прагненні не потрапити під вплив суспільно-політичних поглядів інших людей. Для досліджуваних з високим балом за цим показником притаманна та суспільно-політична позиція, яку не займає ніхто, крім неї. Однак часто такі досліджувані взагалі не мають ніяких суспільно-політичних поглядів, тому що вони занадто зайняті собою.

Сфера захоплення.

Власний престиж. Виражається у прагненні у вільний час займатися тим, що може бути підставою високої оцінки іншими людьми. Досліджувані з високим балом за цим показником схильні орієнтуватися на думку значущих для нього осіб щодо того, як проводити вільний час, і намагається проводити його так само, як вони.

Високе матеріальне положення. Виражається у прагненні у вільний час займатися тим, що може принести матеріальну користь. Захоплення досліджуваних, що одержали високий бал за цим показником, часто носять прагматичний характер (наприклад, коли продукти свого захоплення можна продати, обміняти тощо).

Креативність. Виражається у прагненні людини захоплюватися таким заняттям, яке надає можливості для творчості, внесення розмаїтості в сферу свого захоплення. Досліджувані з високим балом за цим показником завжди намагаються змінити щось у своєму захопленні, внести в нього щось нове.

Активні соціальні контакти. Виражаються в прагненні людини реалізувати свою соціальну спрямованість за допомогою свого захоплення. Досліджувані, що одержали високий бал за цим показником, схильні захоплюватися тими заняттями, які мають колективний характер, для них характерне бажання знайти однодумців і взаємодіяти з ними у своєму захопленні.

Розвиток себе. Виражається у прагненні людини використовувати своє хобі для кращої реалізації своїх потенційних можливостей. Досліджувані з високим балом за цим показником часто не обмежуються лише одним видом захоплення і намагаються спробувати свої сили в різних сферах.

Досягнення. Виражаються у прагненні людини ставити конкретні цілі в своєму захопленні і домагатися їх. Для досліджуваних з високим балом за цим показником характерна висока зацікавленість в інформації про досягнення інших людей і їхніх захоплення, тому що вони прагнуть переконатися у вагомості власних досягнень.

Духовне задоволення. Виражається у прагненні людини мати таке

захоплення, якому можна віддати весь вільний час, намагаючись глибше проникнути у його сутність. Досліджувані, що набрали високий бал за цим показником, як правило, одержують більше задоволення від процесу свого заняття, ніж від його результатів.

Збереження власної індивідуальності. Виражається у прагненні людини до того, щоб захоплення допомагало підкреслити, виявити свою індивідуальність. Досліджувані з високим балом за цим показником можуть захоплюватися рідкісною, незвичайною сферою діяльності, створювати речі, яких немає ні в кого іншого та ін.

Методика виявлення та оцінювання просторових уявлень

Пропонована методика створена для діагностики рівня розвитку просторових уявлень особистості. Вона є модифікацією “Методики оцінювання рівня розвитку просторових уявлень” Р. Амтхауера, яку адаптувала Є. М. Ткаченко. Використовується переважно з профконсультативною метою.

Крім того, ця методика допомагає активізувати дослідження уявлення. Вона зручна у використанні, досить портативна і дає змогу консультантові легко й швидко обробляти результати дослідження.

Просторові уявлення — важлива особливість інтелекту, яка є структурним компонентом розумової діяльності людини при розв’язанні різних завдань. Уміння уявляти свої дії з предметами, у думках змінювати ці дії відповідно до завдання, створювати на цій основі нові образи неможливо без включення в розумову діяльність просторових уявлень.

Успішне оволодіння багатьма сучасними професіями, де розумова діяльність спирається на образи предметів і дій з ними, залежить від рівня розвитку просторових уявлень фахівця.

Відомо, що конструктивно-технічна діяльність нерозривно пов’язана зі здатністю оперування просторовими уявленнями. Спеціальні дослідження вказують на велике значення їх у розв’язанні конструктивно-технічних завдань, пов’язаних з використанням різних графічних матеріалів — креслень, ескізів, схем, графіків тощо.

Рішення конструктивно-технічних завдань, пов’язаних з використанням схематичних матеріалів (кінематичних, електрорадіотехніч-

них), у яких поняття закодовані в символах, вимагає від фахівця, з одного боку, певних теоретичних знань, що мають відношення до рішення поставлених завдань, а з другого — уявного “бачення” процесів взаємодії елементів проектованого технічного пристрою.

Від уміння оперувати просторовими уявленнями залежить ефективність рішення різних виробничо-технічних завдань. Аналізуючи креслення, які входять до складу технологічної карти, токар, наприклад, повинен уміти конструювати просторовий образ виготовленої деталі, а також оперувати ним, змінювати, створювати на його основі “проміжні” образи, що відбивають і регулюють окремі етапи виготовлення деталі. Конструювання образів і оперування ними вкрай необхідні для успішної виробничої діяльності фрезерувальника, слюсаря-інструментальника, модельєра, декоратора і для багатьох інших професій різних сфер народного господарства.

У різних видах діяльності просторові уявлення мають свій специфічний зміст. У художника вони зосереджені на величині і пропорціях форм предметів, на співвідношеннях кольору та ін. У техніка на першому плані — уявлення, пов’язані з конструкцією механізму, взаємозв’язком і взаємодією складових його вузлів. Іншим типом просторових уявлень має оперувати фахівець для проведення робіт на місцевості з використанням топографічних карт і схем.

Незважаючи на специфічність просторових уявлень стосовно різних видів професійної діяльності, всі ці професії поєднуються загальними вимогами щодо психологічних особливостей фахівців — уміннями формувати просторові образи, оперувати ними й активно користуватися в процесі діяльності.

Здатність оперувати просторовими образами істотно залежить від рівня розвитку людей. Це одна з тих загальних здібностей особистості, яка може формуватися у допрофесійній діяльності і потім включатися в професійну діяльність з тим або іншим рівнем її сформованості. Таким чином, під здібністю до просторових уявлень розуміють такі індивідуально-психологічні особливості людини, завдяки яким вона може відносно легко і вільно оперувати просторовими образами під час виконання конкретної діяльності.

Інструментальна частина методики має три бланки:

- *бланк “А”* містить пояснення вимог інструкції, а також ознайомлює зі змістом майбутньої роботи і практичного засвоєння “технології” виконання завдання;
- *бланк “Б”* використовується у процесі дослідження;

- бланк “У” — протокольний аркуш методики.

З метою проведення групового дослідження бланк “Б” дається у двох варіантах, які відрізняються розташуванням деяких завдань, але ідентичні за своїм загальним змістом.

На тренувальному бланку “А” подано два ряди кубиків з нанесеними на їх грані знаками. Перший ряд кубиків, з буквеною індикацією, являє собою набір еталонів, з якими має бути зіставлений другий ряд кубиків, з цифровою індикацією. Кубики другого ряду ідентичні еталонним, але мають інше розташування в ряді й у просторі, тобто повернені іншими гранями.

Завдання дослідження полягає в тому, щоб ідентифікувати кубики другого і першого рядів. Так, наприклад, досліджуваний подумки маніпулює кубиком **01**, перевертає його правою гранню вгору, потім на одну грань праворуч і таким чином створює образ, ідентичний кубіку *a*. Для здійснення такої роботи досліджуваний використовує наявну інформацію — малюнок на гранях, що дає змогу зробити попередню вибірку з еталонного ряду і таким чином одразу обмежити кількість еталонних кубиків, з якими порівнюється кубик **01**. У даному випадку первісна вибірка за характером малюнків на гранях дає досліджуваному можливість обмежитися порівнянням кубика **01** з еталонами *a* і *d*. Маніпулюючи образом, досліджуваний може тимчасово упускати з “поля сприймання” окремі інформаційні ознаки. Так, уявивши кубик **01** правою гранню вгору, він тим самим ховає малюнок колишньої верхньої грані, виводить його з “поля сприймання”. У цьому випадку замість первісних трьох інформацій він тимчасово використовує тільки дві наочні інформації про кубик. Успіх швидкого оперування образом залежить у таких ситуаціях від стійкості просторових уявлень досліджуваного.

У бланку “Б” подано еталонний ряд кубиків з буквеною індикацією (*a, б, в, г, д*) і 20 кубиків, які потрібно зіставити з еталонами, використовуючи “техніку” роботи, що освоювалася досліджуваним на тренувальному бланку “А”.

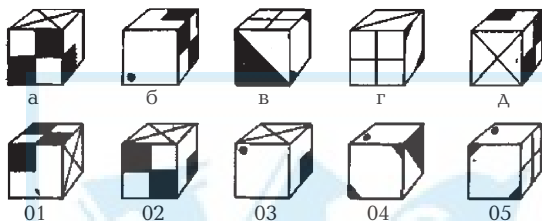
Перший робочий ряд кубиків (**01, 02, 03, 04, 05** бланка “Б”, варіант 1) являє собою відносно просту групу завдань оперативного просторового маніпулювання образами.

Бланк “А”

Просторові уявлення

У першому (верхньому) ряду розміщено п’ять кубиків, позначених буквами *a, б, в, г, д*. На всіх сторонах кубиків нанесені знаки,

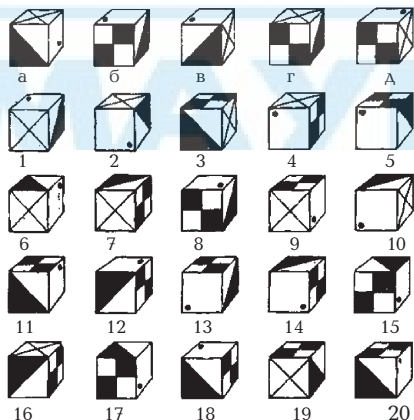
частина яких знаходиться на видимих гранях кубиків. У другому (нижньому) ряду і знаходяться ті ж самі кубики, однак вони розміщені в іншому порядку і повернені до нас іншими гранями. Кубики цього ряду позначені цифрами — **01, 02, 03, 04, 05**. Потрібно знайти однакові пари кубиків, тобто визначити, якому з кубиків першого ряду відповідає кубик з номером **01**, потім **02** і т. д. Для того щоб розв'язати ці завдання, треба подумки перевертати його, постійно

зіставляючи з тим або іншим кубиком першого ряду.

Наприклад, кубик **01** за знаками на своїх гранях схожий на кубики **а** і **д**. Якщо правильно повернути кубик **01**, то переконаємося, що він відповідає кубику **а**. Викресліть в аркуші відповідей косою лінією букву **а** у ряді **01**. Кубик **02** відповідає кубику **д**, кубик **03** відповідає кубикові **б**, кубик **04** відповідає кубикові **в**, кубик **05** відповідає кубикові **г**. Визначаючи однакові пари кубиків, викреслюйте косими лініями відповідні букви у певних рядах аркуша відповідей.

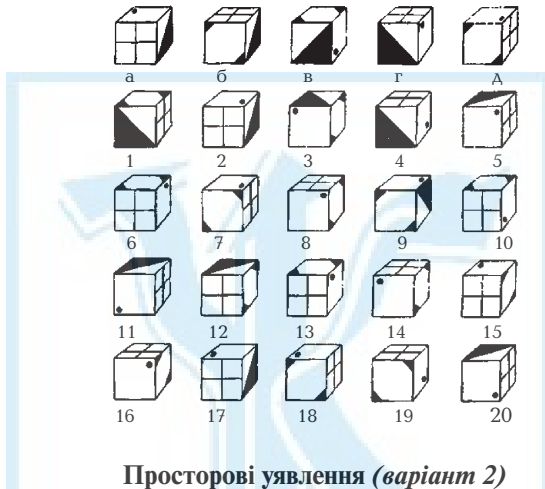
Бланк “Б”

Просторові уявлення (варіант 1)

За допомогою співвідношення інформаційних ознак на гранях кубика **1**, досліджуваний швидко дійде висновку, що цей кубик відповідає еталону **a**. Повна ідентифікація цих кубиків настає в результаті простого маніпулювання образом кубика **1**: поворот на одну грань від себе — поворот на одну грань ліворуч.

Бланк “Б”

Так само розв’язуються завдання з кубиками **2(в)**, **3(г)** і **4(д)**.

Важчим є процес розв’язування задач з кубиком **5**. Під час просторового оперування образом зникає і не відновлюється один інформаційний орієнтир (два закреслених квадрати на верхній грані), а при переході до остаточної ідентифікації фігур (**5–a**) з’являється нова інформація (грань із двома діагональними лініями), яка не може використовуватися як істотний робочий орієнтир. Таким чином, зіставлення й остаточне ототожнення фігур зроблене не за трьома, а тільки за двома інформаційними орієнтирами (крапка і трикутник) і з більш складним маніпулюванням образом.

У другому ряду (**6–10**) аналогічні труднощі виникають під час роботи з кубиком **6**, у третьому ряду (**11–15**) — під час роботи з кубиками **12**, **13**, **15** і в четвертому (**16–20**) — під час роботи з усіма п’ятьма кубиками. З огляду на це розв’язання задач п’ятого ряду являє собою найбільші труднощі для досліджуваних.

Зменшення кількості інформаційних орієнтирів в окремих зав-

даннях, розходження у просторових положеннях кубиків стосовно своїх еталонів, різний ступінь складності в попередньому виборі і відсіванні еталонів під час розв'язування задач ставлять досліджуваного іноді в такі умови, коли він має збільшити кількість операцій щодо перетворення образу. Так, наприклад, задача **12** за числом необхідних операцій перетворення образу складніша, ніж задача **5**, а задача **16** — ще важча через додаткові складнощі попереднього вибору і відсівання еталонів. Чим більше операцій перетворення образу доводиться здійснювати досліджуваному і чим складніші умови, в яких відбувається це перетворення (дефіцит інформації, складність попереднього зіставлення), тим міцніше треба утримувати ці образи досліджуваному. Утримання образу при безперервному оперуванні ним залежить від ступеня розвитку просторових уявлень досліджуваного. І в цьому відношенні успішність розв'язання запропонованих задач є індикатором рівня розвитку просторових уявлень.

Бланк “У” — це протокольний аркуш методики. Процес роботи з інструктивно-тренувальним бланком “*А*” і з тестовим бланком “*Б*” досліджуваний фіксує в протокольному бланку. У ньому подано 5 буквених рядів для фіксації розв'язання п'яти задач інструктивної серії і 20 буквених рядів для фіксації розв'язання залікової серії. Номер ряду відповідає номеру задачі. Розв'язавши певну задачу, досліджуваний викреслює відповідну букву з тим номером ряду, що збігається з номером задачі.

У цьому ж бланку записуються анкетні дані досліджуваного, дата проведення дослідження, кількість правильних розв'язків і оцінка виконання завдання, що визначається за спеціальною шкалою оцінок.

Бланк “У”

Протокол іспиту

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Рік народження _____

Домашня адреса, телефон _____

Дата _____

01.	а	б	у	г	д
02.	а	б	у	г	д
03.	а	б	у	г	д
04.	а	б	у	г	д

05.	а	б	у	г	д
1.	а	б	у	г	д
2.	а	б	у	г	д
3.	а	б	у	г	д
4.	а	б	у	г	д
5.	а	б	у	г	д
6.	а	б	у	г	д
7.	а	б	у	г	д
8.	а	б	у	г	д
9.	а	б	у	г	д
10.	а	б	у	г	д
11.	а	б	у	г	д
12.	а	б	у	г	д
13.	а	б	у	г	д
14.	а	б	у	г	д
15.	а	б	у	г	д
16.	а	б	у	г	д
17.	а	б	у	г	д
18.	а	б	у	г	д
19.	а	б	у	г	д
20.	а	б	у	г	д

Кількість правильних рішень: _____

Q = _____

Консультант _____

Методика може бути використана як за індивідуального, так і за групового дослідження. Досліджуваним роздаються бланки “А”, “Б” і “У”. У груповій роботі досліджувані, які сидять за одним столом (партою), одержують бланки “Б” різних варіантів. На початку роботи вони заповнюють анкетну частину аркуша відповідей (бланк “У”), проставляють дату дослідження і відкривають бланк “А”. Бланк “Б” має лежати лицевою стороною до поверхні столу (тильною стороною до досліджуваного).

Інструкція

“У першому (верхньому) ряду розміщено п’ять кубиків, які позначені буквами *а, б, в, г, д*. На всіх сторонах кубиків нанесені знаки,

частина з яких — на видимих гранях кубиків. У другому (нижньому) ряду розміщені ті ж самі кубики, але в іншому порядку і повернені до нас іншими гранями. Кубики цього ряду позначені цифрами — **01, 02, 03, 04, 05**. Завдання полягає в тому, щоб знайти однакові пари кубиків, тобто визначити, якому з кубиків першого ряду відповідає кубик з номером **01**, потім **02** і т. д. Для того щоб розв'язати ці задачі, треба уважно працювати з кожним кубиком, повертати або перевертати його, щоразу зіставляючи з тим або іншим кубиком першого ряду.

Так, наприклад, кубик **01** за знаками на своїх гранях схожий на кубик *a*. Якщо правильно повернути кубик **01**, то можна переконатися, що він відповідає кубику *a*. Закресліть на аркуші відповідей косою лінією букву *a* у ряду **01**. Розглянемо наступний кубик...”

Аналогічним чином консультант допомагає досліджуваному знайти в еталонному ряду кубики, що відповідають кубикам **02, 03, 04, 05**. У процесі пояснення консультант робить паузи, під час яких досліджувані самостійно оперують образами заданих фігур, засвоюючи принципи роботи цієї методики. Після розв'язання кожної чергової задачі закреслюється відповідна буква в аркуші відповідей.

Далі консультант дає наступну інструктивну вказівку: “Якщо ви помилилися і закреслили не ту букву, перекресліть її ще раз і однією ризкою перекресліть потрібну букву”.

Консультант дає змогу досліджуваним самостійно переглянути тренувальні приклади і провести ще раз операції ототожнення фігур. Переконавшись, що інструкція засвоєна всіма учасниками, консультант переходить до основної частини дослідження: “Відкладіть тренувальні бланки. За моєю командою переверніть ті бланки, що лежать на ваших столах, і починайте самостійну роботу, аналогічну тій, яку ви вже виконали. У аркуші відповідей закреслюйте відповідні букви. Час роботи обмежений — 15 хв, тому працювати треба швидко і водночас точно. Коли буде дана команда про закінчення роботи, потрібно негайно її припинити. Переверніть бланки! Почали”.

Після закінчення 15 хв дається команда про припинення роботи, і всі бланки передаються консультанту.

Обробка й оцінка матеріалів дослідження

Допоміжним матеріалом для обробки результатів дослідження є спеціальні шаблони правильних відповідей з обох варіантів дослідження. Шаблон — це прозорий аркуш, на який нанесена робоча частина бланка “**У**” (аркуша відповідей) з оцінками правильного

розв'язання кожної задачі. Накладення шаблону на бланк “У” дає змогу швидко підрахувати кількість правильних рішень. Замість шаблонів можна скористатися простими таблицями правильних рішень.

Підраховавши кількість правильних рішень, варто зіставити їх зі шкалою оцінок:

Задача	Відповідь	Задача	Відповідь	Задача	Відповідь	Задача	Відповідь
1	а	6	у	11	б	16	б
2	у	7	г	12	г	17	а
3	г	8	у	13	д	18	д
4	д	9	д	14	б	19	д
5	а	10	а	15	г	20	у

Таблиця правильних відповідей (варіант 1)

Задача	Відповідь	Задача	Відповідь	Задача	Відповідь	Задача	Відповідь
1	б	6	а	11	а	16	б
2	г	7	б	12	б	17	д
3	у	8	д	13	д	18	а
4	а	9	у	14	г	19	у
5	г	10	г	15	у	20	д

Таблиця правильних відповідей (варіант 2)

Правильні відповіді	(оцінка) а	Рівні вияву просторових уявлень
0 – 7	1	низький
8 – 10	2	середній
11 – 13	3	високий
14 – 20	4	дуже високий

Шкала оцінок

Виявлення й оцінка лабільності та сили нервової системи (методика "Тепінг-тест")

Під час проведення досліджень із психології особливе місце посідають властивості, які І. П. Павлов назвав основними властивостями нервової системи або основними властивостями вищої нервової діяльності, такі як лабільність, сила, рухливість, врівноваженість нервових процесів. Певні сполучення цих властивостей було покладено І. П. Павловим в основу відомих типів темпераменту, через це вони і називаються типологічними властивостями. Так, сангвінік — це людина, що має сильну, врівноважену, рухливу нервову систему; холерик — сильний, нерівноважений, рухливий тип; флегматик — сильний, врівноважений, інертний тип; меланхолік — слабкий, гальмівний тип.

Типологічні властивості генетично зумовлені, тому вони стабільні і надто незначною мірою підлягають тренуванню та навчанню. Так, наприклад, людина з низькою лабільністю, набуваючи досвіду, зможе працювати швидше, ніж на початку навчання, але ніколи не досягне темпу роботи людини з високою лабільністю. Цей факт має велике значення при профконсультаційній роботі, оскільки є професії, в яких типологічні властивості професійно важливі. Це більшість робочих професій. Так, високою має бути лабільність у секретаря-референта, телеграфіста, високу рухливість повинні мати водії, продавці та ін. Природно, що при виборі таких професій треба враховувати відповідні типологічні властивості.

Крім того, оскільки типологічні властивості — це фізіологічна основа психічних процесів, то виявлення їх дає змогу з досить високою ймовірністю прогнозувати типові моделі психічної активності і поведінки людини в різних ситуаціях. Так, у людини з сильною нервовою системою можна прогнозувати стресостійкість і високу працездатність; у людини з високою лабільністю і сильною нервовою системою — емоційну стабільність; монотонну діяльність значно легше витримує людина зі слабкою нервовою системою.

Типологічні властивості виявляються не тільки в саморегуляції поведінки (самовладання або імпульсивність в осіб різного темпераменту), а й в саморегуляції мисленневих процесів, в динамічній характеристиці розумової діяльності, особливостях пам'яті, своєрідності стилю саморегуляції.

Залежність особливостей поведінки від основних властивостей нервової системи яскраво проявляється в ситуаціях, коли перед лю-

диною виникає завдання підвищеної складності, яке потребує його граничних можливостей, коли навички і самоконтроль можуть відмовити, і на перший план виступають природжені властивості. Та й в оптимальних обставинах, якщо психофізіологічні риси не відповідають вимогам професії, успішність поведінки людини здійснюється за рахунок внутрішньої напруги і конфлікту, що відбивається не тільки на успішності діяльності, а й на здоров'ї людини. Тому в будь-якій профконсультаційній роботі необхідно знати і враховувати типологічні властивості.

Однією з методик вимірювання таких типологічних властивостей, як лабільність і сила нервової системи, є методика “Тепінг-тест”, розроблена Є. П. Ільїним. Завдяки простоті і короткому терміну вимірювання в груповому та в індивідуальному варіанті ця методика — зручний і надійний засіб психодіагностики в профконсультаційній роботі.

За цією методикою лабільність нервової системи визначається кількістю стимулів, на які нервова система здатна відповісти за одиницю часу. Природні індивідуальні відмінності лабільності зумовлюють індивідуальні особливості психічного темпу: чим вище показники лабільності, тим вище психічний темп людини, тим швидші її психомоторні і психічні реакції. Психічний темп — одна з властивостей, що впливає на всебічне формування індивідуальності. Його особливості виявляються в моторних реакціях на зразок ходьби, мовленні, письмі, у темпі виконання виробничих операцій, а також в складних психічних процесах, таких як швидкість сприйняття інформації, швидкість розумових асоціацій, запам'ятовування. Експериментальною психологією встановлено, що лабільність нервової системи є фізіологічною основою емоційної стійкості й активності.

Сила нервової системи визначається працездатністю, витривалістю нервової системи при максимальному навантаженні. У цій методиці це буде здатність утримувати максимальний темп роботи протягом заданого часу. Чим менша різниця у показниках на початку і наприкінці дослідження, тим сильніша, витриваліша нервова система.

Типовим завданням при виконанні Тепінг-тесту є нанесення крапок на папір олівцем швидкими вертикальними рухами руки. Методу краще виконувати зранку, щоб виключити вплив функціональної втоми.

Для проведення дослідження треба мати реєстраційний бланк, чистий аркуш паперу для тренування, не гостро підточений простий олівець, секундомір для експериментатора. Реєстраційний аркуш

(див. Додаток 1) містить 6 квадратів (5x5 см). У межах цих квадратів необхідно нанести якомога більше крапок протягом 30 с, працюючи в кожному по 5 с. Стрілки вказують напрямок пересування руки під час виконання тесту. Слід звернути увагу досліджувананих на те, що четвертий квадрат розташований під третім.

Інструкція

“Сідайте так, щоб ваша рука була на рівні поверхні стола. Візьміть олівець у праву руку, передпліччя тримайте паралельно до столу, не спираючись на нього. Вам треба поставити якомога більше крапок у ваших реєстраційних бланках, виконуючи завдання у кожному квадраті протягом 5 с (всього 30 с). Перехід у кожний наступний квадрат здійснюється швидким коротким рухом за командою “Раз!” Зверніть увагу на те, що четвертий квадрат розташований під третім. Перед початком роботи олівець поставте перед першим квадратом. Рука має рухатися вільно, але працювати треба весь час на максимальному вольовому зусиллі”.

Після засвоєння завдання і тренування починають обстеження. Експериментатор має час від часу нагадувати досліджуваному про необхідність працювати в максимальному темпі командою “Швидше!”

По закінченні роботи проводиться підрахунок крапок у кожному

<i>Кількісні показники</i>	<i>Рівні розвитку</i>
<147	дуже низька
147 – 153	низька
154 – 165	нижче середньої
166 – 198	середня
199 – 204	вище середньої
205 – 220	висока
>220	дуже висока

квадраті окремо та всіх загалом. Висновок про лабільність (по суті, це лабільність сенсомоторного аналізатора) роблять на основі загальної суми крапок.

Таблиця

Шкала оцінок лабільності нервової системи

Максимальна частота тепінгу є показником ергічного компонента активності.

Високі показники лабільності дають змогу припускати у досліджуваного такі характеристики, як швидкі рухи, швидку мову, швидке

виконання одноманітних дій, високу пропускну інформаційну здатність мозку, великий обсяг уваги та сприймання, хорошу мимовільну пам'ять, емоційну стійкість.

Люди з низькими показниками лабільності повільні в діях, складніше пристосовуються до нових умов, але у них краще розвинена довгочасна пам'ять, вони показують кращі результати в діяльності, що потребує особливої організованості і ретельності, планування, мобілізації довільної уваги та пам'яті. Висока лабільність є однією з основ комунікативних, художніх, музичних здібностей; низька лабільність — одна з основ високих пізнавальних здібностей.

Визначення сили нервової системи.

При виконанні Тепінг-тесту сила нервової системи виявляється у здатності досліджуваного утримувати темп роботи на певному рівні. Чим менша різниця в показниках на початку і наприкінці дослідження, тим сильніша нервова система. Для кількісного визначення сили — слабкості нервової системи пропонується такий показник, як витривалість (*Втр*), який обчислюється як відношення числа дотиків в останні 10 с до числа дотиків у перші 10 с.

Кількісні показники	Оцінка сили — слабкості н/с
<0,73	дуже слабка нервова система
0,73 – 0,77	слабка
0,78 – 0,81	середньослабка
0,82 – 0,92	середня
0,93 – 0,95	середньосильна
0,96 – 1,04	сильна
>1,04	дуже сильна

$$Втр = \frac{\text{сума дотиків у 5 і 6 квадратах}}{\text{сума дотиків у 1 і 2 квадратах}}$$

Шкала оцінок сили — слабкості нервової системи за Втр

На основі одержаних даних можна робити такі прогнози:

У людини з сильною нервовою системою можна прогнозувати хорошу пам'ять, високу потребу в стимуляції, потяг до ризику, високу стресостійкість, слабку тривожність, реалістичність домагань.

Люди зі слабкою, високочутливою системою мають хорошу логічну пам'ять, слабку стресостійкість, високу тривожність, малу потребу в стимуляції, високу стійкість до монотонії.

Поєднання сили і високої лабільності властиве емоційно стійким, оптимістичним людям, які часто мають музичні здібності.

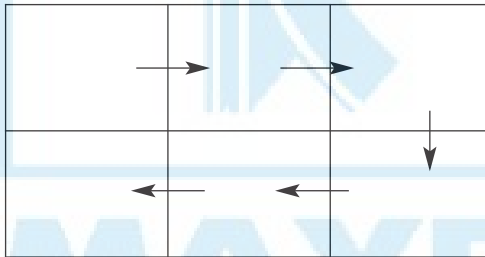
Поєднання сили і низької лабільності властиве розумовому типу, що має високий рівень запам'ятовування.

Поєднання слабкості і високої лабільності властиве людям художнього типу, що мають високу реактивність, високу чутливість до зовнішніх впливів. Таке поєднання лежить в основі педагогічних здібностей.

Поєднання слабкості і низької лабільності спостерігається у песимістів, емоційно неврівноважених людей.

Крім цих прогнозів, за даними Тепінг-тесту можна прогностично судити про функціональну латералізацію півкуль мозку. Так, при виконанні Тепінг-тесту правою рукою одержані дані дають інформацію про властивості сенсомоторного аналізатора лівої півкулі головного мозку, дані Тепінг-тесту при виконанні лівою рукою характеризують силу і лабільність правої півкулі головного мозку.

Обмежений вплив суб'єктивного компонента, короткочасність виконання роблять методику Тепінг-тест дуже зручною при проведенні всіх видів психологічних досліджень.

Тепінг-тест

Прізвище _____

Інші відомості _____

Стать _____ Вік _____ Дата _____

Питання для самоконтролю

1. Поясніть сутність і особливості методу тестів.
2. Назвіть види психодіагностичних тестів.
3. Розкажіть про особливості дослідження особистості за допомогою модифікованої форми В опитувальника FPI.
4. Специфіка проведення методики К. Леонгарда—Х. Шмішека.
5. Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера і її застосування практичним психологом.
6. Особливості застосування методики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда.
7. Специфіка застосування методики на виявлення й оцінку короткочасної наочно-образної пам'яті.
8. Особливості застосування тесту механічної тямущості Беннета.
9. Організація, проведення й інтерпретація опитувальника термінальних цінностей (ОТеЦ).
10. Методика для виявлення й оцінки просторових уявлень.
11. Виявлення й оцінка лабільності та сили нервової системи (методика “Тепінг-тест”).

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Горбатов Д. С.* Практикум по психологическому исследованию: Учеб. пособие. — Самара: Издательский Дом “БАХ-РАХ-М”, 2000. — 248 с.
2. *Профконсультационная работа со старшеклассниками* / Под ред. Б. А. Федоришина. — К.: Радянська школа, 1980 (II кв.) — 5 л.
3. *Практикум по психологии. Комментарии, решения, ключи* подготовлены М. В. Ивановым, А. С. Карминым, А. А. Отюговым, В. Е. Сараевой, Х. Э. Штейнбах. / Отв. ред. А. С. Кармин. — СПб., 1996.
4. *Сурич Е. Л.* Роль пространственного воображения в практике конструкторской работы и в преподавании графических дисциплин во ВТУЗах. — В кн.: Материалы научного совещания по проблеме восприятия пространства и пространственных представлений. — Л., 1959. — С. 96.
5. *Моляко В. А.* О структуре способностей к техническому конструированию. Материалы конференции по проблеме способностей. М., 1970. — С. 103.
6. *Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии: Учеб. пособие* / В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский

и др. Под общей ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. — СПб.: Питер, 2000. — 560 с.

7. *Леонгард К.* Акцентуированные личности. — К., 1990

8. *Личко А. Е.* Психопатия и акцентуации характера у подростков. — Л., 1977.

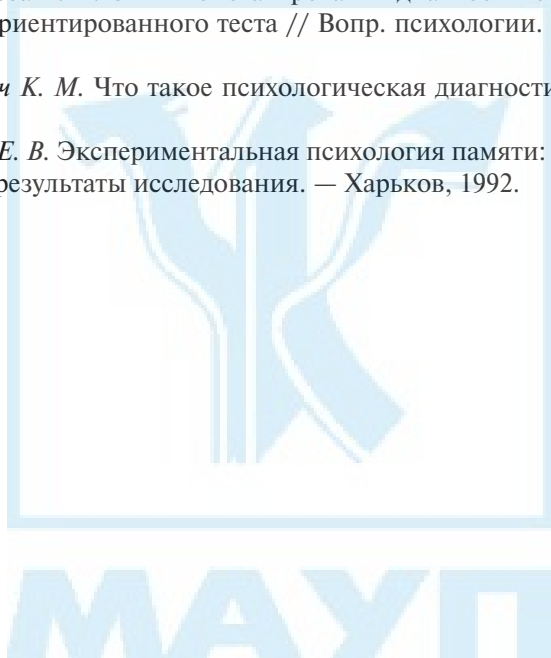
9. *Лучшие* психологические тесты для профотбора и профориентации / Ред. А. Ф. Кудряшов. — Петрозаводск, 1992.

10. *Майоров А. Н.* Тесты школьных достижений: конструирование, проведение, использование. — СПб., 1997.

11. *Горбачева Е. И.* Опыт констатирования диагностического критерияльно-ориентированного теста // *Вопр. психологии.* — 1985. — № 5.

12. *Гуревич К. М.* Что такое психологическая диагностика. — М., 1985.

13. *Заика Е. В.* Экспериментальная психология памяти: Основные методики и результаты исследования. — Харьков, 1992.

Проективні методи

Проективні методики (лат. *projectio* — викидання вперед) — сукупність методик, спрямованих на дослідження особистості, розроблених у рамках проективного діагностичного підходу. Поняття проєкції для позначення цих методик уперше було використане Л. Франком (1939) і, незважаючи на кількаразові спроби змінити цю назву, все ж закріпилося і стало загальноприйнятим у психологічній діагностиці.

Найістотношою ознакою проективних методик є використання в них невизначених, неоднозначних (слабоструктурованих) стимулів, які досліджуваній має конструювати, розвивати, доповнювати, інтерпретувати. Відповідно до проективної гіпотези кожен емоційний вияв людини, її сприймання, почуття, висловлювання, рухові акти несуть на собі відбиток особистості. Особистість виявляється яскравішою, ніж менш стереотипні ситуації-стимули, які спонукують її до активності. Стимули проективних методик набувають сенсу не стільки через їхній об'єктивний зміст, скільки через особистісне значення, що додається обстежуваним. Звідси — характерна для проективних методик відсутність оцінки відповідей-реакцій як “істинних”, так і “хибних”, обмежень у їх виборі.

Таке розуміння проєкції відрізняється від її психоаналітичного тлумачення. Психоаналіз вважає проєкцію одним із захисних механізмів, за допомогою якого внутрішні імпульси і почуття, неприйнятні для “Я”, приписуються зовнішньому об'єктові і тоді проникають у свідомість як змінене сприйняття навколишнього світу. Механічне перенесення запропонованого психоаналізом розуміння проєкції на сутність процесу, що реалізується в проективних методиках, тривалий час перешкоджав науковій розробці і використанню цих

методик у радянській психодіагностиці. Зрозуміло, не можна заперечувати значного впливу психоаналізу на інтерпретацію даних, отриманих за допомогою проєктивних методик. Цей вплив зберігається й досі.

Перший опис процесу проєкції в ситуації зі стимулами, що допускають їх різну інтерпретацію, належить Г. Мюррею. Положення Г. Мюррея, в яких проєкція розглядається як природна тенденція людей діяти під впливом своїх потреб, інтересів, усієї психічної організації, є найбільш раннім додатком поняття проєкції до психологічного дослідження. На його думку, захисні механізми в процесі проєкції можуть виявлятися, а можуть і не виявлятися.

На початку 40-х років “проєктивний рух” у західній психології набирає значної сили. Проєктивні методи стають найпопулярнішими у психодіагностиці. Нині вони займають основне положення у зарубіжних дослідженнях особистості, насамперед у галузі клінічної психодіагностики. Свідчення тому — спеціальні наукові інститути і товариства, створені в багатьох країнах світу, періодичні видання, збірники і монографії: регулярне проведення міжнародних конгресів, присвячених тільки проєктивним методам.

Вирізняють такі групи проєктивних методів:

- 1) *конститутивні* — структурування, оформлення стимулів, додання їм змісту;
- 2) *конструктивні* — створення з оформлених деталей осмисленого цілого;
- 3) *інтерпретативні* — тлумачення якоїсь події, ситуації;
- 4) *катарсичні* — здійснення ігрової діяльності в спеціально організованих умовах;
- 5) *експресивні* — малювання на вільну або задану тему;
- 6) *імпресивні* — перевага одних стимулів (як найбільш бажаних) іншим;
- 7) *адитивні* — завершення пропозиції, розповіді, історії.

Незважаючи на давнє і широке використання проєктивних методів, існують суперечки, які не припиняються, між їхніми прихильниками і супротивниками. Критики проєктивних методик указують на те, що вони недостатньо стандартизовані, майже цілком залежать від досвіду і знань експериментатора, внаслідок чого отримані результати швидше прояснюють особистість дослідника, а не досліджуваного. Особливо підкреслювалася непіддатливість проєктивних методик традиційним способам визначення надійності і валідності.

Водночас, для багатьох із цих методик характерний глобальний підхід до оцінки особистості, що, природно, призводить до зниження вірогідності інформації.

Психогеоетричний тест

Ця проективна методика дослідження особистості опублікована С. Деллінгер у 1989 р.

Стимульний матеріал тесту складається з п'яти геометричних фігур: квадрата, прямокутника, трикутника, зигзага і кола. Досліджуваному пропонують “відчути свою форму” і вибрати ту фігуру, про яку можна сказати: “Це — Я” (або ту, яка першою привернула увагу). Фігури, що залишилися, ранжуються в порядку переваги.

При інтерпретації результатів автор виходить із символічного значення форми стимулів, які використовує.

1. **Квадрати** — люди працьовиті, старанні, витривалі, цінують порядок, схильні до аналізу, упереджені до деталей, раціональні й емоційно стримані.

2. **Прямокутники** — люди непослідовні, непередбачувані, плутаються у власних проблемах, невизначені.

3. **Трикутники** — люди, які народилися, щоб бути лідерами, вони енергійні, нестримні, честолюбні, ставлять чіткі цілі і, як правило, досягають їх.

4. **Зигзаги** — люди-творці з розвинутою інтуїцією, яка домінує, стиль мислення у них — синтетичний, вони спрямовані у майбутнє і більше цікавляться можливостями, ніж дійсністю.

5. **Кола** — люди доброзичливі, щиро зацікавлені у гарних міжособистісних стосунках, їхня вища цінність — люди, їхнє благополуччя.

На думку автора, особистість нерідко описується комбінацією двох або навіть трьох форм, однак важливо з'ясувати, яка з них домінуюча, а яка другорядна. Теоретичною передумовою, яка лежить в основі науки, яку С. Деллінгер визначає як психогеоетрію, є учіння К. Юнга про психічні типи й уявлення про функціональну асиметрію півкуль головного мозку.

Факти про валідність і надійність тесту відсутні. У літературі частіше зустрічаються некритичні (кон'юнктурні) заяви з приводу можли-

востей методики, наприклад, психогометрія — унікальна практична система аналізу особистості, яка дає змогу:

1) миттєво визначити форму або тип (хоча тут є розходження) особистості людини, яка вас цікавить і, природно, вашу власну форму;

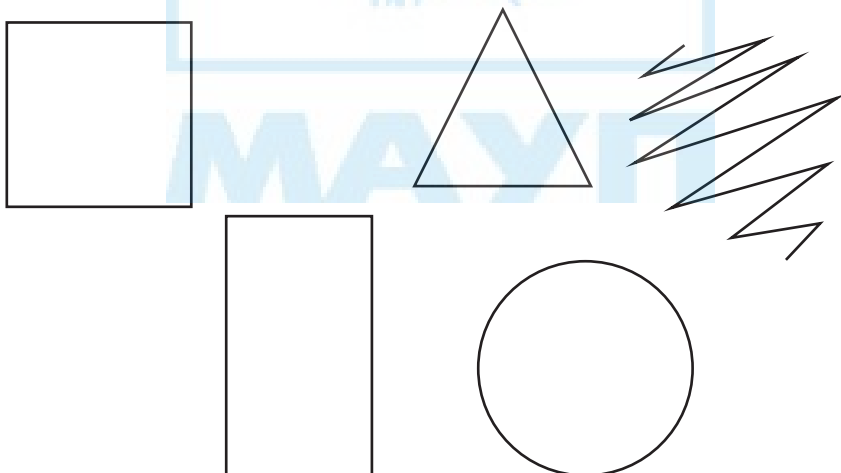
2) дати докладну характеристику особистих якостей і особливостей поведінки будь-якої людини;

3) скласти сценарій поведінки для кожної форми особистості в типових ситуаціях. Точність діагностики за допомогою психогометричного методу досягає 85%.

Російські психологи спробували встановити зв'язок тесту з показниками деяких особистісних опитувальників і **Равена прогресивних матриць**. Майже всі результати порівняльного аналізу підтвердили психологічні характеристики геометричних форм особистості. Методу рекомендується використовувати у практиці психологічного консультування.

Інструкція

На малюнку п'ять фігур (квадрат, трикутник, прямокутник, коло, зигзаг). Виберіть з них ту, по відношенню до якої ви можете сказати: це — Я! Спробуйте відчувати свою форму. Якщо у вас будуть труднощі, виберіть з фігур ту, яка сподобалася першою. Запишіть її назву під №1. Тепер проранжуйте чотири фігури, які залишилися в порядку вашої переваги і запишіть їх назви під відповідними номерами.

Інтерпретація

Перша фігура — основна фігура або суб'єктивна форма досліджуваного. Вона дає змогу визначити головні, домінуючі риси характеру й особливості поведінки.

Інші чотири фігури — це своєрідні модулятори, які дають додаткову інформацію про поведінку людини.

Остання фігура є антиподом людини, взаємодія з нею для досліджуваного становить найбільші труднощі.

Коротка психологічна характеристика основних типів особистості

Квадрат

Якщо вашою основною формою виявився квадрат, то ви — невтомний трудівник. Працьовитість, ретельність, які сприяють завершувати роботу, — це основна характеристика Квадратів. Витривалість, терпіння і методичність, як правило, роблять Квадрат висококваліфікованим фахівцем. Йому притаманне прагнення отримувати інформацію. Всі інформаційні накопичення систематизовані. Квадрат має здатність видавати необхідну інформацію моментально. Тому їх заслужено вважають ерудитами, принаймні у своїй сфері.

Квадратові притаманний розумовий аналіз. Якщо ви твердо вибрали для себе Квадрат — то, ймовірно, ви належите до людей, які мислять лівою півкулею, тобто до тих, хто переробляє дані. Квадрати набагато швидше “обчислюють” результат, ніж здогадуються про нього. Квадрати надзвичайно уважні до деталей і дрібниць.

Квадрати люблять порядок. Ідеал Квадрата — розплановане, передбачуване життя, і йому не до душі “сюрпризи” і зміни звичного ходу подій. Він постійно “упорядковує”, організує людей і речі навколо себе.

Усі ці якості сприяють тому, що Квадрати можуть стати відмінними адміністраторами, виконавцями, але, на жаль, рідко бувають гарними розпорядниками, менеджерами. Надмірна пристрась до деталей, потреба в додатковій, уточнюючій інформації для ухвалення рішення, позбавляє Квадрата оперативності. Акуратність, порядок, дотримання правил і пристойностей можуть розвинути до паралізуючої крайності. І коли настає час приймати рішення, особливо пов'язане з ризиком, з можливою втратою статус-кво, Квадрати відкладають його прийняття.

Крім того, раціональність, емоційна сухість і холодність заважають Квадратам швидко встановлювати контакти з іншими особами. Квадрат неефективно діє в аморфній ситуації.

Трикутник

Ця форма символізує лідерство і більшість Трикутників відчують у цьому своє призначення. Найхарактерніша риса Трикутника — здатність концентруватися на головній меті. Трикутники — енергійні, нестримні, сильні особистості, які ставлять ясні цілі і, як правило, досягають їх.

Вони, як і їхні родичі — Квадрати, належать до лінійних форм і також мислять лівими півкулями, здатні глибоко і швидко аналізувати ситуацію. Однак на протигагу Квадратам, орієнтованим на деталі, Трикутники зосереджуються на головному, на суті проблеми. Їхня сильна прагматична орієнтація спрямовує розумовий аналіз і обмежує його пошуком ефективного у певних умовах розв'язання проблеми.

Трикутник — це дуже впевнена людина, яка хоче бути правою у всьому. Сильна потреба бути правим і керувати, вирішувати не тільки за себе, а й, по можливості, за інших, робить Трикутника особистістю, яка постійно суперничає. Домінуюча установка в будь-якій справі — це установка на перемогу, виграш, успіх! Він часто ризикує, буває нетерплячим і нетерпимим до тих, хто сумнівається в прийнятті рішень.

Трикутники дуже не люблять виявлятися неправими і понад силу визнають свої помилки. Можна сказати, що вони бачать те, що хочуть бачити, тому не люблять змінювати свої рішення, часто бувають категоричні, не визнають заперечень і в більшості випадків чинять по-своєму. Однак вони досить успішно навчаються тому, що відповідає їхній прагматичній орієнтації та сприяє досягненню головних цілей, і як губка, всмоктують корисну інформацію.

Трикутники — честолюбні. Якщо справою честі для Квадрата є досягнення вищої якості виконуваної роботи, то Трикутник прагне досягти високого становища, набути високого статусу, інакше кажучи — зробити кар'єру. Перш ніж узятися за справу або прийняти рішення, Трикутник свідомо або несвідомо ставить перед собою запитання: “А що я з цього матиму?” Із Трикутників виходять чудові менеджери. Вони прекрасно вміють подати керівництву значущість власної роботи і роботи своїх підлеглих, інтуїтивно відчують вигідну справу. Го-

ловна негативна якість “трикутної” форми: сильний егоцентризм, спрямованість на себе. Трикутники на шляху до вершин влади не виявляють особливої педантичності у ставленні до моральних норм і можуть іти до своєї мети будь-якими шляхами.

Прямокутник

Символізує стан переходу і зміни. Це тимчасова форма особистості, яка може бути притаманна іншим порівняно стійким фігурам у певні періоди життя. Це люди, які невдоволені нинішнім способом життя і тому зайняті пошуками кращої поведінки. Причини прямокутного стану можуть бути різні, але поєднує їх одне — значущість змін для певної людини.

Основним психічним станом Прямокутника є більш-менш усвідомлюваний стан зніченості, заплутаності у проблемах і невизначеності у ставленні до себе на даний момент.

Найхарактерніші риси Прямокутників — непослідовність і непередбачуваність вчинків протягом перехідного періоду. Прямокутники можуть змінюватися щодня і навіть у межах одного дня. Вони мають, як правило, низьку самооцінку, прагнуть стати кращими в чомусь, шукають нові методи роботи, стиль життя. Якщо уважно придивитися, то їм притаманні блискавичні, круті й непередбачувані зміни у поведінці. Прямокутники зазвичай бентежать і насторожують інших людей, і вони можуть свідомо ухилятися від контактів з “людиною без стрижня”. Прямокутникам спілкування з іншими людьми вкрай необхідне, і в цьому полягає ще одна складність перехідного періоду.

Проте, як і в усіх людей, у Прямокутників є також позитивні якості, які викликають симпатію. Це насамперед — допитливість, жвавий інтерес до всього, що відбувається. Прямокутники намагаються робити те, чого ніколи раніше не робили; ставлять питання, на що колись у них не вистачало духу. У цей період вони відкриті для нових ідей, цінностей, способів мислення і життя, легко засвоюють усе нове. Водночас вони виявляють надмірну довірливість, сугестивність, наївність. Тому Прямокутниками легко маніпулювати.

Коло

Це міфологічний символ гармонії. Той, хто впевнено вибирає його, щиро зацікавлений у добрих міжособистісних взаємостосунках.

Вища цінність для Кола — люди, їхнє благополуччя. Коло — найдоброчливіша з п'яти форм. Людина-Коло найчастіше виявляється тим ядром, яке скріплює і робочий колектив, і родину, тобто стабільну групу.

Коло — найкращий комунікатор серед п'яти форм. Людина-Коло має високу чутливість, розвинуту емпатію — здатність співпереживати, співчувати, емоційно відгукуватися на переживання іншої людини. Коло відчуває чужу радість і біль як свій власний. Природно, що люди тягнуться до Кола. Коло вболіває за свій колектив і завжди популярний серед колег. Однак, як правило, воно слабкий менеджер і керівник у сфері бізнесу. Бо, по-перше, Коло орієнтується швидше на людей, ніж на справу. Воно намагається зберегти позитивні взаємовідносини і заради цього іноді уникає займати тверду позицію і приймати непопулярні рішення. Для Кола немає нічого важчого, ніж вступати в міжособистісний конфлікт. Людина-Коло щаслива тоді, коли всі співпрацюють один з одним. Тому, коли в Кола виникають з кимось конфлікти, найімовірніше, що ця фігура поступиться першою. По-друге, Коло не відрізняється рішучістю, слабке в політичних іграх і часто не може презентувати себе і свою команду належним чином. Усе це веде до того, що над Колом часто бере гору сильніша особистість, наприклад, Трикутник. Проте Коло не турбується про те, у чиїх руках перебуватиме влада. Аби всі були задоволені й навкруги панував спокій. Коло виявляє твердість стосовно питань моралі або порушення справедливості.

Коло — це нелінійна форма, і ті, хто впевнено ідентифікує себе з цією фігурою, швидше належать до правопівкульних. У них мислення більш образне, інтуїтивне, емоційно забарвлене та більш інтегративне. Головні риси їхнього стилю мислення — орієнтація на суб'єктивні фактори проблеми (цінності, оцінки, почуття та ін.) і прагнення знайти загальне навіть у протилежних точках зору. Можна сказати, що Людина-Коло — природжений психолог. Однак, щоб стати бізнесменом, Колу не вистачає “лівопівкульних” організаторських навичок своїх “лінійних братів” — Трикутника й Квадрата.

Зигзаг

Ця фігура символізує креативність, творчість, хоча б тому, що вона найунікальніша з п'яти фігур і єдина розімкнута фігура. Якщо

людина твердо вибрала Зигзаг як основну форму, то вона найшвидше мислить правою півкулею. Зигзагу властива образність, інтуїтивність, інтегративність, мозаїчність. Послідовна дедукція — це не стиль Зигзага. Думкам Зигзага властива стрибкоподібність: від а... до... я! Тому багатьом лінійним, “лівопівкульним” важко зрозуміти Зигзагів. “Правопівкульне” мислення не фіксується на деталях, тому воно дає змогу будувати цілісні, гармонійні концепції й образи, бачити красу. Зигзаги, як правило, мають розвинене естетичне почуття.

Домінуючим стилем мислення Зигзага є синтетичний стиль. Комбінування абсолютно різних, несхожих ідей і створення на цій основі чогось нового, оригінального є властивістю Зигзагів. На відміну від Кола, Зигзаг зовсім не зацікавлений в консенсусі і домагається синтезу не шляхом поступок, а навпаки — загостренням конфлікту ідей і побудовою нової концепції. Причому, використовуючи свою природну дотепність, може бути досить прискіпливим, вказуючи шлях іншим на можливість нового рішення. Зигзаги схильні бачити світ постійно мінливим.

Вони не можуть продуктивно трудитися в добре структурованих ситуаціях. Їх драгують чіткі вертикальні і горизонтальні зв'язки, чітко фіксовані обов'язки й однакові способи роботи. Їм необхідно мати велику розмаїтість і високий рівень стимуляції на робочому місці. Вони також хочуть бути незалежними від інших у своїй роботі. Тоді Зигзаг оживає і починає виконувати своє основне призначення — генерувати нові ідеї. Зигзаги спрямовані на майбутнє і більше цікавляться можливістю, ніж дійсністю. Світ ідей для них так само реальний, як світ речей для інших. Чималу частину життя вони проводять у цьому ідеальному світі, звідси і беруть початок такі їхні риси, як непрактичність, нереалістичність і наївність.

Зигзаг — найзахоплюваніший, найзбудливіший з усіх п'яти фігур. Коли в нього з'являється нова і цікава думка, він готовий розповісти про неї всьому світу. Зигзаги — невтомні проповідники своїх ідей і здатні організувати всіх навколо себе. Однак їм не вистачає дипломатичності: вони нестримані, дуже експресивні (“ріжуть правду в очі”), що, вкупі з їх ексцентричністю, часто заважає їм втілювати свої ідеї в життя. До того ж вони не здатні аналізувати конкретні деталі (без чого матеріалізація ідеї неможлива) і не наполегливі в доведенні справи до кінця (тому що з утратою новизни зникає й інтерес до ідеї).

Методика Г. Роршаха

Проективна методика дослідження особистості створена в 1921 р. Стимульний матеріал складається з 10 стандартних таблиць з чорно-білими і кольоровими симетричними аморфними (слабко структурними) зображеннями (див. додаток 2). За допомогою тесту Г. Роршаха діагностують структурні характеристики особистості: індивідуальні особливості афективно-потребнісної сфери і пізнавальної діяльності (когнітивний стиль), внутрішньоособистісні й міжособистісні конфлікти і способи боротьби з ними (захисні механізми), загальну спрямованість особистості (тип переживання) і т. д.

Досліджуваному пропонується відповісти на запитання про те, що зображено на малюнку, на що це схоже. Визначальними для розуміння методу є уявлення Г. Роршаха про структуру особистості. Г. Роршах виходив з положення, що активність людини визначається як внутрішніми, так і зовнішніми спонуканнями. З огляду на це Г. Роршах вводить поняття інтроверсії й екстраверсії, кожне з яких відповідає сукупності певних рис особистості, пов'язаних із переважаючим видом активності.

Типологія Г. Роршаха — це якісно новий етап у розумінні інтро- й екстраверсії.

На відміну від К. Юнга, який розумів інтроверсію як стан, Г. Роршах вважає, що інтроверсія виступає і як процес. “У нормальних тенденція відходу в себе мобільна, недовговічна... нормальні можуть завжди відновити адаптацію функції”. Інтроверсія виступає як процес, як гнучка можливість заглибитись в себе залежно від обставин і умов середовища. Тільки ригідна перевага інтроверсивних тенденцій дає змогу говорити про інтроверсію як патологічний стан, і Г. Роршах неодноразово підкреслює це.

Далі Г. Роршах відзначає, що поняттю інтроверсії протистоїть поняття екстраверсії. Автор вважає, що використовувати таку термінологію незручно, тому що можна зробити висновок про протилежність значень екстраверсії й інтроверсії. Насправді “...психічні процеси, які продукують інтроверсію й екстраверсію, не протилежні, а різні, вони різні як мислення і почуття, як рух і колір”. У ході клінічного й експериментального дослідження груп здорових і психічно хворих досліджуваних, шляхом зіставлення клінічних характеристик і особливостей відповідей Г. Роршах виділив два типи сприймання. Виявилося, що одні досліджувані схильні сприймати плями в русі, у проду-

кованих ними образах людей, тварин або предметів акцентується на-самперед динамічний (кінестетичний [М]) аспект; інші випробувані, навпаки, фіксують у своїх відповідях колірний [З] аспект. Тип сприймання або тип переживання, за Г. Роршахом, характеризує переважно інтроверсивні або екстратенсивні тенденції особистості.

Залежно від переваги того або іншого типу активності Г. Роршах виділяє чотири основних типи переживання.

1. **Екстратенсивний** тип, у якому варто розрізняти:

а) чисто екстратенсивний — “колірні” відповіді при відсутності кінестетичних енграм;

б) змішаний екстратенсивний — ІС перевищує кількість М не менш ніж на одиницю.

2. **Інтроверсивний** тип, який можна поділити на:

а) чистий інтроверсивний кінестетичний за відсутності кольору;

б) змішаний інтроверсивний — кількість М менший мінімум на одиницю І С.

3. **Амбіквальний** тип — кількість колірних відповідей дорівнює числу кінестетичних, допускається відхилення до 0,5 бала.

4. **Коартивний** (“наречений”) тип — відсутні як кінестетичні, так і “колірні” відповіді, або кількість тих чи інших не перевищує одиниці.

Незважаючи на те, що навіть сьогодні немає доведеної теорії, яка пов’язує особливості інтерпретації стимулів з особистісними характеристиками, валідність тесту доведена численними дослідженнями. Підтверджено також високу ретестову надійність як окремих груп показників, так і тесту в цілому.

У літературі існують розбіжності щодо пропонованих досліджуваному інструкцій, однак більшість авторів майже не відходять від класичної форми: “Що б це могло бути? На що це схоже?” Подібною інструкцією варто обмежитися, ніякої додаткової інформації в процесі експерименту досліджуваний не має одержувати. Експериментатор не повинен під час дослідження ставити запитання, за винятком уточнення, у разі потреби, того місця зображення, що тлумачить досліджуваний. Якщо обстежуваний намагається знайти правильну відповідь, запитує, чи правильно він відповів, то варто пояснити, що відповіді можуть бути різними і необхідно висловлювати тільки власну думку.

Після демонстрації таблиць (дод. 2) має відбутися опитування. У цій фазі дослідження з’ясовується, як суб’єкт прийшов до тієї або іншої відповіді, тобто опитування завжди орієнтоване на уточнення локалізації образу і його детермінант. Експериментатор зобов’язаний уніка-

ти прямих або навідних запитань, і водночас його завдання — одержати докладну інформацію, яка полегшує подальшу шифровку відповідей. Для виявлення локалізації відповіді на таблиці, наприклад, запитати: “Де знаходиться?..” або “Покажіть мені...” Для уточнення детермінант відповіді іноді буває досить простих запитань: “Що Вас змушує думати про...?”, “Опишіть докладніше те, як Ви бачите...” та ін.

Обробка результатів

Сьогодні існує багато варіацій схем аналізу отриманих результатів, що мають формальні й інтерпретаційні розходження. Нижче подано оригінальну схему Г. Роршаха і наведено деякі найвідоміші варіанти інтерпретацій.

Кожна відповідь досліджуваного формалізується у п'ятьох категоріях у певній послідовності (локалізація, детермінанта, визначення рівня форми, зміст, оцінка оригінальності-популярності), що дає змогу одержати формулу відповіді.

1. Локалізаційні особливості тлумачення:

- *W* — інтерпретація поданого зображення в цілому;
- *D* — інтерпретація якоїсь важливої деталі, що визначає характер зображення;
- *Db* — інтерпретація незвичайної або малої деталі;
- *S* — інтерпретація білого простору;
- *Do* — олігофренічна деталь — інтерпретація фрагмента зображення там, де більшість бачить ціле (наприклад, досліджуваний бачить голову, ноги, тим часом як більшість бачать людину).

Крім цього можуть з'явитися відповіді, в яких відправним пунктом для тлумачення цілого слугувала якась деталь або білий простір:

- *DW* — для побудови цілого вихідного є велика деталь;
- *Dd* — мала деталь;
- *SW* — білий простір.

2. Детермінанти:

- *F* — відповідь детермінована тільки формою зображення;
- *M* — уявлюваним рухом людини;
- *FM* — уявлюваним рухом тварини;
- *m* — уявлюваним рухом неживих предметів;
- *C* — тільки кольором зображення;
- *CF* — переважно формою, але врахований і колір;
- *c* — світло-сірим або сірим кольором;

- *Fc* — формою при врахуванні світло-сірого або сірого кольорів;
- *cI* — чорним або темно-сірим кольором;
- *Fc'* — відповідь детермінована формою при врахуванні чорного або темно-сірого кольору.

3. **Рівень форми:** форма оцінюється позитивним (*F+*) або негативним (*F-*) знаками, які показують, наскільки адекватно вона відбита в створеному образі. Критерієм слугують тлумачення відповідних зображень і їхніх деталей здоровими людьми.

Якщо у створеному образі немає чітко окресленої форми (хмари, дим, берег та ін.), знак форми або не позначається (*F*), або позначається як (*F±*).

4. **Зміст** інтерпретацій може бути різноманітним, тому наводяться найуживаніші позначення:

H — образ людини;

A — образ тварини;

Hd — частина (частини) фігури людини;

Ad — частина (частини) фігури тварини;

Anat — анатомічний зміст;

Sex — відповіді сексуального змісту;

PI — інтерпретація зображення, що може належати до рослинного світу;

Ls — пейзаж;

Vid — орнамент.

Якщо відповідний символ для відповіді не передбачений, зміст варто позначати повним словом.

5. **Оригінальність — популярність.** Оригінальними (*Orig*) є ті відповіді, що з'являються рідко (один-два рази на сто протоколів).

Популярними (*Pop*) вважаються відповіді, які зустрічаються не менш ніж у 30 % нормальних дорослих людей. Ці відповіді завжди мають позитивну форму.

Таким чином, кожна інтерпретація досліджуваного одержує певний формалізований вид.

Наприклад, відповідь на таблиці 2 — “два чоловіки, що потискують один одному руки”, — має вигляд *WM+HPop*, тобто зображення витлумачене загальною (*W*), досліджуваний бачить людські істоти у русі (*M*), форма оцінюється позитивним знаком, оскільки більшість досліджуваних бачать у цьому зображенні двох людей (+), за змістом — людські образи (*H*), відповідь зустрічається часто (*Pop*).

Таблиця 8 — “якийсь хижий звір” (інтерпретована бічна частина зображення). Формула відповіді: $DF+APop$.

Таблиця 10 — “фантастична квітка” ($WCFPI$). Таблиця витлумачена цілком (W), форма врахована слабо. Переважає колір (CF), але змістові — рослина (PI).

Необхідно уточнити, що вважати відповіддю досліджуваного і що підлягає формалізації. Незважаючи на простоту, це запитання може виникнути, і часто розв’язати його нелегко.

Не підлягають формалізації різні вигуки, зауваження, а також нові відповіді, отримані при опитуванні. Відповідь “чорнильна пляма” має бути формалізована, якщо цей термін не згадувався в інструкції. Можна вважати, що відповіді, які містять іменник, формалізуються незалежно від того, подані вони в негативній, запитальній формі, або у вигляді альтернатив. Наприклад, “ні, це не листочок”, “може, це метелик?”, “метелик або листок”. Іноді пропонуються “або” — відповіді завжди описувати двома формулами.

Є випадки, коли одна відповідь шифрується кількома формулами. Наприклад, “зліт ракети на тлі грозових хмар, позаду полум’я”.

Тут однією формулою не може бути охоплений багатий зміст цієї енграми. Але не можна збільшувати число формул, якщо досліджуваний описує різні частини побаченого образу, уточнює його, наприклад: “дві людини, які танцюють... от руки, ноги...”. У цьому випадку необхідна тільки одна формула $WM+Hpop$.

Коли виникає питання, якій із детермінант при шифруванні відповіді віддати перевагу, необхідно керуватися такими правилами:

1. Кінестетичні детермінанти у будь-якому випадку мають перевагу.
2. Детермінанти кольору (FC , CF , 3) мають перевагу перед іншими, за винятком кінестетичних.
3. “Світлотіньові” детермінанти (чорний і сірий колір з їх відтінками) мають перевагу перед іншими детермінантами, за винятком кінестетичних і колірних”.

Кількість відповідей і врахування часу дослідження

Загальна кількість відповідей, що піддаються формалізації (R), значно варіюється. Зміна кількості відповідей залежить від деяких факторів, найістотнішими з яких є: багатство образів минулого досвіду у досліджуваного, його психічний стан, умови експерименту.

Істотно впливають соціальні і культурні розходження досліджуваних груп. Кількість відповідей може свідчити про багатство образів і

легкість їхньої актуалізації, однак без врахування “якості” відповідей неможливо об’єктивно оцінити ці параметри.

Невелика кількість відповідей не є патологічним фактом. Зазвичай протоколи, в яких зафіксовано менше 10 або 60 інтерпретацій, мають незначну цінність. За Г. Роршахом кількість відповідей для дорослих здорових досліджуваних становить 15–30. Час дослідження обчислюють у такий спосіб:

- 1) фіксують час від початку до кінця експерименту (T);
- 2) середній час, витрачений на одну відповідь (T/R);
- 3) визначають період виникнення реакції на кожну таблицю (t) — від моменту пред’явлення таблиці до початку відповіді;
- 4) розраховують середній час реакції — сума t до кількості таблиць;
- 5) окремо обчислюють середній час реакції для колірних і одноколірних таблиць.

У середньому t у здорових дорослих людей коливається від 7 до 20 с.

Визначення послідовності сприймання

Однією з важливих ознак є послідовність, тобто порядок, у якому виступають при тлумаченні таблиць різні способи сприймання. Певною мірою послідовність є індикатором логічності, дисциплінованості мислення. Передбачається, що, як правило, людина спочатку прагне дати цілісну відповідь (W), потім звертає увагу на великі деталі (D), а потім може перейти до тлумачення дрібних деталей (Dd) і, нарешті, тло (S). Г. Роршах виділив 5 типів послідовності:

- ригідну,
- упорядковану,
- інверсивну,
- вільну,
- хаотичну.

Коли всі 10 таблиць інтерпретуються у поданій вище послідовності, це свідчення ригідної, яка характерна для осіб педантичних, так би мовити рабів логіки. Експериментальні дослідження показали, що поява ригідної послідовності може бути ознакою депресії. Послідовність вважається упорядкованою, якщо вона, зберігаючи зазначений порядок у більшості таблиць, варіює залежно від структури самої плями. Неупорядкованою або вільною послідовністю називають таку, в якій можливі непередбачені відхилення, але можна вказати на якийсь характерний спосіб сприймання. Такій послідовності може

сприяти емоційна стабільність. Вищий ступінь вільної послідовності — хаотичний. Вона найчастіше з'являється у психічно хворих і пов'язана з порушеннями адаптації або (рідко) зустрічається в особливо обдарованих осіб “художнього” типу. Зворотна послідовність (від *S* до *W*) зустрічається так само рідко, як і ригідна. Коли визначити послідовність неможливо (наприклад, дається тільки одна відповідь на кожну таблицю), це слід позначати знаком запитання.

Психологічний зміст локалізаційних показників

За Г. Роршахом відповіді можна поділити на:

- конфабульовані;
- контаміновані.

У першому випадку досліджуваний, відштовхуючись від якоїсь частини зображення, створює цілісний образ не з позиції форми всього зображення. Такі тлумачення позначаються як *DW* (можуть бути *Db*, *SW* — залежно від того, яка деталь була використана для побудови цілого). Конфабуляції мають місце не тільки у відповідях типу *DW*, а й у простих цілісних або даних по деталях, що зовсім немотивовані.

Контаміновані *W* відповіді відсутні у здорових людей і з'являються внаслідок дезорганізації мислення при психічних захворюваннях. Прикладом може слугувати інтерпретація таблиці 4 хворим на шизофренію — “печінка державного діяча, який веде солідний спосіб життя”. У цьому випадку зливаються в ціле два види відповідей на цю таблицю — “людина” і “якийсь орган”. Можливі не тільки *W*, а й *D* контаміновані інтерпретації.

Залежно від того, наскільки врахована у тлумаченні форма зображення, *W* відповіді можуть оцінюватися *K3KW+HW-*.

Значна кількість *W+* вказує на високий інтелект, багатство уяви, схильність досліджуваного до синтезу, критичного підходу до актуалізованих образів. У той самий час численні *W-* або *DW-* (*Db-*, *SW-*) свідчать про порушення критичних здібностей, неадекватний синтез. Поява контамінованих *W* свідчить про порушення мислення. Згідно з Г. Роршахом, доросла нормальна людина демонструє близько шести *W* у протоколі, при коефіцієнті інтелекту від 110 і вище число *W* доходить до десяти. Часто досліджувані інтерпретують великі деталі зображень (*D*). Це означає, що часто зустрічаються деталі, вибір яких звичайний для нормальних досліджуваних, і їх можна установити статистичним шляхом. Г. Роршах рекомендує для визначення *D* обстежувати 50 здорових досліджуваних, що дає змогу ви-

явити більшість звичайних відповідей на деталі зображення. Різні автори склали переліки деталей, що можуть використовуватися як орієнтовні, однак межі **D** часто зовсім різні. Дослідник повинен насамперед спиратися на свій досвід, не кажучи про те, що можуть існувати культурні, вікові, національні й інші розходження між досліджуваними групами.

Г. Роршах вважає, якщо **W** — показник схильності до абстрактного, теоретичного мислення, то **D** свідчить про практичну, конкретну інтелектуальну активність. Однак високих кореляцій між цими формами мислення і кількістю **W** і **D** у протоколах виявлено не було.

Db — незвичайні, що рідко зустрічаються, як правило, дрібні деталі (іноді доводиться позначати як **Db** і велику деталь, якщо вона інтерпретується у зовсім незвичайному аспекті й незвичайному зв'язку). Підвищена кількість дрібних деталей не характерна для дорослих, нормальних осіб і не перевищує 5–10 % від загальної кількості відповідей.

Велика кількість дрібних деталей завжди є ознакою відхилення від норми. **Db** часто зустрічається у так званих причіпливих, дріб'язкових критиканів, осіб з обмеженим кругозором, хворих на епілепсію. Водночас відповіді людей обдарованих можуть виступати як вияв гострої спостережливості, свідчення пошуку чогось незвичайного.

Особливою формою **Db** є вибір для інтерпретації не власне фігур, а простору між ними. Такі відповіді позначаються символом **S**. Г. Роршах розумів під **S** відповіді, пов'язані з міжфігурним простором, а пізніше ця категорія була розширена, і в неї включили не тільки деталі утворені розривами в зображенні, але також облямівки і біле тло.

Г. Роршах припустив, що біле тло екстравертів інтерпретується як свідчення негативізму, прагнення протистояти впливу оточення, а в інтровертів — протиставлення самому собі, непевність, почуття неповноцінності, однак ця гіпотеза не валідизована. Тим часом відповіді, пов'язані з інтерпретацією білого простору, можуть вказувати на здатність бачити явища під різним кутом зору, тобто на певні інтелектуальні якості.

Олігофренічні деталі (**D**) (назва введена Г. Роршахом, який, як показали подальші дослідження, помилково вважав, що такі відповіді типові для хворих на олігофренію), можуть бути ознакою афективного гальмування. Так, Лузлі-Устері пише про “синдром внутрішньої

непевності” у тому випадку, коли два з показників тріади *Db-Do-S* перевищують середню величину.

Г. Роршах надавав великого значення сполученням відповідей кожного виду, а не їх абсолютній кількості. Взаємне сполучення способів сприймання в одному протоколі називають типом сприймання. Як критерій для визначення типу сприймання Г. Роршах використовував співвідношення, які найчастіше зустрічаються при обстеженні нормальних досліджуваних: *8W-23D- 2Db-1S*. Дослідники вважають нормою відношення: *1W* на *2D*, однак ця пропорція змінюється із збільшенням кількості відповідей.

Збільшення числа відповідей призводить до зростання кількості *D*, співвідношення стає *1W* на *3D*, скорочення кількості відповідей викликає зворотне — *1W* на *1D* або навіть *2W* на *1D*. Чисті *D* або *Db* — явище винятково рідкісне, набагато частіше зустрічається тип *W*. Зазвичай виділяють “*W+*” тип, коли дається близько десяти відповідей з позитивною формою майже без посилання на деталі (як правило, досліджувані з високим інтелектом) і “*W-*” тип — приблизно така ж кількість відповідей, але з поганою формою (зустрічається в обмежених хворих, при шизофренії). Тип сприймання, за якого дуже мало або відсутні *W* відповіді, називають збідненим.

Психологічний зміст основних детермінант

Основним моментом у формалізації відповіді, а потім і в розумінні його психологічної сутності є визначення детермінанти, тобто фактора, що зіграв основну роль у появі тієї або іншої інтерпретації. Детермінанти дають змогу судити про:

- ступінь реалістичності сприймання дійсності;
- активність, спрямовану на зовнішні об’єкти або уявну;
- емоційне ставлення до оточення;
- тенденцію до тривожності, занепокоєння, яка спонукує або гальмує активність людини.

Форма

Форма (*F*) — одна з найпопулярніших детермінант відповіді. Вона більше ніж інші детермінанти характеризує власне процес структурування, організацію невизначеного матеріалу. Тому найважливішим є визначення оцінки рівня форми.

Визначаючи відповідність інтерпретації формі стимулу, необхідно насамперед спиратися на статистичний критерій.

Коли велика кількість осіб бачить в одній або іншій “плямі” (чи її частині) той самий об’єкт — це відповіді з позитивною формою. Г. Роршах при оцінюванні рівня форми виходив із даних, отриманих при обстеженні близько 100 здорових досліджуваних. Але поряд зі статистичним критерієм існує і момент, в якому завжди можуть з’явитися рідкісні, оригінальні інтерпретації, які треба оцінювати індивідуально. Рівень форми позначається у відповідях і знаходиться на першому місці (*FC*, *Fc*, *FM*), а також у кінестетичних детермінантах (*M*), де знак форми має велике значення.

Кількість відповідей *F+* сягає 70 % від усієї кількості *F* відповідей, а за високого інтелекту *F+* сягає 85–95 %. Тільки у надмірно педантичних осіб можливо 100 % *F+*. Г. Роршах вважає, що в процесі зняття невизначеності та структурування (при відповідях *F* і особливо *F+*) виявляються такі фактори:

- схильність до спостереження і контрольованого мислення,
- багатство образів.

Думку Г. Роршаха поділяє Лузла-Устер, який вважає *F+* проявом свідомих конструктивних тенденцій особистості, здатності розумно контролювати свої афективні спонукання. Клопфер також вважає *F+* показником інтелектуального контролю і “сили Его”, тобто ступеня та якості адаптації до реальності.

Г. Роршах розраховував *F+* % як рівний $F_{\pm} / F100$. Пізніше почали використовувати дещо відмінні, збагачені формули:

$$F+ \% = \frac{100 (F + 0,5F_{\pm})}{JF} \quad \text{або} \quad \frac{100 (F + 0,66F_{\pm})}{2F}$$

Кінестетичні показники

Г. Роршах вважав кінестетичні інтерпретації особливо важливими показниками, які визначають особливості особистості у досліджуваного. Водночас визначення кінестетичних енграм — один із найскладніших елементів у дослідженні.

Під кінестетичними інтерпретаціями розуміються ті, в яких обстежуваний вбачає рух людини, вони засновані на більш-менш одночасному сприйманні й інтеграції трьох факторів:

- 1) форми;
- 2) руху;
- 3) змісту — бачення образу людини.

Вирішальна роль у визначенні того, чи є рух відчутним, належить опитуванню.

Г. Роршах та інші дослідники поділяють кінестезії на *екстенсивні* і *флексійні*.

Перші свідчать про активну доброзичливість кооперативній життєвій установці, другі вказують на пасивність, тенденцію до уникання труднощів. Психологічна інтерпретація кінстетичних показників — найскладніша і суперечлива частина роботи з тестом Г. Роршаха. Автор розглядав *M* через інтроверсивну спрямованість особистості, тобто вмінням людини “зануритися в себе”, творчо переробити афективні конфлікти і тим самим досягти внутрішньої стабільності. Подібне тлумачення змісту *M* спочатку підтверджувалося дослідженням певного контингенту досліджуваних — акторів, художників, людей розумової праці. Водночас наступні експериментальні перевірки продемонстрували залежність цього показника від деяких інших факторів, наприклад, адаптованості, ступеня диференціації “Я”, можливості відкритого реагування афективних спонукань у поведінці та ін. Є також дані про зв’язок *M* з особливостями міжособистісних стосунків, зокрема, уявленнями людини про саму себе і своє соціальне оточення, здатності до співпереживання і розуміння інших людей. Згідно з цими даними, *M* є багатомірною перемінною, конкретне значення якої визначає контекст, тобто унікальне для даної людини сполучення всіх інших показників. Неоднозначність *M* випливає з того факту, що ця детермінанта імпліцитно містить дві інші детермінанти *F* і *H*. Саме тому Клопфер вважає людські кінестезії ознакою усвідомленого, добре контрольованого, прийнятого суб’єктом внутрішнього життя — власних потреб, фантазій і самооцінки. Таким чином, людські кінестезії вказують на:

- інтроверсивність;
- зрілість “Я”, що виражається у свідомому сприйнятті власного внутрішнього світу і контролі над емоціями;
- творчий інтелект (при *F+*);
- афективну стабільність і адаптованість;
- здатність до емпатії.

Нормальна доросла людина з інтелектом середнього рівня демонструє від 2 до 4 *M*, а за більш високого рівня інтелекту — 5 *M* й вище. Оптимальне відношення *W:M* становить 3:1. При кількісному порівнянні з іншими детермінантами кожна *M* інтерпретація оцінюється в 1 бал.

Рух тварин (*FM*). Символом *FM* психологи позначають рухи тварин, частини тіла тварин або їх карикатури з притаманною для тварини діяльністю. Ідентифікація з кінестезіями *FM*, як правило, пов'язана з незрілістю особистості. На протиположності *M* кінестезії тварин відбивають менш усвідомлені, менш контрольовані потяги, не повністю прийняті особистістю. На думку Клопфера, *FM* репрезентують більш примітивний, інфантильний рівень психічного життя, ніж *M*. Повна відсутність *FM* може свідчити про придушення примітивних потягів, можливо, з причини їх неприйнятності змісту.

Рух неживих об'єктів (*m*). Шифр *m* позначає рух предметів, дію механічних, абстрактних, символічних сил. Залежно від чіткості форми іноді вживають символи *Fm* (за чіткої форми), *m* (за менш визначеної форми), а *m* у цьому випадку вказує на дію якихось сил. Оцінка цих тлумачень навряд чи може вважатися розробленою. З одного боку, Піотровські пов'язує інтерпретації з високим рівнем інтелекту, оскільки привнесення руху в неживі предмети вимагає більшого “порушення реальності”, ніж це відбувається при трактуванні руху людей і тварин у зображеннях. На думку ж Клопфера, поява кінестезії неживих предметів частіше двох разів у протоколі свідчить про внутрішнє напруження, конфлікт, указує на глибинні неусвідомлювані, неконтрольовані імпульси, нереалізовані бажання. Водночас деяка кількість *FM* і *m* у певному співвідношенні з *M* є припустимою і характеризує багатство і жвавість внутрішнього світу особистості, спонтанність її афективних проявів, розвинутої уяви на тлі високого контролю й адаптованості.

Колір

Колір як об'єктивну ознаку стимулу використовують рідко (не більш 3–5 відповідей на протокол). Колірні енграми розглядають як репрезентуючі афективну сферу: чим більше представлений колір у протоколі, тим сильніше людина реагує на емоційні стимули.

FC відповіді свідчать про емоційність, яка контролюється інтелектом (*F*). Відповіді вказують на здатність до афективного контакту з оточенням і пристосування до навколишньої дійсності.

CF відповіді свідчать про афективність, яка слабо контролюється інтелектом, і невеликі можливості адекватної адаптації до середовища.

Z відповіді — ознака емоційної імпульсивності, схильності до афективних вибухів, невміння адекватно пристосуватися до оточення.

МС відповіді, детерміновані кінестезією і кольором одночасно, зустрічаються досить рідко. Характерні, як правило, для людей обдарованих, з образним типом мислення, художників.

Відсутність у протоколі “колірних” відповідей найчастіше свідчить про гальмування афективності (неврози, депресії), однак це можливо і при афективній тупості, при шизофренії або внаслідок слабоумства, за винятком емоційно збудливих олігофренів.

Для оцінки афективності використовують формулу “суми кольору” $S\ 3 = 0,5FC + ICF + 1,5C$. Наприклад, у випадку $3FC + 3CF + 1C$ “сума кольору” становитиме $1,5 + 3 + 1,5 = 6$ (винятком є випадки, у яких 3 поєднується у формулі з іншою детермінантою, що переважає, наприклад, FMC або mC ; у цьому випадку “колір” оцінюється в 0,5 бала). Однак “сума кольору” нічого не говорить про ступінь інтелектуального контролю і здатність до адаптації. Для встановлення цього факту використовують співвідношення $FC : (CF + 3)$.

Лівосторонній тип ($FC > CF + 3$) — стабільна, контролююча афективність, можливість адаптації до зовнішніх стимулів.

Правосторонній тип — афективність хитка, слабкі можливості адаптації. Для нормальних дорослих людей оптимальна кількість інтерпретацій кольору становить $3FC, ICF, OC$.

Чорний і сірий колір

Г. Роршах уперше звернув увагу на інтерпретації, детермінуючі чорним або сірим кольором з відтінками, і відніс їх до “колірних”. Для відмінності від інтерпретацій хроматичних кольорів він позначив їх (3). У розумінні поведінки цих відтінків Г. Роршах виходив з того, що вони також відображають афективність, яку гальмує суб’єкт, і вказують на те, що він із працею адаптується до оточення через нерішучість і боязкість. Психологічна сутність цих тлумачень викликає багато суперечок серед фахівців. Різні автори по-різному позначають ці детермінанти і виділяють їх різну кількість. Найбільш цікавою є система, розроблена Клопфером. Однак через громіздкість її не завжди можливо використовувати у практичній роботі. Зручною є система Піотровські, в якій використовуються тільки чотири символи: $c, Fe, c' i Fe'$. Основа класифікації — виділення детермінант c' і c . Символом c' позначають відповіді, в яких враховується чорний або темний колір, а форма не має ніякого значення, наприклад, “чорна ніч”, “чорні хмари”. Знаком c' позначаються і ті інтерпретації, що пов’язані зі словами “брудне”, “жахливе” і т. п. Символом z позначається

трактування світло-сірого кольору, наприклад, “літні хмарки”, “дим” (форма не враховується), до цієї групи в більшості випадків зараховують “перспективи” і висловлювання, які враховують характер поверхні (гладенька, шершава та ін.). **Fc** і **Fc'** позначають ті відповіді, в яких форма домінує, наприклад, “чорний метелик” (**Fc'**) або “шкіра тварини з головою й лапами” (**Fc**).

У кількісному оцінюванні “світлотіньових” детермінант одним балом оцінюють **Fc** або **Fc'**, 1,5 бала — **c** і **c'**. Якщо **c** і **c'** виступають разом з іншими детермінантами, наприклад **Mc**, то їх оцінюють у 0,25 бала. Така оцінка має значення при зіставленні **c** і **c'** відповідей з іншими. За даними Піотровскі, приблизно у 25 % досліджуваних зустрічаються **c'** відповіді, тим часом як інтерпретації зустрічаються приблизно в 90 % досліджуваних. Сума **c** відповідей є значною, якщо перевищує дві одиниці, кількість **c'** > 2 також вважається високою.

На думку Піотровскі, “світлотіньові” інтерпретації відображають глибоко сховану в психіці тенденцію до тривожності, занепокоєння, що спонукає або гальмує активність людини. Причому з відповіді вказують на зниження активності в діяльності, яка викликає тривогу і дискомфорт для подолання цього стану, тоді як **c'** свідчить про підвищення активності для реалізації тієї ж мети.

Зміст

Визначення змісту — найпростіший етап у формалізації відповіді досліджуваного. Як уже було показано, для найважливіших категорій змісту, які найчастіше зустрічаються, прийнято умовні позначення.

Симптоматична цінність цього явища також неясна. Піотровскі вважає, що “чорний шок” — ознака агресивності й страху.

“**Чорний шок**”. Це поняття вперше ввів Біндер. За частотою стимуляції “чорного шоку” таблиці розташовуються в такому порядку: 4, 6, 7, 1, 5. Згідно з Біндером, “чорний шок” найчастіше вказує на хронічний розлад поведінки, занепокоєння, тривогу. Аналогічно “колірному” можливий надкомпенсований “чорний шок”.

Кінстетичний шок — це відхід від кінстетичних енграм при інтерпретації передбачуваних стимулів (1, 2, 3, 9 таблиці), а також зниження загального рівня відповідей (поява **Db-**, **Do** і т. п.). Є думка, що кінстетичний шок — ознака недостатньої афективності.

Опис (описція). Обстежуваний не інтерпретує зображення, а тільки щось про нього говорить, наприклад, “зображення мені нічого не нагадує”. При тлумаченні кольорових таблиць описція вис-

тупає як різновид “колірного шоку”. Бом виділяє кінестетичну дескрипцію, досить рідкісне явище (опис механічних рухів поза зв’язком із предметами, наприклад, “щось таке, що обертається навколо своєї осі”), яке варто розглядати як зауваження, а не відповідь. На його думку, такі дескрипції зустрічаються майже винятково у хворих на шизофренію.

Назва кольору. Обстежуваний тільки називає колір, але не тлумачить (“зелений”, “блакитний”). Назву кольору варто відрізнити від описових коментарів, до яких іноді звертаються для уточнення локалізації. Г. Роршах і Біндер при оцінюванні цих відповідей давали їм такі ж значення, як і “чистому кольору” [С]. Однак Бом та інші дослідники не поєднують назву кольору з власне “колірними” відповідями. Якщо для дітей у віці до п’яти років назва кольору — звичайне явище, то для дорослих це завжди патологічна ознака.

Вказівка на симетрію зображень. Це досить розповсюджене явище, але симптоматична цінність зауважень про симетрію різна і залежить від їх виду. Одиначні зауваження про симетричність пропонованих досліджуваному зображень не суттєві. Вказівки на симетрію, які носять стереотипний характер, а також на ті, які набувають нав’язливого характеру прагнення знайти несиметричність обох частин і зображення, можливі в хворих на епілепсію.

Педантизм формулювання виражається в особливому, широко розглушеному і стереотипному викладі, з ретельним описом усіляких деталей. Наприклад, “тут має місце симетрія, вертикальні відростки... чорна фарба нанесена нерівномірно” (табл. 2), “тут знову симетрія, відростки... ті ж фарби” (табл. 3) і так далі в такому самому стилі. Найчастіше подібний педантизм є ознакою епілептичної зміни особистості.

Персеверація. Під персеверацією у методі Г. Роршаха розуміють повторення тієї самої відповіді за змістом. Існує три форми персеверації.

1. Груба, органічна, за якої повторюється та сама інтерпретація, причому вона нерідко переходить з однієї таблиці в іншу. У складних випадках те саме тлумачення стосується всіх десяти таблиць. Груба персеверація спостерігається у хворих з органічними враженнями мозку, при епілепсії, шизофренії і слабоумстві.

2. Своєрідне “прилипання” до основної теми, яке спостерігається при очевидній епілепсії. Досліджуваний не дає зовсім ідентичних відповідей, але дотримується однієї змістової категорії, яка мало варіюється (“голова собаки”, “голова коня” тощо).

3. Ослаблена форма персеверації, за якої на тлі відповідей різного змісту з'являються відповіді однакові. Це не стосується “популярних” відповідей, оскільки “КАЖАН” може зустрічатися двічі у відповідях на 1 і 5 таблиці. Тут важлива повторюваність не зовсім звичайних відповідей (дод. 2).

Крім цього, Бом вирізняє перцептивну персеверацію, за якої досліджуваній постійно вибирає аналогічні деталі зображення (часто **D** і **Db**), але пояснює їх по-різному, і персеверацію сприйнятої деталі, коли обстежуваний вибирає одну деталь (іноді все зображення) і тлумачить її по-різному. Подібне є у здорових людей.

Анатомічна стереотипія полягає у переважанні відповідей з анатомічним змістом. За високою відсотка таких інтерпретацій (60–100 %) діагностика особливостей особистості неможлива.

Нерідко у патологічних випадках анатомічна стереотипія комбінується з персеверацією. Як окремі випадки виділяють “стереотипію частин тіла” і “стереотипію обличчя”. Стереотипна перевага **Hd** відповідей (крім “обличчя” і “голови”) найчастіше вказує на слабоумство. **Віднесення до себе** виявляється в грубій формі у введенні свого “Я” в інтерпретацію. Наприклад, “дві людини, одна із яких Я”. У слабшій формі реалізується як зосередження на власних переживаннях (“це нагадує мені кішку, що була у нашому будинку”). Груба форма віднесення до себе зустрічається при шизофренії й епілепсії, рідше при слабоумстві, а легші форми зустрічаються у хворих на неврози.

Заперечення кольору. Цей феномен полягає в тому, що обстежуваний заперече вплив кольору на інтерпретацію, хоча використовує його (“...це квіти, але не через колір”). Такі відповіді Піотровські відносять до “колірного шоку”.

Проекція кольору на чорні зображення. Колір (поліхромний) в інтерпретацію чорно-сірих таблиць вноситься досліджуваним рідко (“чудовий кольоровий метелик” — табл. 5). На думку Піотровські, суб'єкт у даному випадку намагається “зробити гарну міну при поганій грі”, тобто ніби нав'язує собі радісний настрій за відсутності такого. У якісному плані поліпшення сприймання форми виражається у поступовому ускладненні форми плям від популярних відповідей до комбінаторних.

Характерними ознаками дитячого віку є конфабуляторні відповіді і відносно велика кількість персевацій. У віці 6–7 років кінестетичних відповідей більше у хлопчиків, а колірних у дівчаток; у цьому ж віці дівчатка випереджають хлопчиків у розвитку сприймання форми.

Метод “Незакінчені речення” (тест Сакса-Леві)

Метод “Незакінчених речень” застосовується в експериментально-психологічній практиці давно. Ми пропонуємо варіант цього методу, розроблений Саксом і Леві. Він містить 60 незакінчених речень, що можуть бути поділені на 15 груп, які характеризують систему ставлень досліджуваного до родини, до представників своєї або протилежної статі, до сексуальних стосунків, до вищого за посадою і підлеглих. Деякі групи пропозицій мають стосунок до страхів та побоювань досліджуваного, до почуття усвідомлення власної провини, які свідчать про його ставлення до минулого і майбутнього, торкаються взаємин із батьками і друзями, власними життєвими цілями.

Кожна з груп пропозицій має характеристику, яка визначає цю систему відносин як:

- позитивну;
- негативну;
- нейтральну.

Ця методика потребує підтвердження іншими тестами, тому що її надійність і валідність незначні, що пов'язано з малою кількістю речень, які розкривають кожную шкалу.

Ключ

№ п/п	Групи пропозицій	№ завдань			
1	Ставлення до батька	1	16	31	46
2	Ставлення до себе	2	17	32	47
3	Нереалізовані можливості	3	18	33	48
4	Ставлення до підлеглих	4	19	34	49
5	Ставлення до майбутнього	5	20	35	50
6	Ставлення до вищих за посадою	6	21	36	51
7	Страхи і побоювання	7	22	37	52
8	Ставлення до друзів	8	23	38	53
9	Ставлення до свого минулого	9	24	39	54
10	Ставлення до осіб протилежної статі	10	25	40	55
11	Сексуальні взаємостосунки	11	26	41	56
12	Ставлення до родини	12	27	42	57
13	Ставлення до співробітників	13	28	43	58
14	Ставлення до матері	14	29	44	59
15	Почуття провини	15	30	45	60

Така кількісна оцінка полегшує виявлення у досліджуваного дисгармонійної системи відносин. Але важливіше, звичайно, якісне вивчення додаткових речень.

Дослідженню методом “Незакінчені речення” має передувати встановлення контакту з обстежуваним для одержання відвертих відповідей. Але навіть якщо досліджуваний розглядає дослідження як небажану процедуру, прагне приховати свої глибокі переживання і дає формальні, умовні відповіді, то досвідчений психолог може отримати багато інформації, яка відображає систему особистісних взаємостосунків.

Бланк для досліджуваного

Інструкція. На бланкові тесту необхідно закінчити пропозиції одним або кількома словами.

1. Думаю, що мій батько рідко _____
2. Якщо всі проти мене, то _____
3. Я завжди хотів _____
4. Якби я обіймав керівну посаду _____
5. Майбутнє здається мені _____
6. Моє начальство _____
7. Знаю, що нерозумно, але боюся _____
8. Думаю, що справжній друг _____
9. Коли я був дитиною _____
10. Ідеалом жінки (чоловіка) для мене є _____
11. Коли я бачу жінку поруч з чоловіком _____
12. Порівняно з більшістю інших сімей _____
13. Найкраще мені працюється з _____
14. Моя мати і я _____
15. Зробив би все, щоб забути _____
16. Якби мій батько тільки захотів _____
17. Думаю, що я досить здібний, щоб _____
18. Я міг би бути дуже щасливим, якби _____
19. Якщо хто-небудь працює під моїм керівництвом _____
20. Сподіваюся на _____
21. У школі мої вчителі _____
22. Більшість моїх товаришів не знають, що я боюся _____
23. Не люблю людей, які _____

24. Колись _____
25. Вважаю, що більшість юнаків (дівчат) _____
26. Подружнє життя здається мені _____
27. Моя родина поводитьсь зі мною як з _____
28. Люди, з якими я працюю _____
29. Моя мати _____
30. Моєю найбільшою помилкою було _____
31. Я хотів би, щоб мій батько _____
32. Моя найбільша слабкість полягає в тому _____
33. Моїм таємним бажанням у житті є _____
34. Мої підлегли _____
35. Настане той день, коли _____
36. Коли до мене наближається мій начальник _____
37. Мені хотілося б перестати боятися _____
38. Найбільше люблю тих людей, які _____
39. Якби я знову став молодим _____
40. Вважаю, що більшість жінок (чоловіків) _____
41. Якби в мене було нормальне статеве життя _____
42. Більшість відомих мені сімей _____
43. Люблю працювати з людьми, які _____
44. Вважаю, що більшість матерів _____
45. Коли я був молодим, то відчував провину, якщо _____
46. Думаю, що мій батько _____
47. Коли мені не таланить, я _____
48. Найбільше хотів би в житті _____
49. Коли я даю іншим доручення _____
50. Коли буду старим _____
51. Люди, перевагу яких над собою я визнаю _____
52. Мої побоювання неодноразово змушували мене _____
53. Коли мене нема, мої друзі _____
54. Моїм найскравішим спогадом дитинства є _____
55. Мені дуже не подобається, коли жінки (чоловіки) _____
56. Моє статеве життя _____
57. Коли я був дитиною, моя родина _____
58. Люди, які працюють зі мною _____
59. Я люблю свою матір, але _____
60. Найгірше, що я зробив(ла), це _____

Проективний метод "Неіснуюча тварина"

Метод дослідження особистості за допомогою проективного тесту "Неіснуюча тварина" побудований на теорії психомоторного зв'язку. Його автор М. З. Друкаревич.

Для реєстрації стану психіки використовується дослідження моторики (зокрема, моторики домінантної правої руки, що малює, зафіксованої у вигляді графічного сліду руху, малюнка). За І. М. Сеченовим, кожне уявлення, яке виникає у психіці, будь-яка тенденція, пов'язана з цим уявленням, закінчується рухом (буквально "Усяка думка закінчується рухом").

Якщо реальний рух, інтенція з якоїсь причини не здійснюється, то у відповідних групах м'язів накопичується певна напруга енергії, необхідної для здійснення відповідного руху. Так, наприклад, образи та думки-уявлення, які викликають страх, стимулюють напругу в групах мускулатури ніг та у м'язах рук. Це може бути необхідним у випадку відповіді на страх втечею або захистом за допомогою рук — вдарити, захиститися. Тенденція руху має такі напрямки у просторі:

- віддалення;
- наближення;
- нахил;
- випрямлення;
- підйом;
- падіння.

При виконанні малюнка аркуш паперу (або полотно картини) являє собою модель простору і, крім стану м'язів, фіксує ставлення до простору, тобто тенденцію, яка виникає. Простір, у свою чергу, пов'язаний з емоційним забарвленням переживання і часовим періодом: сьогоденням, минулим, майбутнім. Пов'язаний він також з діяльністю або ідеально-розумовим планом роботи психіки. Простір, розташований позаду і ліворуч від суб'єкта, пов'язаний з минулим періодом і бездіяльністю (відсутністю активного зв'язку між думкою-уявленням, плануванням і його здійсненням). Правий бік, простір спереду і вгорі пов'язані з майбутнім періодом і діяльністю. На аркуші (моделі простору) лівий бік і низ пов'язані з негативно забарвленими і депресивними емоціями, з невпевненістю і пасивністю. Правий бік (відповідає домінантній правій руці) — з позитивно забарвленими емоціями, енергією, активністю, конкретністю дії.

Крім загальних закономірностей психомоторного зв'язку і стосунку до простору при тлумаченні матеріалу тесту використовуються теоретичні норми оперування із символами і символічними геометричними елементами і фігурами.

За своїм характером тест “Неіснуюча тварина” належить до числа проєктивних. Для статистичної перевірки або стандартизації результату аналізу можуть бути подані в описових формах. За складом цей тест не використовується як єдиний метод дослідження і потребує поєднання з іншими методами як батарейний інструмент дослідження.

Інструкція. Придумайте і намалюйте неіснуючу тварину і назвіть її неіснуючою назвою.

Показники та інтерпретація

Положення малюнка на аркуші. Правильно розташований малюнок знаходиться на середній лінії вертикально поставленого аркуша. Аркуш паперу найкраще взяти білий або кремовий, не глянцевиий. Користуватися олівцем середньої м'якості; ручкою і фломастером малювати не можна.

Розташування малюнка ближче до верхнього краю аркуша (чим ближче, тим більше виражено) трактується як висока самооцінка, як невдоволення своїм становищем у соціумі, недостатністю визнання з боку оточення, як претензія на просування і визнання, тенденція до самоствердження.

Положення малюнка в нижній частині — зворотна тенденція: не-впевненість у собі, низька самооцінка, пригніченість, нерішучість, незацікавленість у своєму становищі в соціумі, у визнанні, відсутність тенденції до самоутвердження.

Центральна частина фігури (голова або її деталь).

Голова повернена праворуч — стійка тенденція до діяльності, дієвості: майже все, що обмірковується, планується, — здійснюється або принаймні починає здійснюватися (якщо навіть і не доводиться до кінця). Досліджуваний активно переходить до реалізації своїх планів, нахилів.

Голова повернена ліворуч — тенденція до рефлексії, міркувань. Це не людина дії: лише незначна частина задумів реалізується або хоча б починає реалізовуватися. Нерідко також страх перед активною дією і нерішучість (може трактуватися як відсутність тенденції до дії або страх активності — треба вирішити додатково).

Положення “анфас” трактується як егоцентризм.

На голові розташовані деталі, що відповідають органам чуттів, — вуха, рот, очі. Значення деталі “вуха” — пряме: зацікавленість в інформації, значення думки оточуючих про себе. Додатково за іншими показниками і їх сполученням можна визначати, чи робить досліджуваній що-небудь для завоювання позитивної оцінки чи тільки продукує на оцінки оточуючі відповідні емоційні реакції (радість, гордість, образа, засмучення), не змінюючи своєї поведінки.

Відкритий рот у сполученні з язиком при відсутності промальовування губ трактується як велика мовленнєва активність (балакучість), у сполученні з промальовуванням губ — як чуттєвість; іноді і те й інше разом.

Відкритий рот без промальовування язика і губ, особливо замальований, трактується як легкість виникнення побоювань і страхів, недовіри.

Рот із зубами — вербальна агресія, у більшості випадків — захисна (огризається, задирається, грубить у відповідь на звертання до нього, осуд). Для дітей і підлітків характерний малюнок замальованого рота округлої форми (боязкість, тривожність).

Особливе значення мають очі. Цей символ властивий людині, яка переживає страх: підкреслюється різким промальовуванням райдужної оболонки. Звернути увагу на наявність або відсутність вій.

Вії — істероїдно-демонстративні манери поведінки; для чоловіків: жіночі риси характеру з промальовуванням зіниці і райдужної оболонки трапляються зрідка.

Вії — також зацікавленість у замилюванні навколишньою зовнішньою красою і манерою вдягатися, надання цьому великого значення.

Збільшений (відповідно до фігури в цілому) розмір голови говорить про те, що досліджуваній цінує раціональний початок (можливо, й ерудицію) у собі і навколишньому середовищі.

На голові також бувають розташовані додаткові деталі: наприклад, роги — захист, агресія. Необхідно визначити співвідношення з іншими ознаками — пазурами, щетиною, голками — характер цієї агресії (спонтанна або захисно-відповідна).

Пера — тенденція до самоприкраси і самовиправдання, до демонстративності.

Грива або щось подібне до зачіски — чуттєвість, підкреслення своєї статі, іноді орієнтування на свою сексуальну роль.

Опорна частина фігури (ноги, лапи, іноді — тулуб). Розглядається об’єм цієї частини стосовно розмірів усієї фігури та форма:

а) обґрунтованість, обдуманість, раціональність прийняття рішення, шляхів до висновків, формування суджень, опора на істотні положення і значущу інформацію;

б) поверховість суджень, легкодумство у висновках і необґрунтованість суджень, іноді імпульсивність прийняття рішення (особливо за відсутності або майже відсутності ніг).

Звернути увагу на характер з'єднання ніг з корпусом: з'єднання точне, ретельне або недбале, слабо з'єднані або не з'єднані зовсім — це характер контролю за своїми міркуваннями, висновками, рішеннями.

Однотипність і односпрямованість форми ніг, лап, будь-яких елементів опорної частини — конформність суджень і установки щодо прийняття рішень, їх стандартність, банальність. Розмаїтість у формі і положенні цих деталей — своєрідність установок і суджень, самостійність і небанальність; іноді навіть творче начало (відповідно незвичайності форми) або інакомислення (ближче до патології).

Частини, що піднімаються над рівнем фігури. Можуть бути функціональними або прикрасами: *крила, додаткові ноги, щупальці, деталі панцира, пера, бантики, локони волосся, квітково-функціональні деталі* — енергія, яка охоплює різні галузі людської діяльності, впевненість у собі, допитливість, бажання брати участь у великій кількості справ оточуючих, завоювання собі місця під сонцем, захопленість своєю діяльністю, сміливість починань (відповідно значенню деталі-символу — крила або щупальця і т. д.).

Деталі, які прикрашають — демонстративність, схильність звертати на себе увагу оточення, манірність (наприклад, кінь або його неіснуюча подоба в сутані з павичевих пер).

Хвости. Виражають ставлення до власних дій, рішень, висновків, до своєї вербальної продукції — судячи з того, повернені ці хвости вправо (на аркуші) чи вліво.

Хвости, повернені вправо — ставлення до своїх дій і поведінки. *Ліворуч* — ставлення до своїх думок, рішень; до втрачених можливостей, до власної нерішучості. Позитивне або негативне ставлення виражене положенням хвоста вгору (впевнено, позитивно, бадьоро) або спадаючим донизу (невдоволення собою, сумнів у власній правоті, жаль про зроблене, сказане, каяття і т. п.). Звернути увагу на хвости, які складаються з кількох, іноді повторюваних, ланок, на особливо пишні хвости, надто довгі, іноді пухнасті.

Контури фігури. Аналізуються за наявністю або відсутністю виступів (щити, панцирі, голки), промальовування і затемнення лінії контуру. Це захист від оточення;

- *агресивний* — якщо фігура виконана в гострих кутах;
- *зі страхом і тривогою* — якщо має місце затемнення, “заштриховка” контурної лінії;
- *з побоюванням, підозрілістю* — якщо поставлені щити, заслони, подвійна лінія. Спрямованість такого захисту визначається відповідно до просторового розташування: верхній контур фігури — проти осіб, що мають керівні посади і можливість накласти заборону, обмеження, здійснити примус, тобто проти старших за віком, батьків, учителів, начальників, керівників;
- *нижній контур* — захист проти глузувань, невизнання, відсутності авторитету у підлеглих, молодших, страх засудження;
- *бічні контури* — недиференційована обережність і готовність до самозахисту у будь-який спосіб у різних ситуаціях;
- *ті ж самі елементи захисту*, розташовані не по контуру, а всередині, на корпусі тварини. Праворуч — захист у процесі діяльності (реальної), ліворуч — захист своїх думок, переконань, смаків.

Загальна енергія. Оцінюється кількістю зображених деталей:

- тільки необхідна кількість, для того щоб дати уявлення про придуману неіснуючу тварину (тіло, голова, кінцівки, хвіст, крила тощо);
- із заповненим контуром, без штрихування, додаткових ліній і частин;
- складний контур, який є зображенням не тільки необхідних, а й ускладнюючих конструкцію додаткових деталей.

Чим більше складових частин і елементів (крім найнеобхідніших), тим більша енергія. У зворотному випадку — економія енергії, астеничність організму, хронічні соматичні захворювання. Наявність енергії може підтверджуватися також характером лінії — слабка павутиноподібна лінія, “возить олівцем на папері”, не натискаючи на нього. Протилежний характер ліній — жирна з натиском — не є полярним: це не енергія, а тривожність. Варто звернути увагу на різко продавлені лінії, які помітні навіть на зворотному боці аркуша (судомний, високий тонус м’язів руки, що малює) — різка тривожність. Звернути увагу також на те, яка деталь, який символ виконаний у такий спосіб (тобто до чого прив’язана тривога).

Оцінка характеру лінії (дубляж лінії, неакуратність з’єднань, затемнення частин малюнка, відхилення від вертикальної осі, стереотипність ліній і т. д.). Оцінка здійснюється за такими критеріями:

- фрагментарність ліній і форм,
- незакінченість,
- обірваність малюнка.

Тематично тварини поділяються на:

- тих, яким загрожують;
- ті, які загрожують;
- нейтральних (подоба лева, бегемота, вовка або птаха, равлика, мурахи або білки, собаки, кішки).

Образ тварини виражає ставлення до власної персони і до свого Я, уявлення про своє становище у світі. Він є ніби ідентифікацією себе за значущістю (із зайцем, комашкою, слоном, собакою та ін.).

Инфантилізм може виражатися:

- у малюванні тварини в положенні прямоходіння на двох лапах, замість чотирьох;
- вдяганням тварини в людський одяг (штани, спідниці, банти, пояси, сукні);
- подібністю морди з обличчям людини, ніг і лап з руками.

Ступінь агресивності виражається кількістю, розташуванням і характером кутів у малюнку, незалежно від їх зв'язку з тією чи іншою деталлю зображення. Особливо вагомі у цьому відношенні прямі символи агресії — пазурі, зуби, дзьоби.

Варто звернути увагу також на акцентування сексуальних ознак — вимені, сосків, грудей при людиноподібній фігурі та ін. Це свідчить про ставлення до статі та, можливо, фіксацію на проблемах сексу.

Фігура “коло” (особливо — нічим не заповнена) символізує і виражає тенденцію до замкнутості, закритості свого внутрішнього світу, небажання давати інформацію про себе оточенню, нарешті, небажання піддаватися тестуванню. Такі малюнки звичайно дають дуже обмежену кількість даних для аналізу.

Психологу обов'язково треба звернути увагу на випадки вмонтування механічних частин у тіло зображеної тварини (встановлення тварини на постамент, тракторні або танкові гусениці, триніжки; прикріплення до голови пропелера, гвинта; вмонтування в око електrolампи, у тіло і кінцівки тварини — рукояток, клавіш і антен). Це спостерігається частіше в хворих на шизофренію.

Творчі можливості виражені зазвичай кількістю елементів, які сполучаються у фігурі: банальність, відсутність творчого начала набирають форму “готового образу” (люди, коні, собаки, свині, риби), до якого лише прилаштовується “готова” існуюча деталь, щоб намальо-

вана тварина стала неіснуючою — кішка з крилами, риба з перами, собака з лапами і т. п. Оригінальність виражається в формі побудови фігури з елементів, а не цілого.

Назва може виражати раціональне з'єднання значущих частин (літаючий заєць, “бегекот”, “мухожер” та ін.). Інший варіант — словотвір із книжково-науковим, іноді латинським суфіксом або закінченням (“ратолетіус” тощо). У першому випадку — це прояв раціональності, конкретної установки при адаптації; другий випадок виявляє демонстративність, спрямовану головним чином на демонстрацію власного розуму, ерудицію, знання. Крім того, зустрічаються назви поверхово-звукові, без осмислення (“ляліє”, “ліюшана”, “гратекер” та ін.), які свідчать про легковажне ставлення до оточення, невміння враховувати сигнал небезпеки, наявність афективних критеріїв у процесі мислення, переважання естетичних елементів у судженнях над раціональними.

Спостерігаються іронічно-гумористичні назви (“риночурка”, “пузиренд” та ін.), які виражають іронічно-поблажливе ставлення до оточення. Інфантильні назви мають повторювані елементи (“тру--тру”, лю-лю”, “кус-кус” тощо). Схильність до фантазування (частіше захисного порядку) виражена, як правило, назвами (“аберосинотиклірон”, “гулобарніклета-мієшинія” та ін.).

Психодіагностичний комплекс графічних тестів “Вільний малюнок”, “Картина світу”, “Автопортрет”

Історична довідка. Під час розгляду людини з точки зору науки представники найрізноманітніших галузей знань (біологи, медики, філософи, естетики, мистецтвознавці, політики тощо) прагнули побудувати ту або іншу типологію людей, описати ті або інші типи особистостей, що повторюються серед безлічі індивідуальностей. Критеріями диференціації на типи слугували різні підстави: расові і культурні, антропометричні дані і психологічні особливості нервової системи, темпераменту, інтелекту, волі, характеру, соціальних установок тощо.

Однією з найбільш докладно описаних і добре відомих типологій особистості є психологічна типологія К. Юнга, вперше опублікована в 1921 р. Ця типологія набула поширення і ретельно й уважно вивча-

ється фахівцями-психологами нині. Німецький письменник-романіст О. Шміц писав, що система Юнга дає змогу психоаналізувати в нагоді вищому розвитку людства, а знаменитий професор синології Р. Вільгельм так писав про праці Юнга: “Залишаючи відкритим питання, знайшов Юнг істину чи ні, варто визнати, що в цей час немає взагалі жодного психолога, який міг би зрівнятися з ним як у практичній проникливості, так і в теоретичній глибині, сміливості і беззабобності. Його вчення є переворотом у психології, якому фрейдизм дав лише вкрай однобічний поштовх”.

К. Юнг дав змогу висунути ідею про екстра- й інтроверсію, яка є складною діалектичною єдністю усвідомлюваного і неусвідомлюваного в структурі особистості.

Типологія Юнга ґрунтується на домінуванні основних психічних функцій: мислення, інтуїції, відчуття і почуття.

Таким чином, виходячи з концепції про типи, К. Юнг пропонує розглядати 8 типів:

- 1) екстравертований мислительний тип;
- 2) інтровертований мислительний тип;
- 3) екстравертований відчуттєвий тип;
- 4) інтровертований відчуттєвий тип;
- 5) екстравертований почуттєвий тип;
- 6) інтровертований почуттєвий тип;
- 7) екстравертований інтуїтивний тип;
- 8) інтровертований інтуїтивний тип.

Важливо зазначити, що англійський мистецтвознавець, художній критик, а також теоретик естетичного виховання Г. Рід (1893–1968), який здійснив аналіз кількох тисяч дитячих малюнків, дійшов досить серйозного висновку, що все розмаїття форм художнього вираження дітей також можна звести до восьми видів, які він спробував упорядкувати за особистісною типологією К. Юнга.

У своєму аналізі Г. Рід спирався на розмаїття форм художнього вираження дітей. Для досліджуваних восьми видів малюнків — емпатичний (імпресіоністський), гаптичний, ритмічний, структурний, органічний, переліковий, декоративний, імажинарний — він виділив деякі характеристичні ознаки.

1. *Емпатичний* малюнок (імпресіоністський, експресивний) характеризує прагнення передати атмосферу безпосереднього вираження відчуттів, вражень.

2. *Гаптичний* малюнок характеризує зображення якихось внутріш-

ніх відчуттів, іноді хворобливих, наприклад, “болить вухо”, “голова болить” тощо.

3. *Ритмічний* малюнок, у якому головного значення набуває зображення руху: машина їде, людина біжить і т. д.

4. *Структурний* малюнок, у якому головна увага спрямована на передачу структури цілого. Це може бути як абстрактна фігура, так і конкретна, наприклад, площа міста.

5. *Органічний* малюнок відрізняється тим, що художник надає перевагу органічно природним формам, прагнучи зобразити, наприклад, дерева, людину, тварин та ін.

6. *Переліковий* малюнок зображує різні об’єкти, які важко об’єднати яким-небудь зв’язком. Часто зв’язок не простежується, це можуть бути окремі деталі або предмети.

7. *Декоративний* малюнок, як правило, передає колір. Це переважно якісь візерунки, орнаменти, прикраси тощо.

8. *Імажинарний* малюнок зазвичай містить певний сюжет, запозичений із книги, окремих персонаж, також із книги або з власної фантазії, та ін.

Схема класифікації різних типів малюнків наведена нижче.

Як уже зазначалося, Г. Рід установив емпіричне співвідношення між психологічними типами, що описують (за Юнгом) особливості

Розумовий тип	Особистісний тип	Вид малюнка
		екстраверт інтроверт
Почуттєвий (емоційний)	екстраверт інтроверт	Декоративний Імажинарний
Відчуттєвий (сенсорний)	екстраверт інтроверт	Емфатичний Галтичний
Інтуїтивний	екстраверт інтроверт	Ритмічний Структурний

особистості дитини, і форми його художнього вираження, які відбиті в поданій схемі:

Короткий опис психологічної типології К. Юнга

1. *Екстравертованому мислительному типу* притаманний малюнок, який перелічує зображення кількох предметів, знаків, що не пов’язані загальним сюжетом, тобто будуються на простому перерахуванні (мал. 1). Люди цього типу діють виходячи з інтелектуально обміркованих мотивів з орієнтацією на факти, загальновизнані ідеї, які йдуть від

Мал. 1

традицій, виховання, освіти. Мислення їх позитивне, веде до нових фактів або загальних концепцій розрізненого матеріалу. Судження зазвичай синтетичні. Як правило, нагромадження емпіричних даних “не переривається” до кінця, а пояснення зводиться “до якоїсь загальної інтелектуальної формули, де все залежить від широти даної формули”. Якщо вона широка, то це реформатор, суспільний обвинувач, проповідник серйозних нововведень; якщо вузька, то може стати буркуном, який мудре самовдоволеним критиком, що і себе й інших хотів би “втиснути” у свою схему.

“Почуття людей цього типу підтримують інтелектуальну установку і пристосовуються до неї. Особливо пригнічується функція почуттів, яка приводить до формули “мета виправдовує засіб”.

Наскільки широкий розмах індивідуальної самопожертви, настільки дріб’язкові, консервативні, підозрілі бувають почуття.

2. **Екстравертованому відчуттєвому типу** притаманний емоційний малюнок — прагнення до передачі атмосфери, до безпосереднього вираження відчуттів (мал. 2).

У людей цього типу критерій цінності — це сила відчуттів. Найсильніше витісняється інтуїція. Надзвичайно розвинуте об’єктивне почуття факту. Найчастіше зустрічається у людей, для яких відчуття є конкретний вияв життя, його повноти.

Людина чуттєвої діяльності не має схильності до рефлексії і властолюбних намірів. Основні тенденції поведінки: від грубого шукача насолоди до “рафінованого” естета. Витиснута інтуїція може переходити у фантазії ревнощів або стан страху, фобії, нав’язливі симптоми.

3. **Екстравертованому почуттєвому типу** властивий декоратив-

Мал. 2

Мал. 3

ний малюнок (мал. 3).

Для декоративного малюнка характерне малювання орнаменту, візерунка, квітів та ін.

Цей тип найчастіше зустрічається серед жінок, які керуються почуттями, узгодженими із загальнозначущими цінностями, що особливо сильно виявляються у виборі об'єкта любові: “любить достойного чоловіка”, який відповідає її розумним вимогам. Те, чого не почувають, не можуть і осмислити: “Я не можу так думати, бо не відчуваю цього”. Почуття часто втрачають особистісний характер в орієнтації на загальноприй-

няте.

4. **Екстравертований інтуїтивний тип** — ритмічний малюнок, на якому представлені зображення об'єктів, що рухаються (мал. 4). Мислення, відчуття людей цього типу витісняється інтуїцією, за допомогою якої людина прагне досягти найбільших можливостей. Інтуїція — це допоміжний засіб, який діє автоматично тоді, коли жодна з інших функцій не здатна знайти вихід із становища. Часто об'єкти бувають перебільшено цінними, зазвичай тоді, коли вони є необхідними для вирішення ситуації, але, виконавши свою функцію, вони втрачають будь-яку цінність і відкидаються як обтяжливий придаток. Цей тип має тонке чуття того, що зароджується і має майбутнє. Поки існує якась можливість, він прикутий до неї “силою долі”. Він майже не цікавиться благополуччям навколишнього середовища. Фізичний стан оточуючих, як і його власний, не є вагомим аргументом. Має власну мораль, яка розходиться із загальноприйнятою. Охоче береться за професії, які дають змогу розвинути його здібності.

Мал. 4

5. **Інтровертований мислительний тип** поєднується з органічним малюнком, в якому зображуються органічні форми: рослини, твари-

Мал. 5

ни, людина (мал. 5).

Мислення цього типу орієнтовано на суб'єктивний фактор. Факти ним збираються тільки як засіб доказів, а не самі по собі. Цінності пов'язані з розвитком і викладенням суб'єктивної ідеї первісного символічного образу, який сприймається внутрішнім поглядом. Хоче побачити факти таким чином, яким вони заповнюють рамки його ідеї, що претендує на "оригінальність". Зазвичай цілком відкидає об'єкт, так що присутня людина може почуватися зайвою, непотрібною або відкинутою як перешкода. Цей тип залишається

нормальним доти, доки самооцінка залишається адекватною.

В протилежному випадку народжується підозрілість, яка переходить у неврастенію, анемію як наслідок жорстокої боротьби із супротивниками, де використовуються різні засоби.

6. **Інтровертованому відчуттєвому типу** притаманний гаптичний малюнок, у якому зображення ніби виходять зсередини його відчуттів — "болить вухо", "болить голова" і т. п. (мал. 6). Орієнтується на те, що відбувається переважно в цю хвилину, вони суб'єктивні. Зовні не можна передбачити, що на нього впливає, а що ні. З легкістю порушує питання, для чого існують люди, чому об'єкти мають право на існування. Вирізняється дивністю, суб'єктивністю вчинків. Зводить все до "правильної" формули нормативу суб'єктивного змісту, "щоб не виділятися" і триматися в належних межах. Такі люди можуть дозволяти керувати собою, за що проявляють помсту посиленням опором і впертістю. За відсутності художніх здібностей самови-

Мал. 6

Мал. 7

тю самовираження (мал. 7).

Постійно шукають образи, які не зустрічаються в дійсності. Прагнуть до внутрішньої інтенсивності, для якої об'єкти дають внутрішній поштовх.

Глибину такого відчуття можна лише уявляти, вважають вони, але чітко осягнути його неможливо. Тому воно робить людей мовчазними, важкодоступними, яких можна порівняти з мімозою, що “згортається” від брутальності. Для оборони висувають негативні судження, почуття або вражаючу байдужість. Їхні основні ідеї: Бог, воля, безсмертя. Мають цінність почуття. Щоб передати все багатство почуттів хоча б приблизно, потрібна надзвичайна поетична або художня виразність, яка їм властива. Інтровертованому відчуттю протистоїть примітивне мислення, яке перебуває в рабській залежності від фактів, відрікається від усього традиційного. Трапляється, що люди цього типу відчувають буквально відчуття паралізованості від напористої емоції.

8. **Інтровертований інтуїтивний тип** — структурний малюнок — зображення якогось цілого, що складається з частин, які відображають його загальний пристрій (мал. 8).

Інтуїція цього типу спрямована на внутрішні суб'єктивні образи. Ставиться з увагою до об'єкта, який змінюється, із співчуттям спостерігає особливості зміни об'єкта. У людині цього типу поєднується містик, мрійник і провидець, з одного боку, фантазер і художник — з іншого. Поглиблення інтуїції спричиняє відчуження від дійсності, і людина стає загадкою для свого найближчого оточення. Якщо це художник, то його мистецтво возвеличує речі, які бувають одночасно і значними і банальними, прекрасними і незграбними, піднесеними і вигаданими. Якщо ця людина не художник, то часто буває невизна-

раження, враження ідуть всередину, а за їх наявності виражаються архаїчно банальними, повсякденними фразами. Їм властива витиснута інтуїція, яка має екстравертований і архаїчний характер.

7. **Інтровертований почуттєвий тип** співвідноситься з імаїнарним малюнком, в якому є зображення персонажів, запозичених з літератури, фантазії. Люди цього типу вирізняються оригінальніс-

Мал. 8

тестових зображень виділити 8 основних видів малюнків та зіставлення їх з типами особистості за К. Юнгом, однак ступінь такої відповідності має потребу в серйозній перевірці. Не можна не враховувати, що психологічна типологія К. Юнга, яка покладена в основу інтерпретації малюнкових тестів, була запропонована багато років тому і в теперішній час має уточнюватись, оскільки поняття, використовані автором, не завжди доступні сучасному досліднику, і необхідне чітке позначення і перевірка того, яка психологічна реальність стоїть за ними. Проте інтерпретація даних графічних тестів за типологією Юнга і схемою Ріда може бути використана в роботі практичного психолога, але, звичайно, вона має потребу в подальшому уточненні і поглибленні.

ним генієм, загубленою величиною, чимось схожим на мудрого напівдурня, фігурою для психологічних романів.

Згадані вище дослідження Г. Ріда привели до можливості з усього різноманіття

Графічний тест "Дерево"

Проективний графічний тест "Дерево" зустрічається у практиці психологічної діагностики давно, приблизно з XIX ст. Одним із перших дослідників, який застосував малюнок дерева для вивчення особливостей людської індивідуальності, був швейцарський профконсультант Е. Жюккерт, який побачив в особливостях зображення дерева відображення життєвих проблем людини. Потім у 1934 р. Ж. Шлібе зібрав колекцію малюнків дерева, яка складається з 4519 зображень, виконаних 478 досліджуваними у віці від 4 до 18 років. За його інструкцією необхідно було зобразити по черзі "просте дерево", "мертве", "замерзле", "щасливе", "злякане", "сумне" і "вмираюче". Вже тоді були відзначені деякі характерні риси таких малюнків: "замерзле" дерево звичайно малювалося найменшим, "мертве" —

у горизонтальному положенні, “щасливе” — найбільшим. На думку Ж. Шлібе, у таких малюнках найбільше виявляються особистісні риси людини, хоча індивідуальні розходження легко простежуються у всіх малюнках.

Малюнок дерева трактувався Ж. Шлібе як “застиглий жест”, у якому відображається не тільки характерний стан моторики, а й багато того, що залежить від віку тієї людини, яка малювала.

Наприклад, у 4–7 років у малюнку очевидний натиск, штрихування та ін., але й емоційні реакції людини, яка малює “злякане”, “замерзле” чи “щасливе” дерево. Чим ближче до підліткового віку, тим частіше, за даними Ж. Шлібе, виявляється “чиста експресія”, яка виражається в турботі про форму зображення.

Аналіз літератури показує, що інструкція і порядок застосування цього тесту можуть мінятися. Так, у дослідженнях П. Бура використовувалися інші інструкції. Пропонувалося 4 завдання:

1. Намалювати дерево.
2. Повторити перше завдання.
3. Намалювати ліс.
4. Ідентифікувати себе з якимось деревом (тобто досліджуваному пропонується уявити себе деревом і намалювати, як воно виглядає).

Перший малюнок, на думку П. Бура, виявляє позицію досліджуваного стосовно експериментатора; другий — позицію стосовно себе; у зображенні лісу простежується зв'язок з іншими людьми; четвертий — особистісна ідентифікація.

Пізніше, у 1948 р. Дж. Буком був розроблений комплексний тест “Будинок-дерево-людина”. Важливим елементом у ньому є і субтест “Дерево”.

Для виконання субтесту “Дерево” пропонувалася наступна інструкція: “Візьміть олівець і намалюйте дерево, як зможете. Можна намалювати бажане дерево”. Після малювання експериментатор пропонував досліджуванім відповісти на запитання: “Що це за вид дерева? Скільки йому років? Коли ви дивитеся на дерево, вам здається, що воно вище, ніжче вас або на вашому рівні?” Вважалося, що ці запитання “повертають людину в реальність”.

Далі ставилися запитання, які поживляють асоціації: “На кого дерево схоже? На чоловіка чи жінку? Що у вашому малюнку змушує думати так?” Крім того, ставилися запитання на виявлення пережитих потрясінь: “Це дерево живе?” “Чи має дерево мертву частину? Чому?” та ін.

Після виконання завдання і відповідей на питання досліджуваному пропонувалося намалювати дерево, використовуючи вісім кольорових олівців, а далі знову пропонувалося відповісти на запитання.

У 1949 р. була опублікована праця К. Коха, присвячена малюнкам дерева. У ній можна знайти ретельний психологічний аналіз, заснований на зіставленні і комбінуванні ознак малюнка. Потрібно зазначити, що інтерпретація результатів здійснювалася Кохом із позицій психоаналізу. Велике значення надавалося символізації ознак зображення дерева. Є дані про використання малюнка дерева в клінічній практиці: ознаки, виділені Кохом, утворюють так звану нозологічну шкалу, отриману на основі статистичної обробки за допомогою факторного аналізу.

Одним із найцікавіших досліджень, виконаних за тестом “Дерево”, вважається дослідження французького вченого Рене Стора, автора ще однієї інтерпретації цього тесту. Вважається, що намалювати дерево — це насамперед згадати його схему. Природно, що й класифікація малюнків здійснювалася ним відповідно за схемами: “моторними”, “імажинарними”, “естетичними або інтелектуальними”. Малюнки досліджуваних, схильних до абстракції, залишаються під впливом схеми; в осіб, які мають багатшу уяву, надають схемі яскравішого змісту.

Результати, отримані за тестом “Дерево”, показали також наявність етнічних особливостей. Так, наприклад, мусульманські жінки зображують дерево з корінням, що, можливо, є показником великої прихильності до свого середовища, на відміну від жінок західної культури.

Отже малюнковий тест “Дерево” має досить значне поширення.

У літературі відомі різні спроби подати більш-менш стійку діагностику на підставі безпосереднього аналізу малюнка довільного дерева. Проблема полягає переважно у створенні певної “типології малюнка” дерева, у визначенні бази основних характеристик форми малюнка й елементарних ознак зображення.

Опис тесту “Дерево”

Мета методики: виявлення індивідуально-типологічних особливостей людини.

Матеріал: аркуш паперу 15x10; ручка або олівець.

За допомогою тесту “Дерево” можна здійснювати обстеження як індивідуальне, так і групове.

Інструкція: “Вам пропонується на аркуші паперу виконати малюнок дерева. Ви можете намалювати будь-яке дерево. Малюнок виконується ручкою або олівцем”.

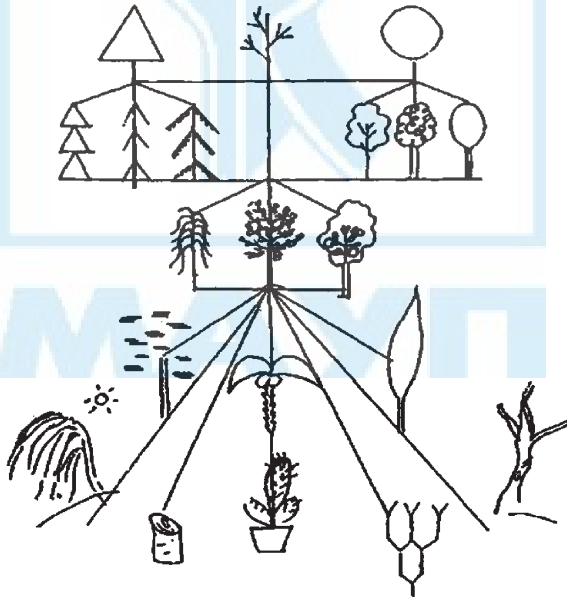
Інтерпретація І (“типологія малюнків”)

Аналізуючи значну кількість малюнків, виконаних людьми різної статі і віку (автори проаналізували понад 2000 малюнків, вік досліджуваних від 7 до 60 років), удалося виокремити кілька стійких типів малювання дерева, а також визначити ряд конкретних деталей, використання яких у зображенні дерева свідчить про певні індивідуальні відмінності людей.

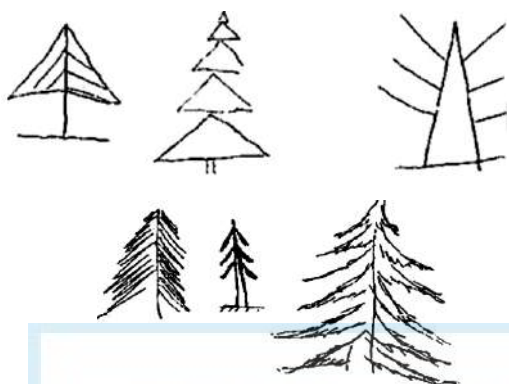
На мал. 1 представлена схема диференціації зображень дерева.

Тип 1 — “ялина”. Зображення ялини може бути досить різноманітним: від схематичного до деталізованого, з безліччю гілок і вимальованих голок. Для людей, які малюють ялини, найчастіше характерна схильність до домінування, організаторські здібності, активність.

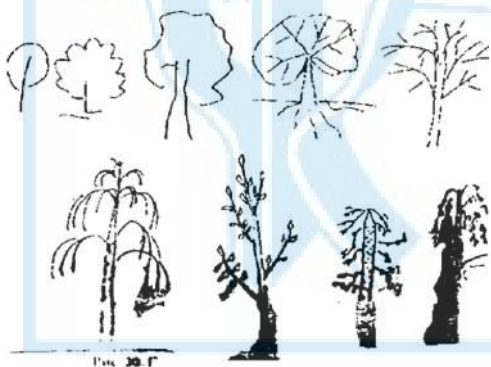
Тип 2 — “синтетичний”. Для малюнків дерева цього типу характерна відсутність деталей. Дерево зображується у вигляді спрощеної

Мал. 1. Схема диференціації зображень дерева

Мал. 2.

Мал. 3.

схеми — це стовбур і крона. Найчастіше таке виконання малюнка дерева зустрічається у людей, схильних до синтетичного когнітивного стилю, для яких деталі великого значення не мають, їх більше цікавлять питання загального порядку. Частіше зустрічається у людей, які мають філософську освіту або схильні до “філософствування”, тобто найбільш вираженого узагальнення, це так званий “синтетичний когнітивний стиль”.

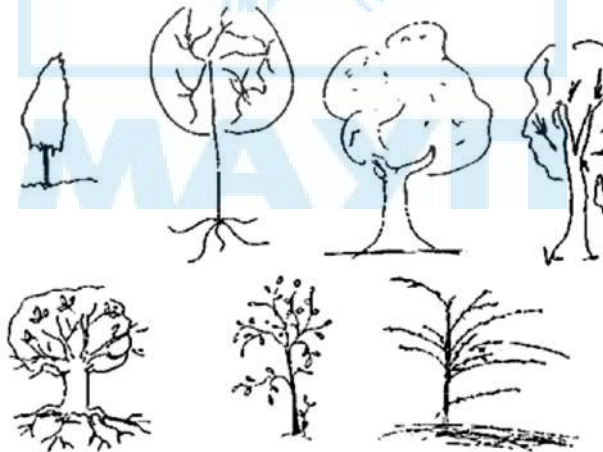
На мал. 3 подано перехід від схематичного зображення дерева до деталізованого.

Тип 3 — “педантичний”. Цей тип малюнка протилежний другому типові. Дерево ретельно, реалістично вималювано, з безліччю деталей: листочки, кора, гілки, ґрунт біля підніжжя тощо. Звичайно люди, які зображують дерево, вдаються до більшого числа деталей, вирізняються педантичністю, акуратністю. Найчастіше таке малювання дерева зустрічається в осіб, що працюють бухгалтерами, економістами, для яких кожна деталь має значення. Можна позначити це як “аналітичний когнітивний стиль”.

Тип 4 — “зимовий”. Для цього типу дерева характерне зображення голих гілок, що відходять від стовбура. Найчастіше таке дерево малюють особи, у яких добре виражені риси дитячої безпосередності. Їхнє уміння дивуватися і бачити все ніби вперше часто створює передумови для нетривіальних рішень, прояву творчості. Частіше зустрічається у дітей.

Тип 5 — “пікнічний”. Для цього типу характерне підкреслення пишності крони дерева. Це зображення дерева часто властиве людям, які мають пікнічну будову тіла, але воно також зустрічається в осіб інтуїтивного типу, про яке згадувалося раніше.

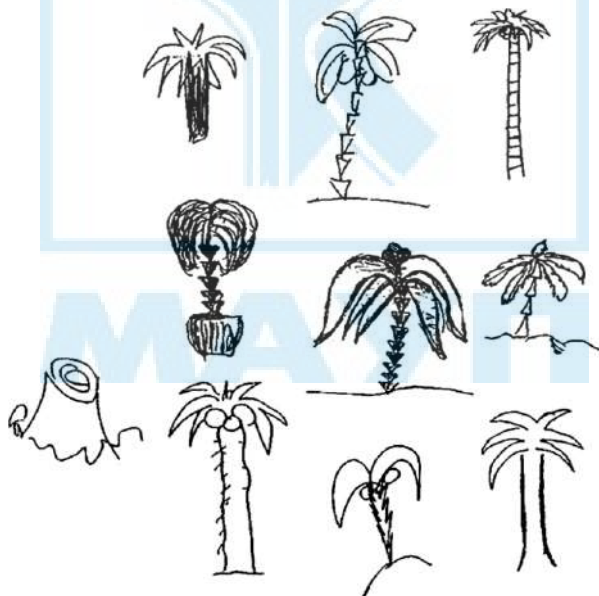
Тип 6 — “естетичний”. Цей тип малюнка характерний для осіб, які добре володіють засобами зображення, естетичними формами, вмінням передати настрій. Їм властиві естетичні переживання. Естетичний тип іноді має вигляд стилізації, дуже лаконічний і водночас своєрідний. Зазвичай таке зображення характерне для художників або аматорів живопису, графіки.

Мал. 4. Різновиди естетичного зображення малюнка дерева

Мал. 5. Різновиди естетичного виконання малюнка ялини

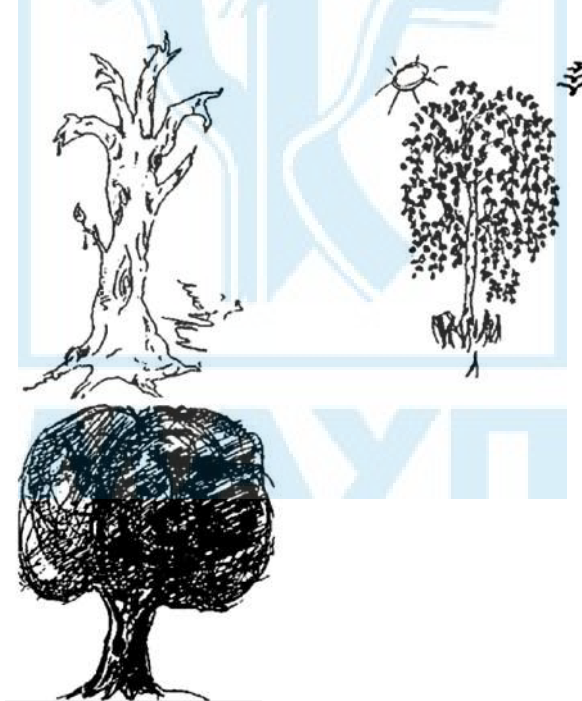
Мал. 6. Різновиди 7 типу в зображенні дерев

Естетичний тип зображення може поєднуватися з іншими типами, як це показано на мал. 4 і 5.

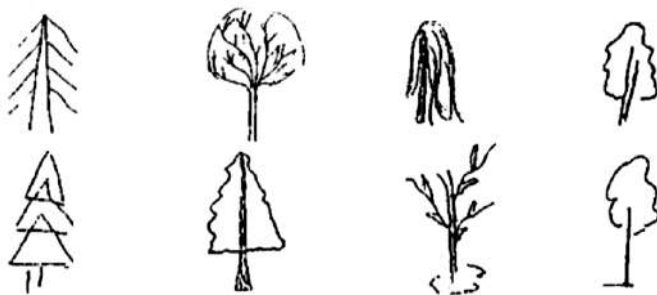
Тип 7 — “пальма”, “екзотичний тип”. Як правило, зустрічається у молоді, в осіб, схильних до екзотичності й екстравагантності, що живуть думками про подорожі в далекі країни. Вони екстравагантного вдягаються, висловлюють оригінальні, екстравагантні судження, схильні до романтизму.

Тип 8 — “характерне дерево”. Зображення дерева цього типу великого розміру, химерне, оригінальне, пишне. На дереві можуть бути зображені екзотичні квіти і плоди, незвичайна крона зі зламами і могутній стовбур, а також безліч несподіваних предметів, що висять на гілках: технічні пристрої, деталі, іграшки. Зустрічається в осіб, що також володіють оригінальністю суджень, незвичайністю характеру, самобутньою індивідуальністю.

Тип 9 — “сюжетний”. Для цього типу характерне малювання пей-

Мал. 7. Різновиди 8 (характерного) типу в зображенні дерева

Мал. 8. Зменшене зображення дерев

зажу, на якому зображене одне або кілька дерев, а також небо і на ньому сонце або місяць; вітер зриває з дерева листя, летять птахи та ін. Дерево може бути зображене на схилі яру з нахиленими вниз гілками і т. д.

Зазвичай люди, що виконують такий малюнок, схильні до вигадання сюжетів, історій, написання сценаріїв.

Змішаний тип. Поряд із деревами, які можна зарахувати до того чи іншого типу, у малюнках зустрічаються дерева, що містять елементи різних типів і належать до змішаного типу. У цьому випадку малюнок може бути з'єднанням обрисів гілок усередині схематично зображеної крони, або деталізоване дерево, з гілками, листочками, окантоване лінією крони. Будь-який тип дерева може бути виконаний естетично.

Інтерпретація II (“психологія деталей”)

Незважаючи на простоту виконання тесту, малюнок дерева може містити в собі безліч деталей, які є своєрідними сигналами для практичного психолога і дають змогу правильно побудувати діалог з дитиною або дорослим, цілеспрямованіше сформулювати запитання для уточнення тих або інших рис індивідуальності, а також життєвих обставин.

Які деталі й ознаки можна виділити за даними нашого обстеження?

Сильне штрихування на дереві, як правило, свідчить про внутрішнє напруження людини, емоційне порушення, стан тривоги.

Зображення на дереві гнізда, птахів та інших тварин притаманне людям, які мають особливе ставлення до природи. Для них і дерево —

чийсь будинок. Для таких людей характерне прагнення доглядати за тваринами, рослинами.

Наявність на дереві плодів характерна для осіб, що прагнуть до результативності в діяльності.

Дупло може свідчити про перенесене хронічне захворювання або хірургічну операцію.

Серед зображень дерева можуть бути виявлені певні варіанти виконання.

Замість дерева малюється пеньок. Це характерне для людини, що часто намагається відповісти на вплив протилежною дією, контрпитанням та ін. “Йому дали інструкцію малювати дерево, а він малює пеньок”. Можна іноді почути коментарі: “Я завжди так роблю, ви просите дерево, а я вам пеньок малюю”.

Вершина дерева не завершена, звичайно малюється велика крона, а також часто — дупло. Таке зображення можна інтерпретувати як наявність великих незавершених планів людини.

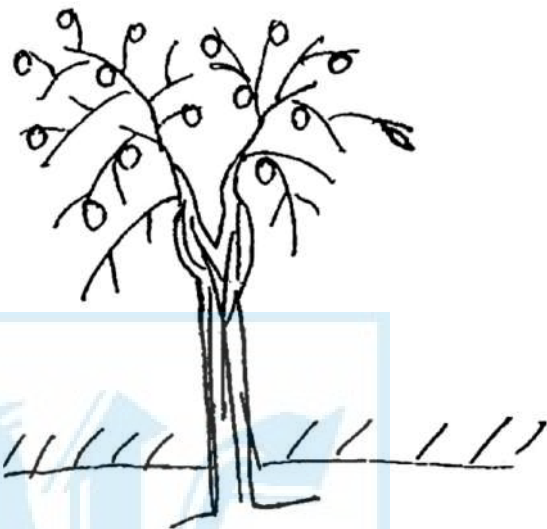
Занадто дрібне зображення часто свідчить про перевтому людини, скутість у діях, коли людина не може виявити себе (див. мал. 8).

Занадто великі розміри зображення — внутрішня розкутість, воля.

Дерево, роздвоєне від стовбура, спостерігалось в малюнках близнюків або осіб, у яких родинні зв'язки з братами і сестрами, навіть двоюрідними, дуже значущі.

Зламане дерево свідчить про сильне потрясіння, переживання.

Гілка замість дерева, можливо, свідчить про інфантильність.

Мал. 9. До інтерпретації тесту “Дерево”

Коментар до тесту

На мал. 9 зображено дерево. Найосновнішими рисами зображення є: 1. Роздвоєння стовбура, яке характерне для близнюків або людей,

у яких дуже тісні контакти із сестрою, братом або близькою людиною, яка ототожнюється з братом або сестрою.

2. Наявність яблук на голих гілках, на яких зображено лише один листок. Наявність яблук (за Кохом) означає почуття провини, за нашими спостереженнями — прагнення до результативності в діяльності. Голі гілки часто характерні для осіб, яким притаманна дитяча безпосередність, жвавість. Такі люди вирізняються вмінням дивитися на світ “свіжим поглядом”.

3. Позначення місця, на якому стоїть дерево, характерне для осіб, що мають потребу в стабільності, пошуку “свого коріння”.

Інтерпретація III тесту “Дерево”

(За Рене Стором; переклад із французької Н. С. Потилициної).

Дані, які подані в дослідженнях Р. Стора в 70–80-х роках, базуються на статистичній валідазації й отримані в ході спостереження різновікової групи кількістю 820 осіб — від 4 до 60 років. У варіанті тесту Р. Стора зображення дерева виконується з обох боків одного аркуша паперу.

Досліджуваному дається така інструкція: “Намалюйте будь-яке дерево за своїм бажанням, але не ялинку”. Потім аркуш перевертається й інструкція повторюється. (Важливо зазначити, що варто уникати слова “ще”, оскільки це може слугувати стимулом до повторення зображень попереднього дерева).

Малюнок на першу інструкцію, на думку Р. Стора, — це реакція досліджуваного на незнайому обстановку і відображає його зусилля у самоконтролі. Другий відповідає психологічному стану в звичній обстановці.

В одному з варіантів тесту Р. Стора пропонується на другому аркуші намалювати “дерево мрії” (тобто уявлюване дерево, яке не існує в реальності). На звороті цього аркуша пропонується намалювати дерево із заплющеними очима. Вважається, що “дерево мрії” дає змогу виявити незадоволені бажання і відображає особливості компромісу між бажаним і дійсним, при цьому можна знайти тенденції задоволення і специфіку розв’язання проблем. Дерево, що намальоване з заплющеними очима, на думку Р. Стора, дає змогу виявити давні конфлікти, дитячі травми, які можуть впливати на сьогодення.

Інтерпретація Р. Стора ґрунтується на особливій рубрикації, виявленій статистично. Серед розділів цієї рубрикації можна відзначити такі:

Родина: особливості складу, стилю виховання, стосунки з батьками, сестрами, братами тощо.

Афективні реакції: веселість, смуток, песимізм, оптимізм, ворожість, агресія, ніжність, відчуття перемоги та ін.

Інтереси: інтелектуальні, художні.

Роль в оточенні: самоутвердження, опозиція, потреба в злагоді, залежність і т. д.

Соціальні стосунки: товариськість, замкнутість, облудність тощо.

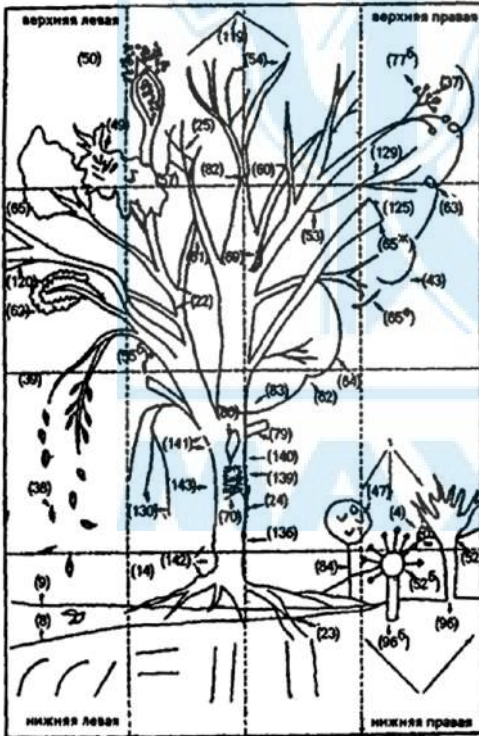
Форма діяльності: регулярність, системність, спритність, повільність і т. п.

Загальний рівень розвитку: інтелект, увага, пам'ять, уява, старанність.

Виходячи з цієї рубрикації, на підставі аналізу графічного матеріалу Р. Стор виділив так звані фігури, що мають значення при психологічній діагностиці.

Всі фігури згруповані за 15 категоріями:

- I. 1–6 — незалежність від інструкції;
- II. 6–10 — ґрунт;
- III. 10–15 — коріння;
- IV. 15–22 — симетрія;
- V. 23–26 — хрести;
- VI. 26–35 — положення на аркуші;
- VII. 35–69 — форма листя;
- VIII. 69–78 — штрихування;
- IX. 78–97 — стовбур;
- X. 97–101 — загальна висота дерева;
- XI. 101–113 — висота крони;
- XII. 113–120 — ширина крони;
- XIII. 120–125 — частини, що виступають;
- XIV. 125–146 — особливості ліній;
- XV. 147–149 — різні ознаки.

Мал. 10

Інтерпретація III спирається на узагальнену аналітичну схему малюнка дерева (мал. 10) і є спробою ввести у цей процес деякий логічний зв'язок.

Останнім часом з тестом “Дерево” відбулися істотні зміни: уточнювалася його інтерпретація, стабілізувалися ознаки деталей, результати співвідносилися з даними ґрунтовних спостережень.

Психологічне значення фігур (за Р. Стором)

I. Незалежність від інструкції

1. Безліч дерев, які не поєднані ґрунтом, — дитяча поведінка, непокірність інструкціям.

2. Два дерева — може символізувати “він та інші” (див. розташування на сторінці і використані фігури).

3. Різний зміст. Додаткові об'єкти на малюнку дерева — уява, емоційність.

4. Пейзаж навколо дерева — чутливість.

5. Розгортання аркуша по горизонталі — незалежний розум, ознака розуму, розважливості.

II. “Основа”

6. Однією рисою — фіксується на одній меті, приймає якийсь наказ, вказівку.

7. Різні основи (різні лінії особливої форми) — нав'язує собі свої правила, потребу в ідеалі.

7а. Кілька ліній основ до краю аркуша — спонтанний контакт, несподіваний відступ. Імпульсивність, примхливість.

8. Підйом основи в правий верхній кут — запал, ентузіазм, захопленість.

9. Основа донизу — пригніченість, розбитість.

III. Коріння

10. Коріння менше, ніж стовбур — хоче довідатися, що від нього приховане.

11. Коріння на висоті стовбура — цікавість; схильність до зухвалої проблеми.

12. Коріння більше, ніж стовбур — велика зацікавленість.

13. Коріння, намальоване однією рисою — інфантильна поведінка з бажанням довідатися секрет.

14. Коріння, намальоване двома рисками — здатний розрізняти і розпізнавати реальність.

IV. Симетрія

15. Прямолінійна симетрія стовбура.

16. Кутова симетрія. Гілки утворюють зі стовбуром гострий кут, але розташовані симетрично — напружене зусилля над агресивністю.

17. Прямолінійне чергування. Гілки утворюють зі стовбуром кут і розташовані по черзі з обох боків — коливання у виборі ставлення до афекту. Амбівалентність — джерело внутрішнього конфлікту.

18. Кутове чергування — рухливість, яка супроводжується блокуванням. Моральні проблеми.

19. Прямокутна симетрія листя.

20. Кутова симетрія листя.

21. Прямокутне чергування листя.

22. Кутове чергування листя.

Примітка. Наявність листя в цих чотирьох фігурах свідчить про внутрішню, сховану фантазію, наявність уяви, яка непомітна зовні.

V. Хрест

23. Хрест у корінні.

24. Хрест у стовбурі.

25. Хрест у листі.

Хрест означає конфлікт, страждання. Має значення його форма.

VI. Розташування на сторінці (аркуш поділений на 4 частини лініями по вертикалі і по горизонталі).

26. Чітка ліва позиція — прихильність до минулого, до матері, до того, що пов'язано з її образом.

27. Ліва позиція з тенденцією до центру — подвійне бажання заступництва і незалежності в цих рамках.

28. Центральна позиція з тенденцією ліворуч.

29. Центральна позиція з тенденцією праворуч — бажання знайти злагоду, рівновагу між собою й іншими. Важливий нахил праворуч або ліворуч. При домінуванні нахилу ліворуч або праворуч — спрямованість до зовнішнього світу, майбутнього.

29а. Чітка центральна позиція свідчить про потреби систематизації на основі звичок.

30. Права позиція — потреба посилатися на авторитет. Іноді мати, яка не створює безпеки.

30а. Права позиція з тенденцією до центру — пошук злагоди з оточенням.

31. Верхня позиція (цілком у верхній чверті) — компенсація депресії порушенням. Нестабільність і пошук самовладання. Амбіції, бажання нав'язати себе іншим.

32. Нижня позиція (цілком у нижній половині) — відчуття покинутості, депресії, самозвинувачення, непотрібності.

33. Ліва і права позиції, кілька дерев.

34. Ліва позиція, центральна і права позиції, кілька дерев — може бути сумнів у поведінці або багатство уяви, відповідно до якості лінії й оригінальності форм.

34а. Центр дерева — власний спосіб пошуку рівноваги.

VII. Форма листя

35. Маленькі букетики з колами в 1/3 висоти стовбура — ніжна емоційність, чутливість.

36. Маленькі букетики без кіл — фрустрована ніжність.

37. Кола в листі — словесна активність, пошук підбадьорливих слів.

38. Листя, яке падає або вже обпало — почувається покинутим, розчарованим.

39. Листя, що звисає донизу — розпач, безсилля.

40. Листя, підняте вгору (гілки спрямовані вгору) — ентузіазм, прагнення до домінування.

41. Листя у різні боки — шукає впевненості в різноманітних контактах. Збуджений.

42. Відкрите листя (не замкнуте) — чутливість до оточення, малий спротив йому.

42а. Ниткоподібне листя (дуже схоже на заплутану нитку) — спритність, помітна у вирішенні проблем.

43. Листя у відкритих (розімкнутих) кривих лініях — прийняття, відкритість до іншого.

43а. Листя, яке повторює форму сторінки — стиснутість нормами свого оточення, але підкорення їм.

44. Закрите і відкрите листя — вміння одержувати і давати. Пошук об'єктивності.

45. Повне, закрите листя (замкнута крива) — збереження самовладання інфантильним способом.

46. Порожнє закрите листя (порожнє коло) — агресивність, що не виявляється.

47. Деталі листків, не пов'язані з цілим (замкнуті) — інфантильні судження, що ставлять власну точку зору над загальноприйнятною.

48. Одноманітні деталі — тенденція до повторення.
49. Різноманітні деталі в листку — прагнення до різноманітності своїх знань. Пам'ять.
- 49а. Деталі на стовбурі — пам'ятає про дріб'язки в повсякденному житті.
50. Безліч деталей — тенденція до систематичної діяльності.
51. Дерево, підстрижене шапкою, — круглий протуберанець, намальований на вершині стовбура, звідки виходять гілки у різні боки — інфантильний пошук заступництва.
52. Сховане дерево, підстрижене шапкою (закруглення є, але не прокреслено) — потреба у підтримці.
- 52а. Інфантильне дерево, підстрижене шапкою (коло на вершині стовбура, промені навколо), — нормально для дітей 7 років. Ознаки відставання — після 7 років.
53. Гілки на одній лінії — втеча від неприємної реальності за рахунок її прикрашання або трансформація.
54. Гілки з однієї і двох ліній в одному малюнку — пошук точності. Нюанси оцінювання.
55. Гілки з двох ліній — гарне розрізнення реальності.
- 55а. Обрізана гілка — афективна травма.
56. Ромби і 1/2 ромба з однією лінією + кола в листі — незадоволені бажання заперечуються.
57. Ромби і 1/2 ромба з однією лінією — менш вразливий, ніж попередній досліджуваний, усвідомлює свою незадоволеність.
58. Ромби з однією і двома лініями + кола — розділяє мрії і реальність, але потребує компенсації ніжності.
59. Ромби з однією і двома лініями без кіл — потребує більше зрілості, яка допоможе перенести фрустрацію.
60. Ромби і 1/2 ромба з двох ліній + кола — досліджуваний усвідомлює боротьбу, яка виникає між двома протилежними бажаннями і шукає емоційної компенсації, щоб заглушити своє занепокоєння.
61. Ромби і 1/2 ромба з двох ліній без кіл — уміє краще, ніж попередній, ховати свої сумніви у виборі занять і хоче здаватися впевненим у собі.
62. Листя у вигляді гірлянд (пташкою) — перебуває в обороні; залишається ввічливим і не атакує в лоб.
63. Петлеподібне листя — бажання користуватися своєю чарівністю для перемоги.

64. Листя у формі кривої без розривів усередині або по краях — обережний і стриманий.

65. Ниткоподібне листя — спритність в уникненні того, що не подобається.

65а. Листя з прогресуючим розширенням — пошук прогресу через поліпшення.

65б. Безладно повторюване листя: малі форми листя, окреслені контуром, що повторюються на всьому дереві — занепокоєння, тривога.

65в. Листя, подібне до вишивки — жіноче начало, чарівність, люб'язність.

65г. Перемальоване листя — хоче сховати і виправити свої помилки, щоб уникнути можливих докорів.

65г. Листя з квітами на дереві або поза ним — м'якість, сентиментальність, ніжність.

65д. Потовщені замкнуті гілки — раптові гнівні реакції, більш-менш передбачувані.

65е. Пальма — бажання подорожей.

65е. Плакуча верба — відсутність сміливості, мотивований або невмотивований подіяями розпач.

66. Листя, спрямоване вправо — бажання міцної підтримки і пошук позитивних контактів.

67. Листя, спрямоване вліво — повернення до минулого і досвіду дитинства.

68. Листя без чіткого напрямку — утруднений вибір.

VIII. Штрихування

69. Щільне штрихування, що повторюється в листі, на стовбурі або в корінні — інтерпретуються залежно від місця штрихування: загальне напружене занепокоєння.

70. Судоржне штрихування, що повторюється й обмежене — акцентуація значення ознаки 69 + можливі гнівні реакції.

71. Штрихування на стовбурі (судоржне, повторюване, обмежене чи ні) — значні проблеми з батьками, які викликають занепокоєння. Акумуляється злостивість, туга від покинутості.

72. Рівномірне штрихування — значущість відчуттів, вражень. Живе в мріях і уяві для самозаспокоєння.

73. Чорне і біле — ригідна поведінка. Обурюється у випадку нападок і водночас намагається в ім'я принципів обмежити себе.

74. Штрихування у вигляді петлі — дитяча залежність, покірність, розпач.

75. Прямолінійне штрихування — бажання передбачати, любов до планування.

76. Ниткоподібне штрихування (схоже на замкнуту нитку) — страх неможливості стримати власні агресивні сили, занепокоєння. Може вибухнути гнівом.

77. Штрихування в дрібних деталях — повторювані мрії, що дають можливість компенсувати, але не усувати смуток.

77а. Заштриховані кола — незадоволеність афективних потреб. Проблеми, пов'язані з вживанням їжі.

IX. Стовбур

78. Ізольована гілка на стовбурі ліворуч — бажання бути схожим на матір або поводитися так само, як вона.

79. Ізольована гілка на стовбурі праворуч — бажання бути схожим на батька, зрівнятися з ним у силі.

80. Шрам на стовбурі — свідомість пережитих провалів, що залишили слід.

81. Стовбур, відділений від листя рискою — відчуває виховний примус, заперечує або приймає його.

82. Стовбур у формі конуса — опозиція з метою довести свою силу.

82а. Стовбур у формі роздавленого склепіння — відчуває зовнішній примус і “провалюється”, бажання протистояти йому.

83. Листя, що перериває стовбур увігнутою кривою, — пасивність, м'якість.

84. Стовбур з однією лінією — відмовлення бачити існуючу реальність і враховувати її.

85. Стовбур із двох ліній, гілки з однієї лінії — бачить реальність, але не вважає її відповідною до своїх бажань, намагається уникнути її в мріях або в грі.

86. Відкритий стовбур, з'єднаний з листям — високий інтелект, нормальний розвиток.

87. Стовбур, що входить у листя — бажання зберегти те, що має, але, можливо, і занепокоєння з приводу сексуальності.

88. Стовбур, що висить над ґрунтом — відсутність контакту зі світом.

88а. Листя, що висить над стовбуром — повсякденне й інтелектуальне життя погано пов'язані.

89. Стовбур, відділений від ґрунту рискою — почувається ізольованим, нещасливим.

90. Стовбур із нахилом ліворуч — в страхі відступає від нападок.

91. Стовбур із нахилом праворуч — шукає підтримки.

92. Стовбур із різними нахилами — напружений сумнів. Може раптово перейти від одного стану до протилежного.

93. Стовбур, що піднімається вгору — дух заповзятливості.

94. Стовбур, що опускається донизу — розчарування, смуток.

95. Стовбур, розширений знизу — пошук міцного становища у своєму середовищі.

96. Стовбур, звужений знизу — почуття небезпеки в оточенні, що не дає бажаної підтримки.

96а. Стовбур, “приварений” до підніжжя — ізолюється і хоче зміцнити своє “Я” перед світом, що визнається неспокійним.

X. Загальна висота (аркуш розділений на чотири частини в напрямку висоти)

97. Висота 1 — залежність, вразливість, недовіра до себе, але можливі мрії про могутність, що компенсує.

98. Висота 2 — залежність і боязкість менше помітні, ніж попередні.

99. Висота 3 — гарна адаптація в середовищі.

100. Висота 4 — хоче бути поміченим, значущим для інших, утвердитися.

100а. Контраст висоти (варіанти різних по висоті дерев в одного досліджуваного) — амбівалентність у своїх почуттях; бажання утвердитися або пройти непоміченим.

XI. Висота листя (аркуш розділений на вісім частин у напрямку висоти)

101. Листя 1-ї висоти — відсутність рефлексії та контролю. Нормально для 4 років.

102. Листя 2-ї висоти — здатність міркувати про свій досвід і стримувати свої реакції.

103. Листя 3-ї висоти — гарний контроль і рефлексія.

104. Листя 4-ї висоти — інтеріоризація, компенсаторні мрії.

105. Листя 5-ї висоти — інтенсивне інтелектуальне життя. Підкреслює значення 104.

106. Листя 6-ї висоти — інтелектуальна напруга.

107. Листя 7-ї висоти — висота листя перебуває у прямому зв'язку з інтелектуальним розвитком та інтересом до духовних об'єктів. Якщо листя займає весь аркуш або майже весь, можливий відхід у мрії. Тоді потрібно простежити зв'язок зі стовбуром і особливості малюнка інтерпретувати у цьому напрямку.

108. Стовбур більший від листя — живе дійсним моментом, цікавиться конкретними речами. Потреба в русі.

109. Стовбур явно більший від листя, наприклад, у 2 або 3 рази — дуже залежить від оточення, протистоїть йому агресією, стримуваною занепокоєнням. Збудливість, імпульсивність, які важко стримувати.

110. Стовбур дорівнює висоті листя — пошук рівноваги. Хоче відповідати вимогам середовища.

111. Листя більше від стовбура — рефлексія допомагає в пошуках автономії і самоконтролю. Здатність стримувати свої реакції.

112. Листя явно більше від стовбура — високий інтелектуальний рівень, артистичні інтереси. Іноді, залежно від інших ознак, можливість відходу в уявлюваний казковий світ, що може призвести до марення і психозу.

XII. Ширина листя (аркуш розділений на чотири частини у напрямку ширини)

113. Листя 1-ї ширини — сумнів у своєму інтелекті, позиція напруженого захисту.

114. Листя 2-ї ширини — ще мало переконаний у власній цінності. Ставить під сумнів свій інтелект.

115. Листя 3-ї ширини — гарний інтелект, але йому важко порозумітися. Дилеми в контактах.

116. Листя 4-ї ширини — любить говорити, привертати увагу, бути поміченим.

117. Листя першого дерева широке, другого — вузьке — проблема вибору. Недовірливість з одночасною потребою залежати від інших. Усвідомлення конфліктів (мал. 10).

118. Листя першого дерева вузьке, другого — широке — упертість і протидія. Ховає свою слабкість за показною силою, залишаючись внутрішньо напруженим і затиснутим.

Можна додати пошук автономії.

119. Гостре листя (вузька вершина), що закінчується переверненим V — захист від небезпеки, дійсної або позірної, яка сприймається як атака на особистість.

XIII. Виступаючі частини

120. Листя, що виступає ліворуч — одночасно прихильність і агресивна опозиція до матері, яка викликає невдоволення з деяких причин.

121. Листя, що виступає праворуч — бажання впливати на інших, атака або захист. Вибірковість у контактах.

122. Стовбур, який виступає вгорі — хоче компенсувати почуття неповноцінності прагненням могутності.

123. Стовбур, що виступає внизу сторінки — безпечний пошук для усунення відчуття покинутості. Хоче знайти стабільні рамки. Потреба в ніжності.

124. Маленьке дерево (1/2 клітинки) і виступаючий угорі сторінки стовбур — існує одночасне почуття “роздавлювання” і пошук зовнішньої компенсації.

XIV. Характер лінії

125. Лінії, що розширюються у листі — агресивність, що виявляється різким способом, але не в діях, а в словах. (Інші ознаки можуть допомогти зрозуміти, є придушення чи звільнення розрядки.)

126. Лінії, що розширюються на стовбурі або на ґрунті — можливо говорять про агресивність, пережиту чи назриваючу.

127. Загострені лінії в листі — агресивна критика і можливе почуття провини (за напрямком загострення).

128. Загострені лінії на стовбурі або на ґрунті — розчарування в житті. Звинувачення інших і себе.

129. Загострене листя вправо і нагору.

129а. Загострене листя вліво.

130. Листя, загострене донизу.

Усі загострення потрібно розглядати як агресивність, очевидну чи приховану, залежно від напрямку і форми ліній. Якщо загострення в листі, то агресія більше відчувається, ніж виявляється буденно.

131. Жирні лінії в стовбурі — просотується середовищем, погано йому опирається.

132. Жирні лінії у стовбурі й листі — значущі враження перешкоджають діяльності.

133. Легкі лінії стовбура — страх самоутвердитися і діяти вільно.

134. Легкі лінії в листі — чутливість. Піддається впливові.

135. Прямі і чіткі лінії, що окреслюють стовбур — рішучість, дієвість.

136. Криві (кострубаті) поспішні лінії, що окреслюють стовбур — спритність. Не затримується на тому, що засмучує.

137. Криві, повільні лінії, що окреслюють стовбур — уповільнена активність через занепокоєння і почуття непереборності перешкод.

138. “Макаронні лінії” — тенденція до скритності з метою заскочити зненацька і несподівано атакувати. Прихований гнів.

139. Неакуратно виконані виправлення стовбура — виявляє помилки через потребу бути покараним. Амбівалентність. Несприятливі судження про себе.

139а. Погано виконані виправлення на листках або коренях — те ж значення, що й у пункті 139 (враховується місце, де є виправлення).

140. Добре виконані виправлення на стовбурі — пошук поліпшення. Бажання сховати несприятливе з метою подати те, що має цінність в очах іншого.

141. Рвана лінія, що окреслює стовбур — реактивний страх реальної ситуації, що травмує. Нерухоме і німе ставлення, схоже на своєрідний параліч (не плутати з упертістю).

142. Різні лінії, що окреслюють стовбур — варіативність станів через внутрішні протиріччя. Протистоять агресивність і пасивність.

143. Лінія, що окреслює стовбур, з натиском — активність і самоутвердження.

144. Арки, дуги в листі — скритність, недовірливість.

145. Прямі і чіткі лінії на стовбурі — рішучість, активність.

146. Геометричні фігури на стовбурі або листі — тенденція до систематизації думок, діяльності, залежно від місця цих фігур на дереві.

XV. Різні ознаки

147. Тінь від дерева на землі — доказ деяких тенденцій, які можна побачити у зображенні тіні.

148. Відсутність гілок — труднощі встановлення контактів.

149. Коло на підніжжі стовбура — почувається захищеним і в безпеці тільки у вузькому обмеженому колі людей.

У цій інтерпретації вибір між різними психологічними значеннями ознак здійснюється в ході порівняння різних малюнків, виконаних одним і тим самим досліджуваним; при цьому саме значення ознак у ході аналізу зміцнюється, протиставляється й уточнюється.

Наприклад. Дерево намальоване в центрі аркуша. Ми знаємо, що ця позиція часто зустрічається у досліджуваних, що мають систематичні звички. Якщо це дерево має висоту, необхідно подумати, що сформовані звички мають на меті звільнити досліджуваного від сумнівів у власній значущості, тому що 1-ша висота вказує на слабку віру досліджуваного в себе і він часто намагається компенсувати її за допомогою звичок, які заспокоюють.

Якщо на виконаному малюнку листя набагато більше від стовбура, то цілком можливо, що у мріях досліджуваний шукає певної компен-

сації. Якщо, навпаки, стовбур більший від листя — віра в себе можлива для нього в систематично повторюваних вчинках.

Якщо лінії загострені, то у досліджуваного може існувати більш-менш прихована тенденція до агресивної критики. Якщо вони розширені, ми можемо припустити схильність до раптового гніву. Загострений напрямок може вказати, на що спрямована агресивність (включаючи самого досліджуваного, якщо лінії спрямовані вниз, тобто на себе).

Методика "Вибери потрібне обличчя"

Проективний тест Р. Темпла, В. Амена, М. Дорки. Ця методика дає змогу визначити тривожність на основі типових для дитини життєвих ситуацій взаємодії з іншими людьми, де певна якість особистості виявляється найбільшою мірою. Зазначена методика призначена для діагностики дітей від 4 до 7 років.

Психодіагностичний образотворчий матеріал представлений серією малюнків розміром 8,5x11 (див. додаток 3), кожний з яких демонструє типову для дошкільника життєву ситуацію. Всі малюнки виконані у двох варіантах — для хлопчиків і для дівчаток. У процесі тестування досліджуваний ідентифікує себе з дитиною тієї ж статі, що і він сам. Малюнок має два додаткові зображення дитячої голови. На одному зображенні — усміхнене обличчя дитини, а на іншому — сумне. Двозначність малюнків у методиці має основне "проективне" навантаження. Те, який зміст надає дитина саме цим малюнкам, указує на типовий для неї емоційний стан у подібних життєвих ситуаціях.

У процесі психодіагностики малюнки показують дитині у певній послідовності і дають інструкцію.

Гра з молодшими дітьми: "Як на твою думку, яке у дитини буде обличчя: веселе чи сумне? Він (вона) грається з малятами".

Дитина і мати з дитиною: "Як на твою думку, яке в дитини буде обличчя: сумне або веселе? Він (вона) гуляє зі своєю мамою і малям".

Об'єкт агресії: "Як на твою думку, яке в дитини буде обличчя: сумне чи веселе?"

Вдягання: "Як на твою думку, яке в дитини буде обличчя: сумне чи веселе? Він (вона) вдягається".

Гра зі старшими дітьми: “Як на твою думку, яке в дитини буде обличчя: сумне чи веселе? Він (вона) грається зі старшими дітьми”.

Укладання спати на самоті: “Як ти думаєш, яке в дитини буде обличчя: сумне чи веселе? Він (вона) йде спати”.

Умивання: “Як на твою думку, яке обличчя матиме дитина: сумне чи веселе? Він (вона) у ванній”.

Догана: “Як ти думаєш, яке в дитини буде обличчя: сумне чи веселе?”

Ігнорування: “Як ти думаєш, яке в дитини буде обличчя: сумне чи веселе?”

Агресивний напад: “Як ти думаєш, яке в дитини буде обличчя: сумне чи веселе?”

Збирання іграшок: “Як ти думаєш, яке в дитини буде обличчя: сумне чи веселе? Він (вона) забирає іграшки”.

Ізоляція: “Як на твою думку, яке в дитини буде обличчя: сумне чи веселе?”

Дитина з батьками: “Як на твою думку, яке в дитини буде обличчя: сумне чи веселе? Він (вона) зі своїми батьком та мамою”.

Їжа на самоті: “Як на твою думку, яке в дитини буде обличчя: сумне чи веселе? Він (вона) їсть”.

Тест проводиться індивідуально з кожною дитиною, результати заносяться до протоколу.

Зразок протоколу до методики “Вибери потрібне обличчя”.

Ім'я дитини: _____ Вік дитини: _____

Дата проведення обстеження: _____

Номер і зміст малюнка	Зразкове висловлення дитини	Вибір обличчя	
		веселе	сумне
1. Гра з молодшими дітьми			
2. Дитина і мати з дитиною			
3. Об'єкт агресії			
4. Вдягання			
5. Гра зі старшими дітьми			
6. Укладання спати на самоті			
7. Умивання			
8. Догана			
9. Ігнорування			
10. Збирання іграшок			
11. Ізоляція			
12. Дитина з батьками			
13. Їжа на самоті			

На основі отриманих даних проводиться кількісний і якісний аналіз. У процесі кількісного аналізу обчислюється індекс тривожності (ІТ) дитини, що дорівнює вираженому у відсотках відношенню числа емоційно-негативних виборів до загального числа малюнків:

$$\frac{\text{кількість емоційно-негативних виборів}}{14} \cdot 100 \% = \text{ІТ.}$$

Результат:

високий рівень тривожності — ІТ більше 50 %;

середній рівень тривожності — ІТ знаходиться у межах від 20 до 50 %.

Проективний метод "Людина під дощем"

Цей метод, як і інші, часто розглядають як допоміжний. Однак він дає змогу людині проектувати реальність і по-своєму інтегрувати її. Отже, малюнок значною мірою несе на собі відбиток особистості людини, її настрою, стану, почуттів, переживань, взаємостосунків та ін. Результати малювання мало залежать від здібностей людини вербалізувати свої переживання. Та й для досліджуваного не завжди зрозуміло, яким чином його малюнки можуть бути використані і яка інформація може бути отримана з їх допомогою.

Цей метод можна використовувати і для цілей психодіагностики, і в процесі психокорекції.

Він сприяє самовираженню і саморозумінню клієнта та орієнтований на діагностику сили *Ego* людини, її здатності переборювати несприятливі ситуації, протистояти їм. А також дає змогу здійснити діагностику особистісних резервів і особливостей захисних механізмів.

Загальні положення

Інструкція досліджуваному: "На чистому аркуші паперу форматом А4, у вертикальному положенні, намалюйте людину, а потім, на іншому такому ж аркуші — людину під дощем". Зіставлення двох малюнків дає змогу визначити, як людина реагує на стресові, не-

приятливі ситуації, що вона почуває під час труднощів. У процесі тестування важливо спостерігати за ходом малювання і звертати увагу на всі висловлювання досліджуваного. Для одержання більш достовірної інформації необхідно провести додаткове опитування досліджуваного.

При інтерпретації малюнків рекомендується керуватися такими положеннями. Коли малюнок готовий, важливо сприйняти його в цілому. Необхідно “увійти” у малюнок і відчувати, в якому настрої перебуває персонаж (радісному, сумному, обтяженому і т. д.), чи відчувається він безпомічним або, навпаки, відчуває в собі внутрішні ресурси для боротьби з труднощами, а можливо, спокійно й адекватно сприймає їх, вважаючи звичайним життєвим явищем. Таким чином, важливо відстежити загальне враження від малюнка. Це інтуїтивний процес. Тільки після цього можна перейти до аналізу всіх специфічних деталей з погляду логіки, спираючись при цьому на основні положення інтерпретації.

Інтерпретація

Зміна експозиції

У малюнку “Людина під дощем” порівняно з малюнком “Людина”, як правило, виявляються істотні відмінності. Важливо подивитися, як змінилася експозиція. Так, наприклад, якщо людина зображена у русі, то це може бути пов’язано з тенденцією до відходу від складних життєвих ситуацій, уникненням неприємностей (особливо якщо фігура людини зображується таким чином, що за нею нібито можна спостерігати з висоти пташиного польоту). У випадку розташування фігури людини під дощем у *верхній частині* аркуша можна припустити, що досліджуваний схильний до відходу від дійсності, до втрати опори під ногами, а також наявність захисних механізмів за типом фантазування, надмірного оптимізму, які часто невиправдані. Зображення фігури у профіль або спиною вказує на прагнення зрестися світу, до самозахисту. *Зображення фігури внизу аркуша* може свідчити про наявність депресивних тенденцій, почуття незахищеності. В іншому випадку при інтерпретації варто спиратися на малюнок “Людина”. Наприклад, зображення, зміщене ліворуч, можливо, пов’язано з наявністю імпульсивності в поведженні, орієнтацією на минуле, у ряді випадків із залежністю від матері. Зображення, зміщене праворуч, вказує на наявність орієнтації на оточення і, можливо, залежність від батька.

Трансформація фігури

Збільшення розміру фігури іноді зустрічається в підлітків, яких мобілізують неприємності, роблять сильнішими і впевненими. Зменшення фігури робиться тоді, коли досліджуваний має потребу в захисті і заступництві, прагне перенести відповідальність за власне життя на інших. Хлопці, що малюють маленькі фігурки, як правило, соромляться виявляти свої почуття і мають тенденцію до стриманості і деякої загальмованості при взаємодії з людьми. Вони піддаються депресивним станам внаслідок стресу. *Зображення людини протилежної статі* може вказувати на певний тип реагування в складній ситуації, “включення” поведінкових програм, запозичених у конкретних людей з найближчого оточення. *Зміна віку* вказує на самовідчуття людини в ситуації життєвих проблем. Якщо в малюнку “Людина під дощем” при зображенні фігури не малюються якісь частини тіла (ноги, руки, вуха, очі), то це вказує на специфіку захисних механізмів і особливості проявів *Его*-реакцій. *Функція одягу* — “формування захисту від стихії”. Достатність одягу вказує на потребу в додатковому захисті. Відсутність одягу пов’язана з ігноруванням певних стереотипів поведінки, імпульсивністю реагування.

Атрибути дощу

Дощ — перешкода, небажаний вплив, що спонукує людину закритися, сховатися. Характер її зображення пов’язаний з тим, як людиною сприймається важка ситуація: рідкі краплі — як тимчасова, переборна; важкі, зафарбовані краплі або лінії — важка, постійна. Необхідно визначити, звідки дощ “приходить” (праворуч або ліворуч від людини) і яка частина фігури піддається впливу більшою мірою. Інтерпретація проводиться відповідно до приписуваних значень правого і лівого боку аркуша або фігури людини. *Хмари* — символ чекання неприємностей. Важливо звертати увагу на кількість хмар, їх щільність, розмір, розташування. У депресивному стані зображуються важкі грозові хмари, що займають усе небо. *Калюжі, бруд* символічно відбивають наслідки тривожної ситуації, ті переживання, що залишаються після “дощу”. Варто звернути увагу на манеру зображення калюж (форму, глибину, бризки). Важливо зазначити, як розташовані калюжі щодо фігури людини (чи знаходяться вони перед або за фігурою, оточують людину з усіх боків або вона сама стоїть у калюжі).

Додаткові деталі

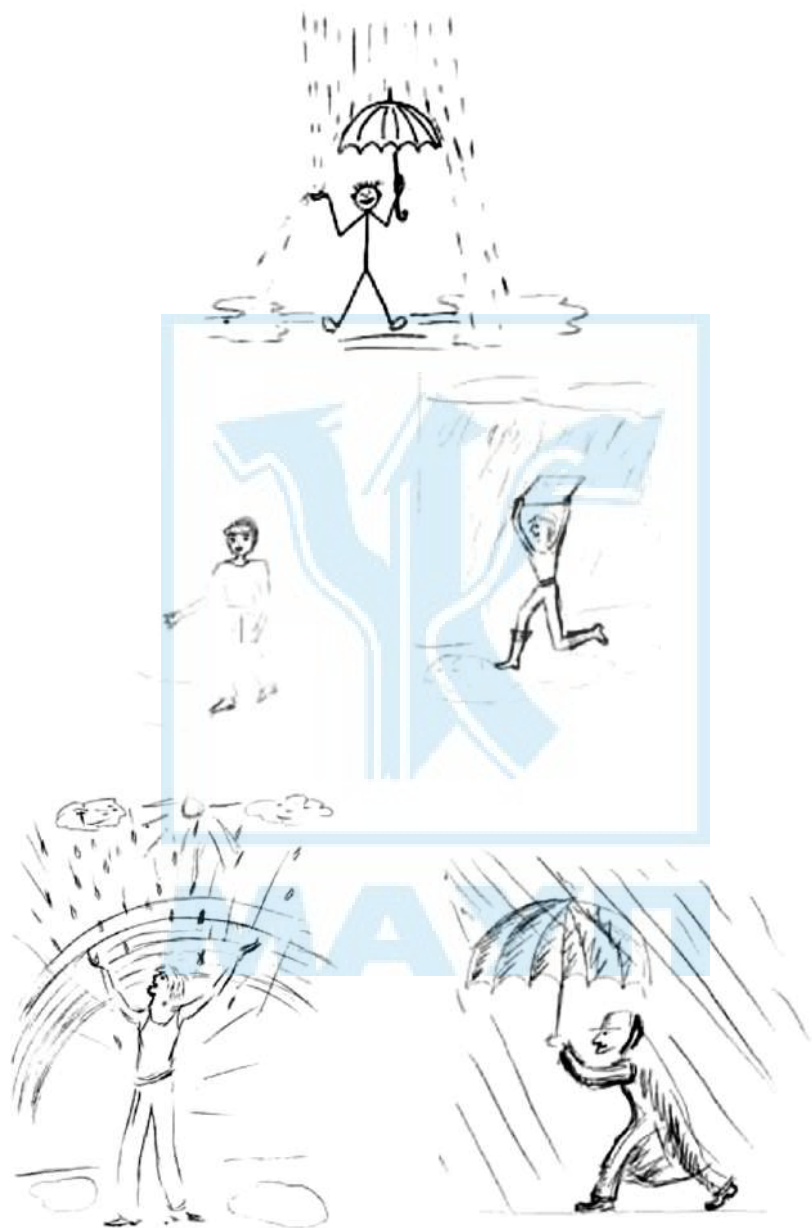
Усі додаткові деталі (будинки, дерева, лавки, машини) або предмети, які людина тримає в руках (сумочка, квіти, книги), розглядаються як відображення потреби в додатковій зовнішній опорі, у підтримці, у прагненні піти від вирішення проблем шляхом переключення. Повніше розшифрування деталей ґрунтується на символічному значенні поданих образів. Наприклад, блискавка може символізувати початок нового циклу в розвитку і драматичні зміни в житті людини. Веселка, що нерідко виникає після грози, віщує появу сонця, символізує мрію про незбутнє прагнення до досконалості. Парасолька — символічне зображення психічного захисту від неприємних зовнішніх впливів. З погляду трактування образів парасолька може розглядатися як відображення зв'язку з матір'ю і батьком, які символічно показані в образі парасольки: купол — материнське начало, а ручка — батьківське. Парасолька може захищати або не захищати від негоди, обмежувати поле зору персонажа, а може й бути відсутньою. Так, наприклад, величезна парасолька-гриб може свідчити про сильну залежність від матері, що вирішує всі складні ситуації за людину. Розмір і розташування парасольки стосовно фігури людини вказують на інтенсивність дії механізмів психічного захисту.

Перекручування і пропуск деталей

Відсутність істотних деталей може вказувати на сферу конфлікту і бути наслідком витіснення захисного механізму психіки. Так, наприклад, відсутність парасольки на малюнку може свідчити про заперечення підтримки з боку батьків у важкій ситуації.

Колір у малюнках

Малюнки можна виконувати простим олівцем. Проте багато хто з психологів віддає перевагу використанню кольорових олівців. Варто пам'ятати, що *точна інтерпретація колірної рішення не може бути зроблена, якщо у досліджуваного немає всього набору кольорових олівців*. Кольори можуть символізувати певні почуття, настрої і взаємостосунки людини. Вони також можуть відбивати спектр різних реакцій або конфліктів. Добре адаптована й емоційно не обділена дитина звичайно використовує від двох до п'яти кольорів. Сім-вісім кольорів свідчать про високу лабільність. Використання одного кольору свідчить про можливий страх емоційного порушення.

Тест “Малюнок сім’ї”

Вважається, що ідея використання малюнка сім’ї для діагностики внутрішньосімейних взаємин виникла серед дослідників, таких як В. Х’юлс, А. І. Захаров, Л. Корман й ін.

Мета застосування такої проєктивної методики: виявлення особливостей внутрішньосімейних взаємин.

Завдання: на основі виконання зображення, відповідей на запитання оцінити особливості сприйняття і переживань дитиною взаємин у сім’ї.

Інструкція 1: “Намалюй свою сім’ю”. Не рекомендується пояснювати, що означає слово “сім’я”, а якщо виникають питання “що намалювати?”, необхідно лише ще раз повторити інструкцію. При індивідуальному обстеженні тривалість завдання — 30 хвилин. При груповому виконанні тесту час частіше обмежують у межах 15–30 хвилин.

Інструкція 2: “Намалюй свою сім’ю, де всі зайняті звичайною справою”.

Інструкція 3: “Намалюй свою сім’ю, якою ти її уявляєш”.

Інструкція 4: “Намалюй свою сім’ю, кожен член якої зображений у вигляді фантастичної істоти”.

Інструкція 5: “Намалюй свою сім’ю у вигляді метафори, якогось образу, символу, що виражає особливості вашої сім’ї”.

При індивідуальному тестуванні в протоколі варто відзначати:

- а) послідовність малювання деталей;
- б) паузи понад 15 секунд;
- в) стирання деталей;
- г) спонтанні коментарі дитини;
- г) емоційні реакції та їх зв'язок із зображуваним змістом.

Після виконання завдання варто прагнути одержати максимум додаткової інформації (вербальним шляхом).

Зазвичай ставляться запитання:

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять? Хто це придумав?
4. Їм весело чи нудно? Чому?
5. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
6. Хто з них найнещасніший? Чому?

Останні два питання провокують дитину на відкрите обговорення почуттів, що не кожна дитина схильна робити. Тому, якщо вона не відповідає на них або відповідає формально, не слід наполягати на конкретній відповіді.

При опитуванні психолог повинен з'ясувати зміст намальованого дитиною почуття: почуття до окремих членів сім'ї, чому дитина не намальовала кого-небудь із членів сім'ї (якщо так сталося). Варто уникати прямих запитань, не наполягаючи на відповіді, бо це може викликати тривогу, захисні реакції. Часто продуктивними виявляються проєктивні питання (наприклад: "Якби замість пташки була намальована людина, то хто б це був?", "Хто виграв би у змаганнях між братом і тобою?" та ін.).

Можна запропонувати дитині для вибору рішення 6 ситуацій: 3 з них мають виявити негативні почуття до членів сім'ї, 3 — позитивні.

1. Уяви собі, що ти маєш два квитки в цирк. Кого б ти покликав із собою?

2. Уяви, що вся твоя сім'я йде в гості, але один із вас занедужав і має залишитися вдома. Хто він?

3. Ти будуєш з конструктора будинок (вирізуєш паперове плаття для ляльки) і тобі не таланить. Кого ти кличеш на допомогу?

4. Ти маєш ... квитків (на один менше, ніж членів сім'ї) на цікавий спектакль. Хто залишиться вдома?

5. Уяви собі, що ти потрапив на незаселений острів. З ким би ти хотів там жити?

6. Ти одержав у подарунок цікаве лото. Коли вся сім'я сіла грати, виявилось, що вас на одну людину більше, ніж треба. Хто не буде грати?

Обробка тесту “Малюнок сім'ї” проводиться за такою схемою:

№	Виділені ознаки	Оцінки про наявність ознак
1	Загальний розмір малюнка	
2	Кількість членів сім'ї	
3	Склад сім'ї	
	мати	
	батько	
	сестра, брат	
	дідусь, бабуся і т. д.	
4	Відстань між членами сім'ї Наявність тих чи інших ознак між ними	
5	Наявність тварин	
6	Вигляд зображення: схематичне реалістичне естетичне в інтер'єрі на тлі пейзажу і т. д. метафоричне зображення в русі, дії	
7	Ступінь прояву позитивних емоцій (у балах 1, 2, 3, ...)	
8	Ступінь акуратності виконання	

При виконанні завдання за даними інструкціями оцінюється:

- наявність або відсутність спільних зусиль у тих чи інших ситуаціях, які зображені;
- яке місце надає їм дитина, що виконує тест, тощо.

Інтерпретація тесту “Малюнок сім'ї”

На підставі особливостей зображення можна визначити:

1) ступінь розвитку образотворчої культури, стадію образотворчої діяльності, на якій перебуває дитина. Примітивність зображення або чіткість і виразність образів, добірність ліній, емоційна виразність — ті характерні риси, на основі яких можна розрізнити малюнки;

2) особливості стану дитини під час малювання. Наявність сильного штрихування, маленькі розміри часто свідчать про несприятли-

вий фізичний стан дитини, ступінь напруженості, скутості та ін., тим часом як великі розміри, використання яскравих колірних відтінків часто свідчить про зворотне: гарний настрій, розкутість, відсутність напруги та втоми;

3) особливості внутрішньосімейних взаємостосунків та емоційне самопочуття дитини можна визначити:

- за ступенем виразності позитивних емоцій у членів сім'ї;
- ступенем їхньої близькості (розташовані поруч, взявшись за руки, роблять щось разом або хаотично зображені на площині аркуша, далеко стоять один від одного, сильно виражені негативні емоції та ін.).

У малюнках (за Л. Корманом) аналізують:

- графічну якість (характер ліній, пропорції фігур, використання простору, акуратність);
- формальну структуру (динамічність малюнка, розташування членів сім'ї);
- зміст.

Поруч із традиційним проведенням дослідження (читання і виконання завдання) пропонують спеціальні питання, що підштовхують досліджуваного до обговорення теми взаємостосунків у сім'ї (наприклад: "Хто в сім'ї найгірший?"), передбачають прямий позитивний або негативний вибір (наприклад: "Батько задумав поїздку на автомобілі, але в ньому не вистачає місця для всіх. Хто залишиться вдома?"), а також питання, які уточнюють у процесі бесіди зміст намальованої ситуації для дитини. "Малюнок сім'ї" доступний дітям зі зниженим інтелектуальним розвитком.

Методика "Малюнок сім'ї" доступна і зручна у застосуванні в умовах психологічного консультування, має велике значення з погляду вибору тактики діяльності психолога-консультанта з психологічної корекції порушень міжособистісних взаємостосунків, оскільки дає уявлення про суб'єктивну оцінку дитиною своєї сім'ї, свого місця в ній, про її взаємостосунки з іншими членами родини. У малюнках діти можуть виразити те, що їм важко буває висловити словами, тобто мова малюнка більш відкрито і відверто передає зміст зображеного, ніж вербальна мова.

Внаслідок привабливості і природності завдання ця методика сприяє встановленню гарного емоційного контакту психолога з дитиною, знімає напругу, яка виникає в ситуації дослідження. Особливо продуктивним застосуванням малюнка сім'ї є у старшому та молодшому дошкільному віці, бо отримані за допомогою малюнка ре-

зультати мало залежать від здібностей дитини вербалізувати свої переживання, від її здібностей до інтроспекції, від здібності “вжитися” в уявлювану ситуацію, тобто від тих особливостей психічної діяльності, які є суттєвими при виконанні завдань.

Під час якісного аналізу окремо розглядається висловлення дитини з кожної ситуації (другий стовпчик протоколу). Тут робиться висновок про емоційний досвід спілкування дитини з оточуючими її дорослими й однолітками. Особливе проективне значення мають малюнки із ситуаціями “Вдягання”, “Укладання в ліжко на самоті”, “Їжа на самоті”, “Дитина і мати з дитиною”, “Вмивання” та ін. Вибір у цих ситуаціях негативних емоцій вказує на високий ступінь у дитини рівня тривожності.

Асоціативний малюнковий тест

Асоціативний малюнковий тест (АМТ) належить до числа проєктивних методик, тестовий матеріал яких має спрацьовувати як екран, “на якому людина, яка відповідає, “проєктує” характерні для неї розумові процеси, потреби, тривожність і конфлікти”. Вона є збірним тестом, стимульний матеріал якого складено на основі методики Вартегга (1939 р.), тесту змальовування вісімнадцяти форм і фігур Прюдомо (1947 р.), малюнкових тестів Мерісса (1950 р.), Баха (1961 р.), Коха (1957 р.).

Малюнкові тести широко використовуються у зарубіжній психодіагностиці, особливо дітей і підлітків; у сучасних вітчизняних психологічних дослідженнях можна зустріти лише окремі роботи з використанням цього класу тестів. Тому коротко зупинимося на найвідоміших малюнкових тестах, аналітичний матеріал яких використовувався при розробці інтерпретаційних схем АМТ.

Е. Вартегг розглядає свій тест як психодіагностичний і спрямований на виявлення таких властивостей особистості, як емотивність, воля, мислення, фантазія, характерологічні особливості. Тест містить вісім квадратиків на чорному тлі, у кожному з яких початок якогось малюнка. Досліджуваному пропонується намалювати картинку в кожному із квадратиків так, як це здається йому найбільш вдалим для вихідного стимульного матеріалу. В основу інтерпретації автор спробував покласти навчання про вищу нервову діяльність І. П. Павлова.

Тест К. Маховер “Намалюй людину” — один із найвідоміших і перспективних у сучасній психології. У цьому тесті досліджуваному дають олівець і папір із завданням намалювати людину. Інтерпретація тесту в основному носить психоаналітичний характер.

Тест змальовування, розроблений Прюдомо, містить у собі вісімнадцять зображень, починаючи з найпростіших геометричних форм і аж до зображення фігур, тварин, будинків тощо. Він спрямований на визначення рівня розвитку та дає змогу для проєктивної інтерпретації.

При складанні схем інтерпретації асоціативно-малюнкового тесту нами використовувався також і аналіз малюнків, розроблений у радянській психології у зв'язку із застосуванням методики піктограм, призначеної для вивчення пам'яті, і тесту “Неіснуюча тварина” М. З. Дукаревич.

Розробку інтерпретації методики АМТ, її основних положень здійснювали з позицій теорії психомоторних зв'язків І. М. Сеченова. Він стверджував, що психічна діяльність людини завжди виражається зовнішніми ознаками, насамперед м'язовими (буквально — кожна думка закінчується рухом). Кожне психічне явище, за І. М. Сеченовим, являє собою не феномен свідомості, а цілісний акт контакту організму з реальним світом. Велике значення він надавав здатності людини довільно затримувати зовнішній прояв своєї психічної діяльності. Це дало змогу припустити, що психічна діяльність може залишатися без зовнішнього прояву, у формі думки, наміру, бажання та ін. Якщо реальний рух або реальна поведінка з якоїсь причини не здійснюється, то це викликає певну напругу у відповідних групах м'язів і в психіці людини, що знайде відображення в будь-яких продуктах її діяльності, зокрема й у малюнках.

При інтерпретації малюнків, таким чином, необхідно виходити з припущення, що з їх допомогою людина може виразити ситуації і події, які не завжди можливо передати усно, та які з різних причин не можуть бути реалізовані в поведінці.

Як показав досвід застосування методики АМТ, з її допомогою можна виявити наступні властивості особистості і поведінки; специфіку орієнтування з навколишнім середовищем, агресію, особливості поведінки в групі й особливості спілкування, особливості сприйняття й оцінки неоднозначних життєвих ситуацій, актуальні проблеми в сфері взаємин з людьми протилежної статі, найтипівіші форми поведінки в конфліктній ситуації, якісні характеристики уявлення людини про себе.

Опис тестового матеріалу методики АМТ

Досліджуваному пропонують аркуш паперу, розділений на вісім квадратів-площин для малюнків. У шести квадратах міститься вихідний тестовий матеріал. У двох інших рекомендується зробити малюнок відповідно до інструкції. На малюнку подано зразок бланка методики.

У першому квадраті (вихідний стимульний матеріал — крапка в правому верхньому куті) пропонується намалювати:

- все, що заманеться;
- у другому квадраті — намалювати крокодила;
- у третьому (стимульний матеріал — прямокутник) — намалювати слона;
- у четвертому — поставити свій підпис;
- у п'ятому (стимульний матеріал — сонце у лівому верхньому куті, місяць — у правому верхньому куті) намалювати все що завгодно;
- у шостому (стимульний матеріал — у лівому нижньому куті берег, внизу вода, на березі — дерево без листя) — домалювати на власний розсуд;
- у сьомому (стимульний матеріал — нахилена фігура) — також намалювати все що захочеться;
- у восьмому (стимульний матеріал — по дві вертикальні та горизонтальні дуги, які спрямовані одна на другу) — домалювати.

Досліджуваному вказується, що в кожному квадраті бажано використовувати у своїх малюнках вихідний стимульний матеріал.

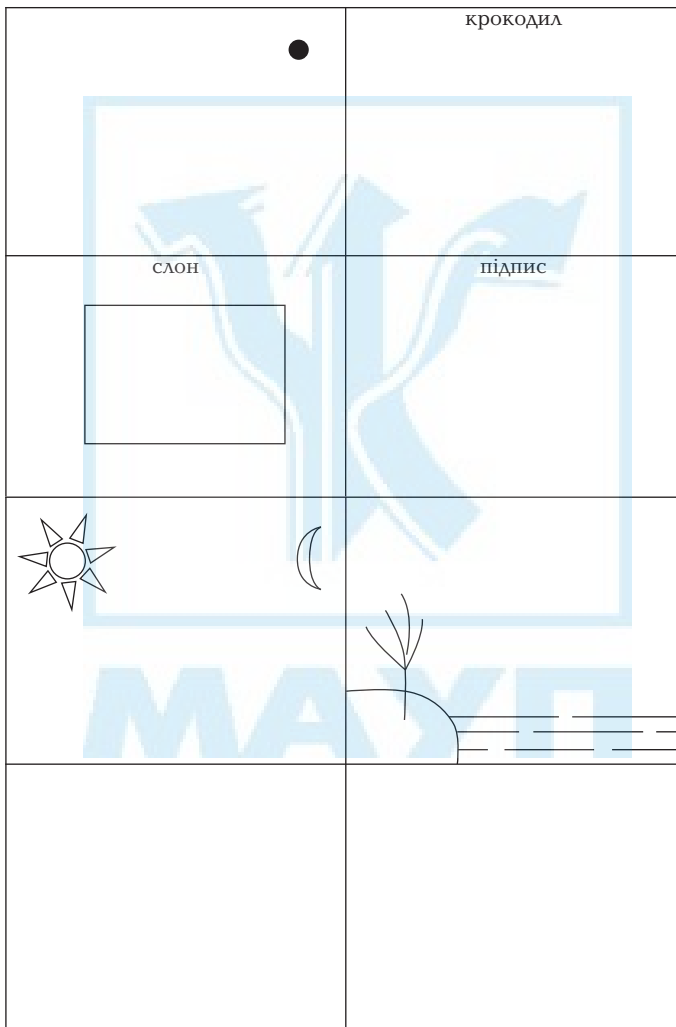
Послідовність заповнення квадратів і час не регламентуються. Всі малюнки мають бути виконані тільки олівцем, щоб не порушити характер графічної лінії. Аркуш паперу для бланка варто брати не глянцевої і бажано білого кольору.

Коли досліджуваний закінчить роботу з тестом, необхідно докладно опитати його по кожному з малюнків, наприклад, з таких питань:

- Хто зображений на малюнку?
- Які події відбуваються?
- Що їм передувало, що буде потім?
- Які думки і почуття у кожного з персонажів?

Якщо зображено живий предмет, то треба попросити дати його найдокладнішу характеристику (думки, почуття, бажання, прагнення, надії, проблеми і т. д.). Якщо ж зображено неживий предмет, потрібно попросити докладно описати і його. Наприклад, якщо досліджуваний зобразив будинок, варто з'ясувати, який це будинок. Чи

давно побудований, чи живе хто-небудь у ньому? Якщо живе, то треба з'ясувати, які думки, почуття, проблеми турбують цих людей; чим вони зараз займаються, чим вони займатимуться. Якщо ж ніхто не живе в будинку, то необхідно з'ясувати — чому, чи жив хто-небудь раніше у ньому і чому ці люди тепер тут не живуть, чи буде в цьому будинку жити хтось у майбутньому.

При інтерпретації результатів необхідно виходити з того, що досліджуваний свої проблеми, думки, почуття тощо проектує в тій чи іншій формі (прямій чи опосередкованій) на персонажі або ситуації, зображені ним на малюнках.

Результати, отримані за допомогою методики, доцільно оцінювати в контексті даних психодіагностичної бесіди, у ході якої можна перевірити гіпотези, які виникли в результаті тестування.

Далі, у будь-якому випадку оцінювання малюнка відбувається тільки на основі формальних ознак, без співвіднесення його з описом, не може дати достовірні результати. При цьому всі вісім малюнків методики необхідно аналізувати як одне ціле; гіпотеза, висунута на підставі одного малюнка, має знайти підтвердження й в інших малюнках.

При інтерпретації показників тесту доцільно виходити в першу чергу із загальних закономірностей аналізу малюнків. Насамперед треба звернути увагу на характер ліній. За цим показником можна оцінити енергетичний рівень досліджуваного, тривожність, наявні афекти. Наприклад, якщо лінія малюнка має сильний натиск, то це свідчить про наявність високої тривоги. Слабка лінія, множинність слабких штрихів, нерівність ліній (“павутиноподібний” характер) свідчать про низький енергетичний рівень і наявність невротичних розладів.

Велике значення під час аналізу малюнка мають конкретність і абстрактність.

Хворі з органічним ураженням мозку, як правило, не можуть виконувати елементарне завдання або ж малюють надзвичайно непропорційні частини предмета. Якщо ж малюнки дивують своїм умовно--символічним характером (наприклад, замість слона в квадраті зображується щось велике і неоформлене, яке не має ніякої подібності з цією твариною, або ж сюжет зображується за допомогою графічних символічних ліній: стрілок, пунктирів), то, як показують дослідження, це зазвичай зустрічається у хворих на шизофренію або шизоїдну психопатію і свідчить про парадоксальність мислення. Необхідно підкреслити, що остаточний висновок можна зробити тільки на підставі психіатричного обстеження, дані ж тесту можуть слугувати в таких випадках лише вихідним матеріалом для побудови клінічної гіпотези. Певне значення малюнки тестів в аспекті виявлення психічних аномалій мають велике значення для досліджень особистості злочинців, оскільки, як показують дослідження різних авторів, осіб із психічними аномаліями серед них відносно багато.

Робота над малюнком носить особистісний характер, що виявляється в оцінці намальованого в цілому через призму особистих смаків і бажань. Наприклад, досліджуваний говорить, що крокодила він не намалює, тому що він йому не подобається. Або ж у малюнках простежується надмірно особистісна участь у кожній зображуваній ситуації (“я стою на березі річки”, “я дивлюся на зірку”, “так я проводжу час уночі, а так удень” і т. п.). Така егоцентричність сприймання найчастіше зустрічається в істероїдних психопатів, іноді в епілептиків. Але в останньому випадку в малюнках обов’язково знаходять прояв такі їхні риси, як схильність до деталізації і докладність мислення. Малюнки епілептиків відрізняються надмірною кількістю непотрібних деталей, а сам процес — зайвою старанністю і повільним виконанням.

При аналізі малюнків варто звертати увагу і на характер роботи досліджуваного з тестовим матеріалом. Тут можливі дві крайні позиції. У першому випадку досліджуваний активно “працює” з вихідним стимульним матеріалом: змінює, продовжує, перекреслює і т. п. У другому випадку він зовсім “не працює” із запропонованими тестовими стимулами, ніяк не співвідносить свої малюнки з ними. Природно, що зустрічається і безліч ситуацій проміжного типу.

У першому розглянутому варіанті активна позиція під час роботи з тестовим матеріалом може розглядатися як аналог активної поведінки в реальному житті, з максимальним привнесенням своєї особистості в елементи навколишнього світу, у спілкування і будь-які інші форми соціальної взаємодії.

Друга позиція свідчить про пасивне ставлення до навколишнього світу, заглибленість у свій внутрішній світ і особистісні переживання. Якщо зустрічається емоційне підкреслення тих або інших деталей малюнків або їх пропуск, то при опитуванні необхідно найдокладніше з’ясувати причини. Підкреслимо, що успішна інтерпретація тесту можлива тільки при оцінюванні й аналізі всіх восьми малюнків як єдиного цілого. Інформація, отримана за кожним малюнком, має бути об’єднана в єдину цілісну психологічну характеристику людини.

Аналіз інтерпретацій за окремими малюнками АМТ

У першій позиції тесту виявляються особливості орієнтації індивіда в середовищі і, зокрема, те, якою мірою він враховує елементи навколишнього світу у своїй поведінці (мається на увазі не тільки

зовнішня діяльність, а й внутрішня, психологічна, тобто поведінка в широкому сенсі).

Під час інтерпретації малюнка в першій позиції потрібно виходити з того, що вона — модель простору, а крапка в ній є елементом цього простору. Можливі наступні основні варіанти інтерпретації першої позиції. Досліджуваний може, наприклад, не помітити крапку і намалювати щось ніяк не пов'язане з нею. В іншому випадку він орієнтується на крапку, але у своєму малюнку її не використовує. У третьому варіанті крапка використовується в малюнку, але як абсолютно самостійний елемент; у четвертому — використовується безпосередньо в малюнку, але не несе центрального значення навантаження; у п'ятому — як значеневий центр малюнка.

Якщо крапка — значущий центр малюнка (серцевина квітки, центр мішені, сонце і т. п.), то це означає, що людина максимально прагне врахувати елементи середовища. Вона активно прагне до повноцінного орієнтування, пропускаючи навколишній світ через свої уявлення і поняття. За ступенем зменшення значення центрального навантаження — крапки — змінюється і характер орієнтування. Протилежне значення має малюнок, коли досліджуваний навіть не зважає на крапку (часто зустрічається в насильницьких злочинців). Це прямий аналог відповідної поведінки в реальності: така людина часто не зважає на те, що її оточує, не враховує в поведінці багато елементів середовища, її поведінка ніби поза ситуацією. Природно, що всі інші варіанти займають проміжні місця за своїм значенням і їх варто інтерпретувати, виходячи з біполярної значенневої шкали видів орієнтування.

Крім того, досліджуваний може перетворити крапку в центральний значенневий елемент малюнка, але зайняти стосовно неї пасивну позицію (наприклад, намалювати людину, яка розглядає крапку через підзорну трубу). Такий тип малюнка зустрічається часто в осіб із психостенічними рисами характеру. Вони найретельнішим чином прагнуть врахувати кожний елемент навколишнього світу, але вкрай нерішучі та тривожні, не вірять у свої сили, які ведуть до детального, але споглядального і пасивного орієнтування.

В іншому варіанті досліджуваний може ніби “маскувати” крапку (наприклад, намалювати багато сніжинок, краплі дощу, зірок тощо у вигляді крапок). Такі малюнки зустрічаються в людей, що прагнуть одержати максимально повну інформацію про середовище, перебільшуючи її значення. Для них не буває непотрібної інформації, дріб'яз-

ків, тому вони збирають про навколишній світ будь-яку інформацію, яку потім ретельно аналізують, накопичують і використовують при соціальній взаємодії.

У другій позиції тесту виявляється наявність у людини агресивних тенденцій. В уявленні людей крокодил асоціюється як агресія. Тому його малюнок є проєкцією агресивних рис характеру, установок, злам'ятності, підозрливості. При аналізі малюнка необхідно звернути увагу на наявність прямих символів агресії: відкритої пащі, зубів, пазурів, агресивної пози. Про наявність агресії будуть також свідчити загострені елементи малюнка і великі розміри намальованого крокодила. Ретельне вимальовування крокодила також свідчить про наявність агресії. Очі на цьому малюнку мають інформативне значення, їх вимальовування свідчить про підвищену сприйнятливості, підозрливості і пошук прояву агресії з боку оточуючих. Хвіст символізує наявність такої риси, як злам'ятність. Чим більший він на малюнку, тим більше виявляється ця риса. Іноді зустрічаються малюнки, в яких крокодил ніби маскується (пливе у воді, ховається в заростях і т. п.), що свідчить про наявність латентної агресії. Як правило, це зустрічається тоді, коли вона з деяких причин не може бути відкрито реалізована.

Можливий також інший варіант малюнка: крокодил намальований вкрай агресивним (відкрита паща, безліч зубів і т. п.), а в словесній характеристиці досліджуваній описує його як доброго, м'якого, ледачого. Це зустрічається в людей, що декларують своє доброзичливе ставлення до навколишнього світу, приховуючи агресію.

Як свідчать результати деяких досліджень, у багатьох злочинців малюнок крокодила може не мати прямих символів агресії, що, мабуть, можна інтерпретувати як відсутність у них актуальної агресії як риси особистості. Щоправда, у малюнках таких осіб у крокодила бувають ретельно вимальовані, широко розплющені і заштриховані очі, що може свідчити про наявність такої риси, як надмірна чутливість у сфері міжособистісних стосунків, що уже відзначалося в науковій літературі як властиве насильницьким злочинцям.

У третій позиції тесту виявляються особливості поведінки людини в соціальній групі і те, як вона дотримується конвенціональних норм. Безперечно, така інформація має значення для прогнозування поведінки особистості. Якщо малюнок слона виходить за рамки прямокутника, то це свідчить про тенденції до порушення норм. Пояснюється це тим, що сам по собі прямокутник є обмеженням, що символізує дію норм. Природно, що нехтування цим обмеженням, незва-

жаючи на інструкцію, яка також є моделлю імперативної дії норм, свідчить про нездатність або небажання людини дотримуватися у своїй поведінці нормативних розпоряджень. Вивчення злочинців за допомогою АМТ дало змогу припустити, що в цій позиції виявляється тенденція людини до порушення не конкретних видів норм (правових, моральних і т. д.), а швидше психологічна нетерпимість до будь-яких зовнішніх обмежень поведінки, як формальних, так і неформальних. Найчастіше, як свідчать дослідження, малюнок слона виходить за рамки прямокутника в злочинців.

Проективний метод "Будинок-дерево-людина"

Цей метод широко використовується у роботі практичного психолога (Н-Т-Р — англійська аббревіатура тесту "Будинок—дерево—людина").

Як і будь-яка інша методика, Н-Т-Р пов'язана з проекцією особистості, а тому необхідний дуже високий рівень професійної підготовки психолога. Перш ніж почати користуватися поясненням до інтерпретації, краще прочитати весь матеріал. Це заощадить час і допоможе визначити потрібне орієнтування в пошуках позицій. Каталог інтерпретацій складається з двох розділів:

1. *Загального* для всіх трьох малюнків і розділу, призначеного для інтерпретації окремих малюнків. Наприклад, якщо лінія основи подібна у всіх трьох малюнках, то інтерпретацію швидше та легше шукати в загальному розділі. Але іноді ту ж позицію можна знайти й у двох розділах. У цьому випадку для точнішої інтерпретації потрібно врахувати обидва варіанти.

2. *Додаткового*, який допомагає у різних моментах малюнка і виявляє здатність оперувати ними та пристосуватися до конкретних умов життя й ступінь зацікавленості суб'єкта і деяких моментів (ступінь реалізму, відносну значущість, здатність об'єднувати ці деталі в сукупність).

У методиці використовуються поняття "патофоричний", "патологічний", "патогномічний" і подається характеристика ймовірного рівня пристосування залежно від тих чи інших позицій. Тому кінце-

вою метою методики є інтерпретація й оцінка цих позицій у взаємозв'язку.

Патофоричний знак вказує, що суб'єкт схильний до поведінкових аномалій у даній сфері, на слабке місце особистості, яка має більшою мірою потенційний характер, ніж реальний.

Патологічний знак вказує на більше відхилення від норми, ніж патоморфний, і цей факт більш реальний, ніж потенційний.

Патогномічний знак зустрічається дуже рідко і вказує на існуючу дезадаптацію.

Загальні положення

Хмари — загальна тривога, пов'язана з намальованою ситуацією.

Колір — поки використовується реалістично та конвенціонально, він не має патоморфного або патологічного значення. Зі зменшенням цих особливостей колір набуває дедалі більшого значення. Специфічні інтерпретації кольору мають проводитися з великою обережністю.

Інструкція 1.

1. Намалуйте будинок так, щоб він був розташований уздовж аркуша. Запитання щодо малюнка:

- а) З чого він зроблений?
- б) Скільки йому років?
- в) Хто його будував?
- г) Скільки в ньому кімнат?
- г) Яка кімната найгарніша і чому?
- д) Яка кімната найгірша і чому?
- е) Будинок новий або старий?
- е) Хто живе в цьому будинку? Вони веселі чи сумні?
- ж) Чому саме цей будинок ви намалювали?

Додаткові запитання до малюнка мають бути пов'язані з деталями, особливо якщо вони зайві.

2. Намалуйте якесь дерево, крім ялинки, поперек аркуша паперу. Якщо одне дерево, то краще взяти квадратний аркуш. Запитання:

- а) Яке це дерево?
- б) Скільки йому років?
- в) Як воно росте: диким чи в саду?
- г) Його посадили або воно саме виросло?
- г) Скільки років воно ростиме?
- д) Клімат гарний або поганий?
- е) Дерево хворе чи здорове?

є) Чи бачили ви це дерево раніше? Чому вирішили намалювати саме його?

3. Малюнок людини. Положення аркуша — поперек:

а) Скільки їй років?

б) Як її звати?

в) Здорова вона чи ні?

г) Чи щаслива вона?

Складіть розповідь про неї _____

Характеристика кольору

Чорний — депресивне тло настрою. Сором'язливість, лякливість, сильні опозиційні тенденції з потенційною агресивністю. Агресивність може бути як спрямована, так і не спрямована назовні.

Синій — певне депресивне тло настрою, вловлюється потреба самоконтролю або його тренування.

Чорно-синій комбінований — шизоафективний тип реакції.

Коричневий — якщо штрихування коричневим кольором не застосовується конвенціонально (наприклад, стовбур дерева, стіни будинку, волосся людини), то він вказує на обережність та недостатньо розвинену реакцію на емоційні стимули.

Зелений — потреба відчувати безпеку, відгородити себе від небезпеки. Це положення є неістотним при використанні зеленого кольору для гілок дерева, даху будинку, трави.

Жовтогарячий — патоморфна комбінація чутливості і ворожості (якщо вжито неконвенціонально).

Пурпуровий — сильна потреба у владі, ніде не застосовується конвенціонально.

Червоний — найбільша чутливість, потреба теплих стосунків з оточенням, деякі називають цей колір еротичним.

Жовтий — сильна ознака ворожості. Конвенціональне використання цього кольору в основному обмежується зображенням всередині будинку. У цьому випадку позначається ніч або її наближення, жовтий колір виражає переживання ворожості середовища і необхідності хо-

вати свої дії від навколишніх. Жовтий колір у всьому малюнку — дуже сильне почуття ворожості по всіх соціальних зв'язках і стосунках.

Вибір кольору — чим довше, невпевненіше і важче суб'єкт добирає кольори, тим більше ймовірно якісь порушення особистості.

Штрихування тіней — тривога, але в рамках реальності.

Штрихування 3/4 аркуша — недостатній контроль над виразом емоцій.

Штрихування, яке виходить за межі контуру — тенденція до імпульсивної відповіді на додаткову стимуляцію.

Деталі

Деталі істотні — їх відсутність на малюнку досліджуваного, який, за попередньою інформацією, зараз або в недалекому минулому, характеризувався середнім або високим інтелектом, часто вказує на інтелектуальну деградацію або серйозне емоційне порушення.

Надлишок деталей — невміння обмежувати себе вказує на змушену потребу зорієнтувати всю ситуацію на надмірну турботу про оточення. Характер деталей (істотні, несуттєві, дивні) може слугувати для точнішого визначення специфічності чутливості.

Зайве дублювання деталей — суб'єкт швидше за все не вміє налагоджувати тактовні, пластичні контакти з людьми.

Організація деталей:

- якщо труднощі організації виявляються в кожному малюнку, можна запідозрювати глибше емоційне або органічне порушення (або обидва разом);

- якщо складності організації зустрічаються лише в одному малюнку, то, можливо, порушення функціонального порядку пов'язано із ситуацією, зображеною на малюнку;

- якщо на всіх 3-х малюнках організація деталей задовільна, то особистісна структура суб'єкта досить стійка (навіть при великій кількості патофоричних знаків). У разі більш вдалої організації деталей у кольорових малюнках, порівняно з однобарвними, — прогноз сприятливіший.

Стирання або перемальовування — якщо перемальовування вдаліше, то це позитивний знак. Стирання з наступним погіршенням малюнка вказує на:

- наявність сильної емоційної реакції на об'єкт, що зображується, або на те, що він символізує для суб'єкта;
- наявність злякисного органічного фактора;
- наявність обох варіантів.

Стирання без спроб перемальовування й виправлення може означати внутрішню тривогу, конфлікт суб'єкта з власне цією деталлю або з тим, що вона символізує. Можна також припустити депресивний стан, що супроводжує зниження працездатності.

Лінія основи (землі) — незахищеність. Являє собою необхідну точку опори для конструювання малюнка. Додає малюнкові стабільності. Спеціально зображені, “вігадані” контури землі менш значущі, ніж намальовані спонтанно.

Контур землі дуже жирний, товстий — почуття тривоги, занепокоєння реальністю.

Контур землі, який опускається від центру малюнка врізнібіч і вниз — почуття ізоляції та незахищеності, залежності від матері. Потреба в ексгібіціонізмі (залежить від розмірів малюнка та коментарів).

Контур землі, який опускається праворуч вниз — очікування непевного і небезпечного майбутнього, тривога (її інтенсивність залежить від кута нахилу).

Контур землі, який піднімається праворуч вгору — присутність у майбутньому вимушених зусиль і боротьби.

Ідентифікація з собою — інтерпретація залежить від ступеня суб'єктивності й може варіюватися від кругозору до явного егоцентризму суб'єкта, надмірного інтересу до себе, схильності все співвідносити із собою.

Контур кривий, вигнутий — зазвичай позитивна ознака, але може означати відразу до обмежень і конвенцій при сильній виразності. Контур неясно окреслений в окремих деталях — небажання суб'єкта акцентувати цю деталь через її актуальність або символічне значення.

Жирний контур у цілому — генералізоване почуття неадекватності разом з нерішучістю, коливанням і страхом програшу. Якщо контур від “будинку” до “людини” стає дедалі тонший — генералізована тривога або депресія.

Контур жирний тільки з боків — суб'єкт прагне зберегти особистісну рівновагу.

Контур товстий в окремих деталях — фіксація на даному об'єкті (деталі). Прихована або явна ворожість до певного об'єкта.

Контур товстий у всіх малюнках — можна підозрювати органічне захворювання.

Контур товстий в одному з малюнків — генералізована напруга.

Контури стрімчасті і не з'єднуються — передчуття катастрофи, що насувається.

Контури дуже прямі — ригідність.

Контур ескізний, застосовується постійно — у кращому випадку дріб'язковість, прагнення до точності, у гіршому випадку — патоморфний знак, що вказує на нездатність до чіткої позиції.

Малюнки дріб'язкові, педантичні — обсесивно-компульсивні тенденції.

На тлі гори — (виходить за межі аркуша) — визначається тільки на основі опитування пацієнта або його спонтанних коментарях. Чим більша частина малюнка опиняється за нижньою межею аркуша, тим імовірніше, що суб'єкт застосував патоформну супресію з метою зберегти цілісність особистості. Можна припустити наявність сильної експонозивності.

Малюнок виходить за лівий край аркуша — фіксація на минулому і страх перед майбутнім. Надмірна заклопотаність вільними відвертими емоційними проявами.

Вихід у правий край аркуша — бажання утекти в майбутнє, щоб позбутися минулого. Страх перед відкритими переживаннями. Прагнення зберегти контроль.

Вихід за верхній край аркуша — обмеження простору з підвищеною чутливістю. Мають на увазі сильні агресивно-реактивні тенденції (приховані і неприховані).

Розміщення малюнка у верхній частині аркуша — схильність до фіксації на мисленні і фантазіях, як на джерелі насолоди (яка в такий спосіб може бути отримана або не отримана).

Повертання аркуша — агресивні і негативні тенденції. Патоморфні, якщо повертання повторюється, персеверація, якщо аркуш повертається увесь час в один бік.

Перспектива — по тому, як суб'єкт її буде, можна довідатися багато цінного про його установки, погляди, почуття суб'єкта; про його ширші і складніші стосунки з дійсністю, з іншими людьми, про його спосіб оперувати цими стосунками.

Перспектива, профіль у зворотному напрямку до звичайного — вказує на виявлення в себе суб'єктом суперечливих імпульсів і свідоме прагнення їх придушити або сублимувати.

Малюнок зображений у профіль — (будинок, повернений боком до глядача, або людина, зображена тільки з однією рукою або ногою). Небажання прямо, безпосередньо приймати оточення (наприклад, дивитися в очі). Певне бажання ізолюватися, сховати своє "я". Прагнення мати свій власний стиль.

Малюнок зображений в анфас — характеризує людину як пряму, безкомпромісну, стійку.

Малюнок зображений вдалині — бажання ізолюватися, піти від конвенціонального спілкування. Почуття знехтуваності, затурканості.

Переміщення малюнка над центром аркуша — чим вище малюнок над центром, тим більше імовірність того, що:

- суб'єкт відчуває безнадійність своєї боротьби і відносну досяжність мети;
- суб'єкт схильний шукати задоволення у фантазіях (внутрішня напруженість);
- суб'єкт схильний триматися осторонь.

Розташування малюнка в центрі аркуша — незахищеність і ригідність (прямолінійність). Потреба в турботливому контролі заради збереження психічної рівноваги.

Розташування малюнка в лівій верхній частині аркуша — суб'єкт схильний уникати нових переживань, тривожний, регресує (якщо тільки немає уродженої розумової відсталості). Бажання піти в минуле або заглибитися у фантазії.

Розташування малюнка на правому боці аркуша — суб'єкт схильний шукати насолоду в інтелектуальних сферах. Контрольована поведінка.

Використання мінімуму деталей досліджуванним має тенденцію:

- триматися осторонь, цуратися, ізолюватися;
- неповага до нормальних конвенціональних цінностей.

Перемальовування без попереднього стирання незавершеного малюнка — негативістська реакція суб'єкта.

Малювання невпевнене — виникає через невміння уявити собі весь малюнок у цілому, відсутність, втрата почуття рівноваги. Притаманне людям у стані сильної тривоги.

Сонце — символ авторитарної фігури. Часто сприймається як джерело тепла і сили, уподібнюється батькові або матері.

Прозорість — ігнорування реальності. Показує ступінь ушкодження загальної структури особистості органічними або патоемоційними факторами.

Погода — відображає пов'язані із середовищем переживання суб'єкта в цілому. Чим гірша, неприємніша погода, тим імовірніше, що суб'єкт сприймає середовище як вороже і чуже. Перш ніж інтерпретувати, треба з'ясувати ставлення суб'єкта до зображуваної погоди.

Будинок

Ванна — виявляється санітарна функція. Якщо зображення ванни значне, можливе порушення цих функцій.

Спальня — це місце інтимних стосунків особистості. Графічне або вербальне зображення власної спальні може допомогти з'ясувати ступінь сексуальної пристосованості суб'єкта, а також може розкрити ставлення суб'єкта до відпочинку, розслаблення і потреби в них.

Труба — фалічний символ. Якщо суб'єкт показує ціннісну значущість цього символу, то це означає емоційну зрілість і рівновагу. Ознака теплоти в інтимних стосунках.

Відсутність труби — суб'єкт почуває недостачу психологічної теплоти будинку. Суб'єкт відчуває труднощі при зіткненні із символом чоловічої статі.

Труба майже невидима (захована) — небажання мати справу з емоційними впливами.

Акцентуїованість труби — зосередження уваги на ознаках чоловічої статі. Надмірне занепокоєння про тепло.

Труба занадто велика — надмірне занепокоєння щодо сексуальних проблем і потреба демонструвати чоловічу силу. Експібіціоністські тенденції.

Підкреслення отвору труби — порушення сексуальної ролі. Сексуальна імпотенція.

Труба намальована косо відносно даху — норма для дитини. Слабумство або значна регресія, якщо виявляється в дорослих.

Труба прозора або без глибини — може означати імпотенцію.

Трубу видно через прозорий дах — погано приховувані експібіціоністські тенденції, суб'єкт усвідомлює, що його стривоженість фалосом та інтерес до нього очевидні.

Безліч труб — вказує на те, що це для суб'єкта значуща річ, можна припускати його надмірний інтерес і занепокоєння, пов'язані з фалосом.

Велика кількість використаних кольорів — адаптований, несоромливий суб'єкт звичайно використовує не менше 2 і не більше 5 кольорів.

Суб'єкт, який використовує для малювання будинку 7–8 кольорів, у кращому випадку є дуже лабільним. Той, хто використовує тільки один колір, має емоційні порушення.

Деталі, їх перекручування — зазвичай символізують агресивну ворожість, іноді частково інтерналізовану.

Деталі, що не дуже необхідні — суб'єкт відчуває потребу якомога повніше і докладніше влаштувати побут за своїм смаком, демонструючи зв'язок з будинком.

Зайві деталі — горизонтальна лінія, що відокремлює перший поверх від другого, вказує на виняткову коректність з можливою орга-

нікою або концентруванням уваги над соматикою. Можуть підозрюватися психічні захворювання.

Ідальня (вітальня) — функція цієї кімнати — задоволення оральних харчових потреб. Якщо манера малюнка вказує на значущість цього суб'єкта, можна підозрювати порушення цих функцій.

Двері, їх відсутність — людини притаманні патоморфні труднощі у прагненні розкритися перед іншими (особливо у домашньому колі).

Запасні або бокові двері — ізоляція, відчуженість, уникнення.

Двері парадні — перша ознака відвертості, досяжності.

Двері, які були намальовані останніми — антипатія до міжперсональних контактів. Тенденція ізолювання від реальності.

Двері відчинені — якщо будинок жилий, то виявляється потреба в теплі і прагнення демонструвати свою відкритість (відвертість).

Двері бокові, одна або кілька — відчуження, самота, уникнення реальності. Значна неприступність.

Двері дуже великі — надмірна залежність від інших або прагнення здивувати своєю соціальною комунікабельністю.

Двері дуже маленькі — небажання впускати у своє “я”. Почуття невідповідності, неадекватності, нерішучості в соціальних ситуаціях.

Двері з величезним замком або шарнірами — ворожість, скритність, захисні тенденції.

Сходинок, що ведуть у глуху стіну (без дверей) — відображають конфліктну ситуацію, яка порушує правильну оцінку реальності. Неприступність суб'єкта (хоча він може сильно прагнути близького спілкування).

Доріжка, яка має правильні пропорції, ледве намальована — вказує, що індивід у контактах з іншими виявляє тактовність і самоконтроль.

Доріжка, яка дуже широка напочатку і звужується біля будинку — спроба замаскувати бажання бути самотнім.

Контур задньої стіни товстіший (яскравіший) порівняно з іншими деталями — суб'єкт прагне зберегти (не втратити) контакт із реальністю.

Акцентування каміну (якщо він помітний крізь стіни) — фіксація на безпосередній функції каміна (джерело тепла) або на його символіці (геніталії).

План будинку (проекція зверху) замість самого будинку — серйозний конфлікт. Якщо план добре зображений, можна підозрювати наявність паранояльних ідей. Якщо план невдалий — можливі органічні порушення.

Квіти (тюльпани або схожі на ромашки) — зазвичай малюють шизоїди або малолітні нормальні діти.

Опора фундаменту (колони) незвичайно високі — є підозра на органічне захворювання.

Піч, непряма акцентація — відкрита ворожість стосовно ситуації будинку.

Водопровідні труби (посилені захисні установки) — зазвичай підвищена поміркованість.

Будинок грізний, старий, розвалений — іноді суб'єкт може в такий спосіб виразити ставлення до самого себе.

Будинок вдалині — почуття прагнення до чогось або непотрібності. Суб'єкт не в змозі владнати ситуацію будинку. Неприступність.

Будинок поблизу — зображення кімнати, в якій готують їжу, при наявності особливої манери малювання у суб'єкта сигналізує про оральний еротизм. Це може бути пов'язано із сильною потребою в прихильності людей, у любові.

Житлова кімната — соціальне спілкування.

Різні прибудови — агресія, спрямована проти фактичного господаря вдома, бунт проти того, що суб'єкт вважає штучними культурними стандартами. Якщо суб'єкт малює туалет біля будинку, можна припускати наявність уротального або і анального інтересу.

Перспектива “над суб'єктом” (погляд знизу вгору) — почуття відстороненості, невизнання будинку. Або суб'єкт відчуває потребу у домашньому затишку, який вважає недоступним. Схильність до обмежених контактів з оточуючими.

Перспектива “під суб'єктом (погляд із пташиного польоту)” — заперечення, невизнання намальованого будинку. Невизнання властивого багатьом людям поклоніння домашньому затишку. Суб'єкт відчуває себе людиною, яка піднялась над домашніми справами, але часто це супроводжується депресіями.

Ознаки втрати перспективи (суб'єкт правильно зобразив один кінець будинку, але в іншому місці малює вертикальну лінію даху і стіни, не вміє зобразити глибину). Це означає страх перед майбутнім.

Дах

Дах — сфера фантазії.

Дах і труба, зірвані вітром — символічно виражають почуття суб'єкта, які незалежні від волі сили.

Дах, намальований жирним контуром — фіксація на фантазіях як джерелі задоволення, зазвичай супроводжується тривогою.

Замість будинку тільки дах та огорожа — патологічно слабкий контакт із реальністю. Вказівка на можливу деструкцію ЕГО.

Тонкий контур краю даху — надмірний контроль над фантазією.

Дах, який невадо сполучається з нижнім поверхом — погана особистісна організація.

Дах занадто великий — пошук насолоди у фантазії.

Дах, який покриває стіну — припущення, що суб'єкт живе більше у світі фантазії.

Карниз даху — (його акцентування яскравим контуром або продовженням за стіну) — посилено захисна установка.

Кущі

Кущі іноді символізують людей. Якщо щільно оточують будинок — може мати місце сильне прагнення відгородити себе захисними бар'єрами.

Кущі хаотично розкидані або по обидва боки доріжки — вказує на незначну тривогу і свідоме прагнення контролювати її.

Дим

Дим іде то вліво, то вправо — патологічний дефект оцінки навколишнього.

Дим іде вліво — песимістичний погляд у майбутнє.

Дим дуже густий — значна напруга (інтенсивність визначається по густоті диму).

Дим тоненьким струмком — уротальний еротизм. Відчуття відсутності емоційної теплоти вдома.

Доріжка, гарні пропорції, ледве намальована — показує, що індивід у контактах з іншими виявляє тактовність і самоконтроль.

Доріжка дуже широка спочатку і сильно звужується біля будинку — спроба замаскувати бажання бути самотнім, що поєднується з поверховою дружельністю.

Стіна

Стіна, відсутність її основи — слабкий контакт із реальністю.

Стіни не з'єднані — ймовірна втрата контролю над примітивними інстинктами.

Стіни, двовимірна перспектива, вузькі далекі стіни — нормально для дітей. Якщо малює дорослий — можливе слабоумство і регресія.

Широкі далекі стіни — нормально для дітей. Для дорослих можлива шизофренія (особливо якщо центральна стіна — глуха без вікон, без дверей).

Стіна з акцентованим горизонтальним виміром — погана орієнтація в часі (домінування минулого над майбутнім).

Контурні лінії стіни занадто акцентовані — свідоме прагнення зберегти контроль.

Прозорі стіни — компульсивний потяг, потреба впливати (володіти, організовувати) на ситуацію, наскільки це можливо.

Стіна з акцентованим вертикальним виміром — суб'єкт одержує насолоду в першу чергу у фантазіях і має небагато контактів з реальністю.

Вікна

Вікно — способи контактувати, ознака доступності, відкритості.

Відсутність вікон — ворожість, відчуженість.

Немає вікон на нижньому поверсі, але є на верхньому — символізує прірву між реальним життям і життям у фантазіях.

Вікна з фіранками — відчуженість, резервна доступність. Якщо фіранки або ставні незачинені — має місце свідомо контрольована взаємодія, яка супроводжується тривогою.

Акцентування вікон шляхом доповнення, без зайвої деталізації — заклопотаність взаємодією. Часткова причина заклопотаності — фіксація.

Перший поверх намальований наприкінці процесу малювання — відраза до міжперсональних стосунків. Тенденція обмеження від дійсності.

Завішені вікна — заклопотаність взаємодією із середовищем.

Сильно розчинені вікна — суб'єкт поводить себе трохи зухвало і прямолінійно.

Багато вікон вказують на готовність до контактів, а відсутність фіранок — відсутність прагнення ховати свої почуття.

Вікна розчинені, якщо в будинку хтось живе — велика доступність або бажання її. Якщо в будинку ніхто не живе — слабкість самозахисту Его. У деяких випадках недостатність контролю може досягти патоморфного рівня.

Вікна без шибок — ворожість, відчуженість, оральний або анальний еротизм.

Перекручування пропорцій вікна — зайва заклопотаність жіночими органами, якщо зображення вікна значне.

Вікна з замками — ворожість, замкнутість.

Віконниці зачинені — суб'єкт не в змозі субтильно пристосуватися в інтерперсональних ситуаціях.

Дерево

Дерева — часто символізують різних людей. Якщо вони начебто “ховають” будинок, може мати місце сильна потреба в залежності або і домінуванні батьків.

Дерево, яке ховається від сонця — схильність уникати домінування когось, хто викликає переживання неадекватності у людини.

Дерево як неусвідомлений портрет — неусвідомлена картина розвитку суб'єкта, яка розкриває його звичайну чутливість до впливів і способи реагування на них. Ставлення суб'єкта до певної особи. Асоціація з життєвою роллю суб'єкта, його здатністю одержувати задоволення від свого середовища.

Дерево мертве — рідко зустрічається в малюнках непогано пристосованих суб'єктів. Показник переживань фізичної неповноцінності, психологічної неадекватності, порожнечі, провини.

Дерево, що загинуло від паразитів, хробаків, хвороб — звинувачення суб'єктом середовища у його труднощах (екстрапунктивність).

Дерево, що загинуло через позбавлення коріння, гілок, стовбура — почуття краху, розгубленості, неприйняття себе.

Дерево зображене фасадом (якщо воно символізує людину) — погляд суб'єкта на позицію людини, яка є припущенням.

Дерево, яке зображене як два одномірних дерева — серйозне патологічне роздвоєння афекту й інтелекту.

Замкнута шпала у дереві — сильна ворожість, часткова ригідність.

Велике дерево, яке не вміщується на аркуші — суб'єкт гостро відчуває різні стосунки із середовищем. Схильний шукати насолоду більше в діяльності, ніж у фантазії.

Дерево, нахилене ліво — відсутність рівноваги через прагнення до гострої відвертої емоційної насолоди і через імпульсивне поведіння. Стосовно часу — прихильність до минулого. Страх перед майбутнім.

Дерево, нахилене вправо — відсутність рівноваги через страх перед відкритим проявом сильних емоцій разом з переоцінкою рівня свого інтелекту.

Дерево, зображене тільки як олівець або шматочок крейди — ригідність, конкретність мислення.

Дерево, його розміри — розуміння людиною свого становища або уявлення бажаного становища.

Дерево маленьке — почуття неповноцінності, неадекватності. Бажання втекти від себе.

Стовбур — розуміння суб'єктом своїх можливостей.

Стовбур зламаний — (верхівка торкається землі) виражає почуття суб'єкта, які були цілком неконтрольованими силами.

Стовбур мертвий — почуття втрати *Его*-контролю, що травмує.

Тонкий контур стовбура — почуття неадекватності, нерішучості *Его*.

Стовбур великий, з маленьким листям — хитлива особистісна рівновага через фрустрацію, яка виникла в зв'язку з нездатністю задовольнити базові потреби.

Стовбур незвичайно великий — почуття тиску з боку оточення з тенденціями агресивності.

Стовбур з акцентованим периферичним контуром — свідоме прагнення зберегти контроль. Хитка рівновага через надмірне прагнення до насолоди.

Стовбур дрібний — базове почуття неадекватності і безглуздості.

Вітер дме в бік суб'єкта від дерева — нарцисичні тенденції.

Тварина, що визирає з дула дерева — наявність в особистості патоморфної тенденції, яка не підкоряється контролю, має руйнівні тенденції та нав'язливе почуття провини.

Яблуня — зазвичай малюють сильно залежні від батьків діти.

Кора (звивисті вертикальні лінії) — можливі шизоїдні риси.

Ледве намальована кора — рівновага у взаєминах.

Кора зображена детально — компульсивність і сильна заклопотаність взаєминами із середовищем.

Гілки — ступінь їх гнучкості, число, величина і ступінь їх сплетення відображає погляд суб'єкта на пристосування, здатність до одержання задоволення від середовища.

Абсолютна асиметрія гілок — відображає амбівалентні почуття, нездатність до вільного домінування будь-якої дії.

Гілки, обламани, нахилені — значуща для суб'єкта фізична або духовна травма.

Гілки неживі — суб'єкт не відчуває задоволення від розваг.

Гілки, двовимірне зображення з “незакритими” кінчиками — суб'єкт мало пристосований керувати своїми враженнями.

Гілки: молодий паросток з убогого стовбура — відмова від колишнього переконання, що травмує, що нема сенсу шукати задоволення у своєму середовищі. Повернення сексуальних сил.

Гілки повернені вліво — відсутність особистісної рівноваги через тенденцію до негайного отримання почуттєвих насолод.

Гілки звернені вправо — відсутність особистісної рівноваги через тенденцію відкладення або уникнення почуттєвих насолод, з прагненням знайти їх у розумових зусиллях.

Гілки схожі на шипи (колючки) — мазохістські тенденції.

Гілки двовимірні, слабо промальовані, схожі на пальці або на ціпки — сильно виражена ворожість.

Гілки двовимірні, з порівняно гарною системою листя — означає здатність досить добре справлятися зі справами, що стосуються між-персональних стосунків.

Структура гілок — ступінь задоволення дійсністю. Сфери контакту суб'єкта із середовищем.

Структура гілок: вузька і довга — обережність у пошуках задоволення в середовищі.

Колір: конвенціональне його вживання — зелений для гілок, листя, коричневий для стовбура.

Комбінація чорного і зеленого кольору — шизоафектний тип реакції.

Деталі істотні — стовбур має не менше однієї гілки (за винятком малюнка пенька).

Коріння

Коріння мертво — відсутність або втрата внутрішньої рівноваги, що вказує на патоморфні вади в сприйманні дійсності та у потребах.

Коріння, яке іде у землю, яскраво виражене — сильне прагнення зберегти наявне сприймання дійсності. Незахищеність.

Коріння тонке, слабкий контакт із землею — слабкий контакт із реальністю.

Ушкодження дерева — технічний або фізичний досвід, травматичний для суб'єкта.

Тінь — фактор, що сприяє зміцненню тривоги на свідомому рівні. Недостатні умови, незадовільні стосунки для суб'єкта в минулому, які відображаються у сьогоденні.

Сонце

Сонце: хмара між ним і деревом — відбиває тривожні, незадовільні стосунки між суб'єктом і якоюсь особою.

Сонце велике — гостре переживання стосунків з якоюсь авторитарною особою.

Сонце за деревом — іноді суб'єкт може інтерпретувати дерево як якусь людину зі свого оточення, що перешкоджає його стосункам із значущою для нього людиною. Сонце, його положення — відношення між деревом і джерелом тепла (або середовищем). Часто відбиває переживання суб'єктом стосунків із значущою у його оточенні особою.

Промені падають на дерево — потреба домінувати.

Захід сонця — почуття депресії.

Людина

Людина з паличок — психопатія, спілкування з людьми обтяжує.

Людина в плавному, легкому кроці — висока адаптивність.

Людина в профіль — відчуженість, замкнутість.

Руки

Руки — базове прагнення до боротьби, знаряддя керувати і вимірювати середовище.

Широкі руки (розмах) — інтенсивне прагнення до дії. Руки, намальовані в останню чергу — велика небажаність поспішних, близьких, відвертих зв'язків із середовищем.

Руки заштриховані — почуття провини через якусь реальну дію.

Руки в кишенях — ухиляння, імпульсивні дії мастурбації.

Руки занадто великі — схильність до пристосування в соціальних стосунках.

Руки ширші в долонях, ніж у плечах — недостатній контроль дійсності, імпульсивність.

Руки, зображені не разом з тулубом, а окремо або поперек спини, витягнуті в сторони — суб'єкт аналізує дії або вчинки, які вийшли з-під його контролю.

Руки схрещені на грудях — ворожа та недовірлива установка.

Руки за спиною — небажання поступатися, іти на компроміс, схильність контролювати прояв агресивних, злостивих потягів.

Руки довгі, мускулісті — суб'єкт має потребу у фізичній силі, спритності, хоробрості (компенсація).

Руки занадто довгі — надмірно амбіційні прагнення.

Руки розслаблені і гнучкі — висока адаптивність у міжперсональних стосунках.

Руки напружені й притиснуті до тіла — неповороткість, ригідність.

Руки тонкі — переживання слабкості й даремності зусиль.

Руки дуже короткі — відсутність прагнень та бажань разом із почуттям неадекватності.

Руки, схожі на крила — іноді зустрічаються в малюнках шизоїдів.

Борода — заміщення фалоса, ознака потреби демонструвати мужність.

Ремінь, пояс, часто штриховані — сильний конфлікт між виразом сексуальних та інших потягів з їх контролем.

Груди дуже підкреслені — фіксація на психосексуальних стосунках, незрілість, залежність від матері.

Стегна дуже підкреслені — фіксація на психосексуальних стосунках, незрілість, схильність до гомосексуалізму (у чоловіків).

Соски — регресія або фіксація на оральному рівні залежності.

Ноги

Ноги, їх відсутність — патологічне переживання скутості.

Ноги широко розставлені — відверта зневага.

Ноги занадто короткі — почуття незручності, непевності.

Ноги ледве зрушені — ригідність, напруженість, можливо, погана сексуальна адаптація.

Ступні — ознака стабільності у міжперсональних стосунках.

Ступні непропорційно довгі — потреба в безпеці, у демонстрації мужності.

Ступні непропорційно малі — невизначене сприйняття реальності.

Ступні занадто деталізовані — наявність рис з яскраво вираженим жіночим компонентом.

Ступні повернені в різні боки — наявність амбівалентних почуттів.

Пальці великі, схожі на цвяхи (шипи) — ворожість.

Пальці одномірні, обведені петлею — свідомі зусилля проти агресивних почуттів.

Голова

Голова — сфера інтелекту, уяви.

Голова велика — підкреслення значення мислення, уяви як джерел насолоди для особистості.

Голова маленька — компульсивність.

Підборіддя занадто підкреслене — потреба домінувати.

Деформація якоїсь частини — відображає подібні або відверті деформації в суб'єкта або пристосувальні реакції на них.

Деталі істотні — голова, тулуб, дві руки, дві ноги (анфас — профіль), два ока, два вуха, ніс, рот.

Вуха підкреслені — можливі слухові галюцинації. Іноді зустрічаються у адаптивних розумово відсталих і в нормально розвинених малят.

Вуха занадто підкреслені — можливі слухові галюцинації, зустрічаються у особливо чутливих до критики.

Вуха маленькі — прагнення не сприймати критики, уникнути її.

Очі заплющені під капелюхом — сильне прагнення уникнути неприємних візуальних впливів.

Очі зображені як порожні очниці — прагнення уникати візуальних стимулів, ворожість.

Очі не промальовані — можливі зорові галюцинації.

Риси обличчя — рецептори зовнішніх стимулів, сенсорний контакт із дійсністю

Обличчя підкреслене — сильна заклопотаність стосунками з іншими, своїм зовнішнім виглядом.

Зуби, що видаються вперед — агресія (у мовному плані).

Волосся — сильно заштриховане: тривога, пов'язана з мисленням або уявою.

Волосся заштриховане, незафарбоване, але обрамляє голову — суб'єктом керують ворожі почуття.

Рот занадто великий — оральний еротизм.

М'язи акцентовані (мало прикриті одягом) — тілесний нарцисизм, прагнення до інтроспекції та заглиблення у себе.

Вуса — символ замітника фалоса.

Шия довга і тонка — шизоїдні риси.

Шия відсутня — суб'єкт перебуває під владою своїх вражень.

Шия зображена не в порядку черги — конфлікт між контролем і виразом емоцій.

Тулуб — місце перебування базових потреб і потягів.

Тулуб довгий і вузький — шизоїдні риси.

Тулуб занадто великий — наявність великої кількості незадоволених потреб, що гостро усвідомлюються суб'єктом.

Тулуб ненормально дрібний — заперечення тілесних потягів, почуття приниження, малоцінності.

Лінія талії — вираження координації між потягами до влади (нагору) і сексуальними потягами (вниз).

Маска — обережність, скритність, можливість деперсоналізації і відчуженості.

Прозорі штани (видно ноги) — боязка тривога через гомосексуалізм.

Люлька в роті — складний, вигадливий оральний еротизм.

Кишеня — афективна депривація, залежність від матері.

Кілька кишень — чоловіча фігура в пацієнта чоловіка, пасивна гомосексуальна тенденція.

Краватка підкреслена — заклопотаність фалосом з переживанням імпотенції.

Штани, що розвіваються — заклопотаність мастурбацією.

Уніформа солдата (ковбоя) — для чоловіка — потреба в більш високій статусі порівняно з найвним.

Зброя — агресивність.

Проективна методика "Рука"

Проективна методика дослідження особистості, яка була опублікована Б. Брайкліном, З. Піотровським і Е. Вагнером у 1961 р. (ідея тесту належить Е. Вагнеру) і призначена для прогнозування особливостей агресивної поведінки.

Застосування тесту "Рука" може ефективно використовуватись:

1. У кримінальній психології для аналізу агресивності й прогнозування агресивних дій злочинців. Аналіз потенційної агресивності, ймовірності актуалізації деструктивних тенденцій у рамках судово-психологічної експертизи. Можливе також застосування тесту психологами, що працюють з контингентом у місцях позбавлення волі. Наприклад, оцінювання рівня агресивності суб'єкта і специфіка тенденцій, які він протиставляє агресії: страх, залежність, доброзичливість та ін.

2. В умовах психіатричної клініки тест "Рука" може застосовуватися:

а) як засіб первинного контакту з пацієнтом, оскільки тест дає змогу оперативно оцінити систему диспозицій особистості, виявити найбільш актуальні проблеми й визначити шляхи подальшої роботи;

б) як засіб оцінки актуального стану пацієнта;

в) як інструмент прогнозування особливостей поведінки пацієнтів психіатричних клінік, їх агресивних реакцій;

г) як додаткова інформація для уточнення лікарського діагнозу (демонстративність, іпохондричні тенденції, астенічність та ін.).

3. Можливе застосування тесту при профвідборі та профорієнтації, оскільки тест на значимому рівні розрізняє контрастні за агресивністю професійні групи. Тобто професії, що передбачають підвищений рівень активності, агресивності, схильність до ризику і професії, що припускають пошук конвенціональних компромісних рішень, орієнтованість на групу. Можлива також побудова стандартних профілів виконання тесту для деяких професій.

Застосування тесту в профорієнтації надає якісний аналіз за всіма категоріями тесту, визначення спрямованості, індивідуально-психологічних особливостей. Наприклад, при доборі керівників перевага директивних установок над тенденцією до соціальної кооперації дає змогу передбачити тверду авторитарну позицію лідера. Оцінка цього параметра за тестом “Рука” не потребує великих затрат часу й участі кількох експертів, як це необхідно за іншими методиками оцінки стилю керівництва, які існують сьогодні.

4. Тест “Рука” може використовуватися для діагностики міжособистісних стосунків. Інструкція в цьому випадку дещо змінюється. Досліджуваного просять відповісти на запитання про те, що робить рука, зображена на картках, але при цьому експериментатор говорить: “Уявіть собі, що це рука вашого чоловіка (дитини, начальника, дружини і т. п.)”. За такого аналізу можна побачити, які тенденції притаманні партнеру і, таким чином, проаналізувати актуальне ставлення до нього досліджуваного.

Наведені приклади не вичерпують можливостей тесту. Він може застосовуватися у всіх тих випадках, коли експериментатора цікавить така характеристика актуального стану досліджуваного, як агресивність, або інших установок, що входять у систему аналізу тесту.

Стимульний матеріал тесту — це 9 стандартних зображень кистей рук і одна порожня таблиця (подібно до порожньої картки в тесті тематичної апперцепції), при показі якої просять уявити кисть руки й описати її уявлені дії. Зображення подаються у певній послідовності і положенні. Обстежуваний повинен відповісти на запитання про те, яку, на його думку, дію виконує намальована рука (або сказати, що може робити людина, рука якої приймає таке положення). Крім запису відповідей, реєструється положення, в якому обстежуваний тримає таблицю, а також час з моменту надання стимулу до початку відповіді (див. додаток 4).

Оцінка отриманих даних здійснюється за категоріями:

1. **Агресія (Аг).** Це відповіді, в яких рука уявляється як нападаюча, що раниць, яка заподіює збиток, агресивно домінуюча або активно знищує людину або предмет.

Наприклад: рука “б’є”, “погрожує”, “штовхає”, “хапає за ніс”, “ловить мух”, “захоплює”, “стикається з чимось”, “вибиває комусь око”, “дає ляпаса дитині”, “щипає когось”, “готова завдати удару”, “готова до захвату”, “хапає вузя”, “ловить комаху”, “зриває фрукти” та ін. Усі ці тенденції до дії припускають досить високий ступінь прийняття ідеї “прояву”.

2. **Директивність (Дир).** Ця категорія містить відповіді, в яких рука уявляється як ведуча, яка руйнує або іншим способом впливає на іншу особу. Вона може містити такі відповіді, в яких рука вбачається елементом спілкування, однак це спілкування є вторинним стосовно наміру вплинути на дії іншої особи, тобто нотації, читання лекцій, повчання, надання вказівок. Прикладом директивності є наступна відповідь: “диригування оркестром”, “людина, яка говорить: “Стоп!”, “попередження”, “надання вказівок”. Відповіді цієї категорії вказують на почуття переваги стосовно інших людей. Ставлення до людей полягає в тому, що інші мають погодитися з наміром руки, а не навпаки; ставлення, що відображає готовність використати інших.

3. **Страх (С).** Відповіді цієї категорії відображають страх перед відплатою. Вони зменшують імовірність очевидної агресивної поведінки. Можна припустити, що наявність занадто великої кількості цих відповідей збільшує ймовірність очевидної агресивної поведінки (у відкритому акті, названому уявлюваним нападом).

Категорія страху містить відповіді, в яких рука вбачається у вигляді жертви власної агресії. Вона намагається запобігти фізичному насильству, спрямованому на її власника. Це можуть бути відповіді, в яких рука завдає збитку навіть досліджуваному, тобто “рука, що душить мене”. Інші приклади: рука, “піднята зі страхом, щоб захистити себе”, “відбиває удар”, “дряпає нігтями”, “прохає: “Будь ласка, не бий мене”. Відмовлення від агресії означає страх перед відплатою. Такі відповіді, як “рука, яка відпочиває, не зла” або “це не бійка” підраховуються за шкалою П-б.

4. **Афектація (Аф).** Ця категорія містить відповіді, в яких рука робить афективний або афективно доброзичливий жест. Рука пропонує (не просить і не стримує) дружбу або допомогу іншим.

Прикладами можуть слугувати такі висловлювання: “привіт” — рука поплескує когось по спині, “потиск руки”, “ласкаво просимо”; простягнена для надання допомоги дитині, що пропонує квіти кому-небудь. І хоча більшість цих відповідей включає пряме і безпосереднє спілкування (і можуть з цієї причини бути змішані з відповідями категорій Комунікація), усі вони характеризуються насамперед доброзичливим ставленням і пов’язані з афектацією. Для відповідей категорії (Ком) такі якості не характерні. Порівняйте список прикладів, даних по категорії (Аф), з відповідями, що підраховуються по категорії (Ком), наприклад, “прагнення домовитися”, “жестикуляція при розмові”. Такі відповіді не пов’язані з установкою на афектацію. Відповіді, підраховані по категорії (Аф), відображають підвищену здатність до активного соціального життя. Вони відображають бажання суб’єкта співробітничати з іншими.

5. Комунікація (спілкування, Ком). Це такі відповіді, де рука робить спробу спілкуватися з людиною, яку вважає рівною собі або переважаючим комунікатором. Передбачається, що комунікатор має потребу в аудиторії більше, ніж аудиторія у ньому, або що між комунікаторами й аудиторією існує взаємний симетричний зв’язок. У цих відповідях очевидним є те, що комунікатор прагне до зворотного зв’язку, хоче бути зрозумілим аудиторією. Приклади: “жестикуляція під час розмови”, “запекла спроба бути зрозумілим”, “передача інформації”, “розмова руками”, “жест рукою, який означає прощання” та ін. Остання відповідь хоча і означає емоційну амбівалентність (подвійність), може розглядатися по категорії “Ком”.

Дуже важливо, щоб відповіді категорії (Дир) чітко диференціювалися від відповідей категорії (Ком). Комунікація, яка має місце у відповідях (Дир), є вторинною стосовно бажання зробити активний вплив на аудиторію. Чітке уявлення про це розходження може дати порівняння психологічного розходження між “проповіданням”, яке є прикладом (Дир), і “спробою домовитися”, що належить до (Ком).

6. Залежність (Зл). Ця категорія містить відповіді, в яких рука активно або пасивно шукає підтримки чи допомоги з боку іншої особи. Успішне здійснення тенденції до цієї дії залежить від очевидної або тієї, що мається на увазі, необхідності в доброзичливому ставленні з боку інших осіб. У категорію включені такі відповіді, в яких рука підкоряє себе іншим особам, які можуть бути відображені в та-

кій відповіді: “рука, що вітає”. Психологічне значення цієї відповіді найкраще можна зрозуміти в такому висловлюванні: чим більша кількість таких відповідей, тим більше суб’єкт відчуває, що інші мають приділити йому час, увагу. Ті люди, що дають такі відповіді, активно шукають підтримки з боку інших, очікуючи, що ці інші “мають приділити їм” свій час та увагу. Такі відповіді дають не тільки бідні люди й алкоголіки, хоча в процентному відношенні вони в них превалюють. “Нормальні” люди також дають такі відповіді. Ця категорія містить усі відповіді, в яких хтось активно просить про допомогу.

Приклади: “прохання”, “прохання подати руку”, “віддання честі офіцеру”, “складання присяги”, “рука дитини, яка хапається за когось, щоб не втратити рівновагу”, “прохання: дайте, будь ласка...”, “присягатися говорити тільки правду”, “прохання про допомогу”, “хтось очікує щось одержати”.

7. Експібіціонізм (Екс, від латинського “виставляння”). Ця категорія містить відповіді, в яких рука проявляє себе тим або іншим способом. Рука бере участь у якомусь експібіціоністському акті або виявляє себе. Приклади: “покаже комусь руку”, “милується нігтями”, “грає на піаніно”, “танцює”, “покаже лак на нігтях”, “жінка простягає руку, щоб звернути на себе увагу”, “покаже кому-небудь”, “тримає руку прямо, щоб показати каблучку”. Ці тенденції до дії є експібіціоністськими за своїм характером.

8. Калічність (Кл). До цієї категорії належать руки, що вбачаються як деформовані, ушкоджені і т. д. Приклади: “рука, вражена артритом”, “зламаний великий палець”, “зламане зап’ястя”, “деформовані пальці”, “хвора рука, яка відмирає”, “зігнута рука”, “один із пальців виглядає як зламаний”, “фізично покалічена рука”. Ці відповіді відбивають почуття фізичної неадекватності.

9. Активний безособовий (А-б) — моторна активність. Ця категорія містить відповіді, що відбивають тенденції, в яких рука змінює свої дії або чинить опір силі ваги. Приклади: “махати” (не знак прощання, який означає категорію “комунікація”), “просувати нитку в голку”, “тягти”, “підбирати маленький предмет”, “писати”, “щось доставати”, “в’язати”, “шити”, “плавати”, “щось кидати”, “щось збирати”.

10. Пасивний, позбавлений індивідуальності (П-б) — пасивність. Ця категорія містить відповіді, що відображають безособові тенденції до дії, в яких рука не змінює фізичного положення або пасивно підко-

ряється силі ваги. Приклади: “лежить, відпочиваючи”, “спокійно витягнута”, “сушить нігті”, “чекає”.

11. **Опис (ПРО).** Ця категорія охоплює відповіді, які є фізичним описом руки. У досліджуваного можуть бути певні емоції, пов’язані з рукою, однак ніяких асоціацій з тенденцією до дії або кінестетичних асоціацій не спостерігається. Приклади: “це красива рука”, “некрасива рука”.

Відповіді, що належать до перших двох категорій, розглядаються авторами як притаманні зовнішньому прояву агресивності, небажанням пристосуватися до оточення. Чотири наступні категорії відповідей відображають тенденцію до дії, спрямовану на пристосування до соціального середовища, імовірність агресивної поведінки незначна. Кількісний показник відкритої агресивної поведінки визначається шляхом віднімання суми “адаптивних” відповідей від суми відповідей за першими двома категоріями, тобто (“агресія” + “вказівки”), (“страх” + “прихильність” + “комунікація” + “залежність”). Відповіді, що потрапляють під категорії “ексгібіціонізм” і “покаліченість”, при оцінці ймовірності агресивних проявів не враховуються, тому що їхня роль у цій сфері поведінки непостійна. Ці відповіді можуть лише уточнити мотиви агресивної поведінки.

У теоретичному обґрунтуванні тесту його автори виходять з положення про те, що розвиток функцій руки пов’язаний з розвитком головного мозку. Велике значення має рука в сприйнятті простору, орієнтації в ньому, що необхідні для організації будь-якої дії. Рука безпосередньо задіяна у зовнішню активність. Отже, пропонує досліджуваним візуальні стимули зображення руки, яка виконує різні дії, можна зробити висновки про тенденції активності досліджуваних.

Е. Вагнер (1978) на основі вивчення робіт, виконаних за допомогою цієї методики, дійшов висновку про її високий рівень валідності та надійності. На основі тесту В. Белшнером із співавтором (1971) розроблений ускладнений модифікований варіант, який складається з 34 фотографій руки.

У 90-х роках набув популярності у Росії. Подальший розвиток інтерпретації цього проєктивного тесту і способів обробки отриманих результатів мають широкі можливості для практичних психологів, особливо для тих, хто працює в сферах вивчення агресивної поведінки.

Процедура проведення

Досліджуваному пропонують десять карток, черговість і положення яких стандартні. Досліджуваного запитують: “Що, на вашу думку, робить ця рука?” Якщо досліджуваний затримується з відповіддю, йому пропонується наступне запитання: “Як на вашу думку, що робить людина, якій належать ці руки? Назвіть усі варіанти, які ви можете уявити”. Для досягнення розуміння мети інструкції можуть варіювати за умови, що досліджуваний не залякується і не провокується на потрібну відповідь. За нечіткої і двозначної відповіді просять пояснення, але не нав’язують жодних специфічних відповідей. Хоча за бажання досліджуваний може приєднатися до них. Тримати малюнок-картку можна в будь-якому положенні; число варіантів відповідей за картоку не обмежується і не стимулюється так, щоб не викликати опору досліджуваного.

Проективний тест руки містить дев’ять зображень руки. Десята картка порожня. Що стосується цієї десятої картки, то досліджуваному пропонують спочатку уявити собі руку, а потім описати, що ця рука може робити.

Бажано одержати 4 варіанти відповідей. Якщо число відповідей менше, уточнюється, чи є бажання ще щось сказати щодо зображення руки, а в протоколі, наприклад, при єдиному варіанті відповіді проставляється його позначення зі знаком “x 4”, тобто ця єдина безальтернативна відповідь оцінюється фактично в 4 бали замість одного.

Ключ

Алгоритм підрахунку балів за категоріями.

Нижче наводяться повні записи для ілюстрації процедури підрахунку в тому вигляді (див. табл. 1), в якому вона застосовується в дійсності:

- у першій графі вказують номер картки;
- у другій графі дається час першої реакції на картку в секундах;
- у третій графі наводиться номер відповіді — арабськими цифрами;
- у четвертій графі наведена відповідь досліджуваного.

Якщо доводиться звертатися до досліджуваного з проханням пояснити його зауваження — це позначається (Про). В останній графі ставиться кількість балів за кожен відповідь.

Приклад: чоловік, 34 роки. Непсихотична нереактивна депресія.

Таблиця 1

Кар-тка	Час першої відповіді	№ від-повіді	Приклад відповіді	Оцінка
1	6 с	1	1. Пояснює жестом, яким прагне підкреслити щось	Ком х 4
2	8 с	1	1. Жінка або чоловік зі страхом підняли руки з метою захисту.	С
		2	2. Дає наказ: Сідайте! Кидайте курити!	Дир
		3	3. Дає ультиматум.	Дир
		4	4. Великий палець твердий.	П-б
3	3 с	1	1. Висміювання — показування пальцем.	Аг
		2	2. Дає вказівки.	Дир
		3	3. Підкреслення чогось, що тільки-но було сказано.	Ком
		4	4. Підсилення свого бажання рукою — візьми це або залиш це.	Дир
		5	5. Спрямовує кран (за допомогою ручного сигналу).	Дир
4	8 с	1	1. Просить милостиню.	Зл
		2	2. Готовий до дружнього рукостискання (схопити саме руку, а не щось інше).	Афр х 3
5	3 с	1	1. Выглядає втомленим — сперся на огорожу, відпочиває.	П-б
		2, 3, 4	Підкреслює якийсь факт або момент.	Аг х 3
6	3 с	1, 2, 3, 4	Підкреслює якийсь факт або момент.	Ком х 4
7	10 с	1	1. Потискує руку. Але ж ви не простягаєте для рукостискання ліву руку.	Аф
		2	2. Можливо, вдарить когось, якщо це стосується дитини.	Аст
		3	3. Просто витягнута вперед рука — великий палець прямиий.	ПРО
		4	4. Спонтанний удар дитини в зап'ястя.	Аг

Підрахунок балів:

- Агресивність 5
- Страх 3
- Директивність 10
- Афектація 5
- Комунікативність 10
- Залежність 2
- Активність (моторна) 2
- Пасивність 2
- Описовість 2

Разом 41 (> 40 балів)

Підсумкові значення (ПЗ) агресивності/директивності (АД) або комунікативності/залежності (КЗ) підраховується за формулами:

$$\text{ПЗАД} = 20 + 1,5 (\text{АД}) / \text{ПЗАД} = 20 + 1,5(15) = 43.$$

$$\text{ПЗКЗ} = 20 + 1,5 (\text{КЗ}) / \text{ПЗКЗ} = 20 + 1,5(20) = 55.$$

Якщо $\text{Каз} > 1$, то людина, які б акцентуації або порушення поведінки в неї не були, у будь-якому разі не є агресивно спрямованою. Її агресивність може існувати лише потенційно — у формах страху, залежності чи самоагресії.

Якщо $\text{Каз} < 1$, то агресивність виявляється як тенденція або реальність поведінки.

Проективний тест "Малюнки тварин"

Від виходу у світ "Психодіагностики" Г. Роршаха минуло багато часу, однак досі тривають суперечки навколо запропонованого ним методу; тести, розроблені пізніше іншими дослідниками, викликають не менші дебати.

Опоненти проективних методів беруть під сумнів валідність, надійність проективних тестів, нечіткі змінні та теоретичні основи проективних тестів.

Проте створення нових проективних тестів цілком виправдано вже хоча б тому, що навряд чи існують інші методи, які дають змогу одержати настільки багату і цікаву інформацію про внутрішній світ суб'єкта; що ж до їхніх недоліків, то вони стосуються насамперед якості інтерпретації результатів.

Нижче наводиться опис нового проективного тесту, що базується на принципах, відмінних від загальноприйнятих.

Стимульний матеріал тесту має п'ять малюнків із зображенням вигаданих істот невизначеної статі і віку.

Інструкція

"Розгляньте уважно ці малюнки. Спробуйте скласти розповідь за кожним із них. Оскільки для виконання цього завдання необхідно

виявити якомога більше фантазії, правильних або неправильних відповідей немає. Ви можете розповідати все, що вважаєте за потрібне”.

Мал. 1

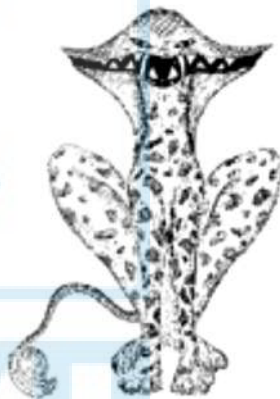
Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

Мал. 5

Якщо досліджуваний має труднощі, необхідно повторити інструкцію, підкресливши, що завдання призначене для виявлення здатності до уяви, фантазії тощо.

Дослідження можна проводити як в усному, так і в письмовому вигляді. Однак, автор вважає, що письмова форма все-таки має переваги: по-перше, у цьому випадку досліджуваний одержує кращу

можливість налаштуватися і зосередитися; по-друге, поза всяким сумнівом, письмовий текст значно зручніше аналізувати.

Можливі три рівні інтерпретації результатів.

Аналізуються стилістичні особливості розповідей, багатство/бідність словникового запасу, логічність і зв'язність викладу і т. д. Культурний та інтелектуальний рівень досліджуваного, оригінальність/стандартність мислення, багатство асоціацій — усі ці змінні можуть бути також виявлені відповідно до принципів, що будуть викладені нижче. Вже на цьому етапі аналізу в окремих випадках можуть бути діагностовані деякі види патології мислення: резонерство, паралогічність, докладність та ін.

Потреби досліджуваного, його мотиви, установки і стосунки, наявність і характер внутрішніх і зовнішніх психологічних конфліктів, механізми психологічного захисту — всі ці феномени є об'єктом аналізу другого рівня. Потрібно одразу зазначити, що інтерпретація результатів цього тесту не заснована на припущенні про ідентифікацію досліджуваного з персонажами малюнків, як це трактується деякими авторами проєктивних тестів (ТАТ); таким чином, автором цього тесту запропонована принципово нова схема виявлення й аналізу перерахованих вище змінних.

Деякі детермінанти, виявлені в тексті досліджуваного, дають змогу зробити висновок про наявність і ступінь вираженості в особистості таких факторів, як “невротизм” і “психотизм”. Третій рівень інтерпретації результатів спрямований на виявлення цих факторів.

Тест призначений для осіб у віці 16 і більше років.

Тривалість проведення тестування (письмова форма) — 1 година.

Перший рівень аналізу результатів

Безумовно, основним критерієм аналізу на цьому рівні є інтуїція психолога. Важко дати якісь рекомендації щодо того, в якому випадку словниковий запас достатній, а в якому — не цілком, не може бути також і чітких інструкцій про детермінанти, які свідчать про високий або низький культурний рівень досліджуваного. Однак такий аналіз, незважаючи на його безумовну суб'єктивність, дає досить інформації, ігнорувати яку було б легковажно.

Повні виклади, чітке висловлювання своїх думок, тобто все те, що робить текст цікавим і що сприймається швидко з художньої точки зору, — ось ознаки, які безсумнівно свідчать про досить високий інтелектуальний рівень досліджуваного. Доречно тут було б послатися

на Г. Айзенка, який вважав, що “знання рідної мови пов’язано з розумовими здібностями людини. Врешті-решт, поповнення словникового запасу більше обмежується низьким рівнем здібностей, ніж зовнішніми причинами”.

Свідченням досить низького інтелектуального рівня є бідність асоціацій і опора при інтерпретації запропонованого стимульного матеріалу на зовнішні ознаки (“ця істота схожа на...”). Звичайно, у цьому випадку не йдеться про оцінювання інтелекту в психометричному сенсі, однак, на думку автора, оцінити рівень інтелекту в термінах “високий”, “вищий середнього” або “середній” — цілком доречно.

Свідченням оригінальності асоціацій є наявність у тексті досліджуваного образів, істотно відмінних від загальноприйнятих. Так, істота на малюнку 3 більшістю досліджуваних інтерпретується як “маленький дракон”. Поза всяким сумнівом, оригінальна характеристика цього малюнка як “чоловік, який повернувся з відрадження”, є свідченням нестандартності мислення.

Діагностика патології мислення базується на загальноприйнятих у клінічній психології і психіатрії критеріях.

Другий рівень аналізу результатів

Як вже зазначалося, інтерпретація результатів дослідження не ґрунтується на припущенні про ідентифікацію досліджуваного з “героєм” стимульного матеріалу. Незважаючи на те, що нами були отримані експериментальні дані, які свідчать про проєкції деяких особистісних диспозицій досліджуваних при сприйманні й інтерпретації стимульного матеріалу (докладніше див. нижче), вважається, що було б спрощенням думати, що “відповідь досліджуваного — це розповідь про самого себе”. Проєкція — це не тільки самоототожнення. При сприйманні й інтерпретації стимульного матеріалу досліджуваній може ідентифікувати “героя” не тільки із самим собою, а й зі значущою для нього особою (проєкція як трансфер) або приписати цій особі особистісні якості, якими він не володіє, але бажав би володіти (так звана комплементарна проєкція).

Таким чином, проєкція розуміється нами не тільки як приписування своїх усвідомлених або неусвідомлюваних якостей іншим людям, а й як здатність, схильність і готовність індивіда сприймати й інтерпретувати навколишній світ відповідно до минулого досвіду й особливостей її особистості, причому неструктурований стимульний матеріал сприяє актуалізації цього процесу.

Отже, основними напрямками інтерпретації другого рівня є:

1) дослідження “образу світу”, реконструйованого досліджуваним під час виконання завдання;

2) аналіз “характерів” персонажів і особливостей їхніх стосунків з іншими;

3) аналіз ставлення автора до персонажів.

Як правило, досліджувані не обмежуються (за винятком осіб з низьким рівнем інтелектуального розвитку) простим приписуванням якостей персонажам малюнків. Найчастіше вони схильні переміщати їх у якийсь “світ”, у якому і відбуваються різноманітні події. Тут не йдеться про спроби логічного пояснення “потворності” персонажів (техногенна катастрофа, наслідок мутацій, експерименти вчених). Персонажі малюнків між собою у боротьбі або виступають як одна родина, в якій панує атмосфера дружби і взаєморозуміння. Модель світу, яку конструює досліджуваний, є відображенням його справжнього уявлення про навколишню дійсність.

“Основною темою” ми вважаємо повтор того самого сюжету більш ніж у двох розповідях. “Основна тема” є відображенням дійсних переживань індивіда і є, таким чином, проекцією особистого досвіду досліджуваного в розповіді. У ній можуть відбитися фрустрація потреб досліджуваного, внутрішні і зовнішні психологічні конфлікти та ін. Аналіз “основної теми” потребує, однак, уважності й обережності. Так, турбота про здоров’я (що виявляється в розповідях часто як тема хвороби персонажів) може свідчити про наявність соматичного захворювання у досліджуваного; водночас це може свідчити про іпохондричну спрямованість індивіда.

Третій рівень аналізу результатів

Цей рівень інтерпретації припускає виявлення відповідно до певних принципів рівня вираженості в особистості таких факторів, як “невротизм” і “психотизм”.

Фактор “невротизм” у цілому збігається з поняттям невротичної особистості в клінічній психології і так званої малої психіатрії. Крім того, за основу поданого нижче опису був узятий фактор, виділений як ортогональний у моделях особистості Г. Айзенка (“невротизм”) і Р. Б. Кеттелла (“мобілізація енергії — невротична регресія”) і в чотирирівневій моделі особистості В. М. Мельникова і Л. Т. Ямпольського.

Люди з високим рівнем невротизму вирізняються ситуативною й особистісною тривожністю, прагненням уникати невдач і емоційною

лабільністю. У реальному житті їх вирізняє нездатність налагодити адекватні міжособистісні стосунки, невпевненість у власних силах і боязкість. Вони надзвичайно вразливі і ранимі, їхнє уявлення про життя часто базується на впевненості у тому, що вони є об'єктом агресії з боку сильніших. Себе вони оцінюють як слабких і безпомічних, для них досить характерна неадекватно низька самооцінка.

Для таких осіб може бути характерна перебільшена увага до свого здоров'я, в окремих випадках високий рівень надцинніх ідей. Численні скарги на самопочуття можуть мати реальний ґрунт, однак не виключаються й іпохондричні включення.

Усі ці особливості яскраво виявляються в ситуаціях, що потребують мобілізації сил і енергії. Навіть незначні конфліктні ситуації призводять до обтяження й ускладнення описаної вище симптоматики.

Осіб зі слабкою вираженістю описуваного фактора вирізняють висока працездатність, адекватне ставлення до себе й інших, зрілі уявлення про навколишню дійсність, відсутність занепокоєння з приводу міжособистісних стосунків і врівноваженість.

Діагностичними критеріями наявності високого рівня невротизму є такі ознаки:

- опис персонажів малюнків як слабких, що потребують захисту й опікування;
- їх уявлення як об'єктів агресії з боку сильніших;
- наявність “основної теми”, пов'язаної з турботою про здоров'я, складними міжособистісними стосунками, планами, нереалізованими з незалежних від персонажів обставин;
- різноманітні страхи персонажів.

Опис фактора “психотизм” також обґрунтовано на наведених джерелах (фактор “психотизм — нормальність” Г. Айзенка і “реалізм — психотична тенденція” Р. Б. Кеттелла; структурно-ієрархічна модель особистості В. М. Мельникова і Л. Т. Ямпольського).

Людей з високим рівнем психотизму характеризує аутизм і відгородженість від подій навколишньої дійсності. Їх вирізняє “дивне розуміння обстановки, оригінальність в логічних операціях, своєрідні погляди, а також манера висловлення”. Можна сказати, що вони живуть за законами свого внутрішнього світу і вони, ці закони, здаються їм значно важливішими, ніж загальноприйняті. “Така особистість, — за словами Рональда Лейнга, — не може відчувати себе “разом” з іншими, “у своєму будинку”, у світі, а навпаки, відчувається безнадійно самотньою й ізольованою від інших”.

Їхні думки, вчинки й емоції здаються оточенню дивними, але це зовсім не пригнічує таких осіб.

Мислення таких людей характеризується алогічністю і парадоксальністю. Цілком можна було б сказати, що вони схильні бачити в простому складне й ускладнювати просте. Висловлюючи часом надзвичайно глибокі судження з деяких питань, які ставить звичайних людей у глухий кут, однак вони можуть відчувати труднощі при розв'язанні найпростіших розумових завдань. Водночас вони найчастіше вирізняються дуже високим рівнем творчого мислення, багатством уяви і фантазії.

Їх емоційне реагування так само парадоксальне, як і мислення. Вони можуть вражати оточення безглуздими реакціями. Незначний привід може їх розлютити, водночас однаковою мірою здатні зберігати самовладання в ситуаціях, які ставлять інших на межу нервового зриву. Крім того, на думку В. М. Мельникова і Л. Т. Ямпольського, у неструктурованих зображеннях вони схильні бачити “багато загрозливих об'єктів”. Їхні інтереси вирізняються своєрідністю й інтелектуальною складністю. Їх хвилюють проблеми метафізичні, які залишають байдужими більшість людей і не стосуються повсякденного життя. “Відоме висловлювання *“primum vivere, deinde philosophari”* (“спочатку жити, а потім філософствувати”) виявляється в них трансформованим у положення *“primum philosophari, deinde vivere”*”.

Таких людей вирізняє схильність до самоаналізу, рефлексії і добре розвинена здатність до інтроспекції.

Особи з низьким рівнем психотизму характеризуються високим ступенем конформності. Про них досить справедливо говорять, що “вони є такими, як їхнє оточення”. Їх вирізняє відсутність ініціативи і самостійності у прийнятті рішень. Мислення таких людей вирізняється конкретністю і відсутністю оригінальності.

Свідченням високого рівня психотизму є такі ознаки:

- оригінальні образи, порівняння й асоціації;
- своєрідна логіка викладу;
- феномен “потoku свідомості”;
- розповіді коментуючого характеру;
- включення в розповідь самого себе;
- відносна незалежність реакції досліджуваного від стимулу.

Під “потокom свідомості” у цьому контексті розуміється виклад матеріалу, позбавлений сюжету; водночас досліджуваний може поділитися своїми переживаннями, що виникають у нього при сприйнятті стимульованого матеріалу, розповідати про образи, що спали йому на думку, тощо.

У ході виконання завдання досліджуваний може також висловлюватися з приводу якості самого стимульного матеріалу, висувати припущення щодо особистості автора малюнків або міркувати про нього і т. д.

Необхідно врахувати, що описані фактори, на думку В. М. Мельникова і Л. Т. Ямпольського, не виступають ізольовано, супроводжують один одного (за їхніми даними, рівень їхньої взаємної кореляції становить 0,570), що дало їм змогу говорити про так званий фактор психічної нестабільності, яка поєднує фактори невротизму і психотизму.

Подані описи — це лише моделі, які мають бути використані при інтерпретації лише як орієнтири, що дають уявлення про особистість досліджуваного і демонструють напрями наступного діагностичного пошуку. Виявлення фактора “невротизм” або “психотизм” говорить не про наявність того чи іншого розладу особистості, а про невротичну або психотичну готовність індивіда.

Поза всяким сумнівом, особистісні конфлікти, потреби особливої значущості, особливості ставлення до себе й інших можуть і повинні мати своє відображення в розповідях досліджуваних. Однак основним завданням тестування повинне бути оцінювання досліджуваного з погляду наявності або відсутності факторів невротизму і психотизму відповідно до принципів, які викладені. Мова може йти про виділення деяких типів особистості, які мають певні стійкі характерологічні особливості.

Разом з тим даний діагностичний метод, як і інший проєктивний, дає змогу зробити достовірні висновки про особистість досліджуваного у всій її складності і багатогранності.

Проективна методика “Випадкові малюнки”

Чимало людей, слухаючи щось, беруть олівець і без мети й плану на клаптику паперу малюють будиночки, фантастичні візерунки, букви, прикрашені мереживами, або щось інше. Малюнок допомагає перетворити думки в слова, знизити внутрішню напругу, а іноді розслабитись. Олівцем починає керувати не рука, а наше підсвідоме, оскільки ми не задумуємося над тим, що малюємо. Тому карлючки, що виникають на папері, можна вважати дзеркалом нашої душі.

Однак має значення не тільки те, що намальовано, а й як намальовано.

Наприклад, можна виділити найпростіші деталі, типові, часто повторювані фрагменти, символи, які можуть сказати про деякі особливості особистості.

Отже, існує 27 типів випадкових малюнків.

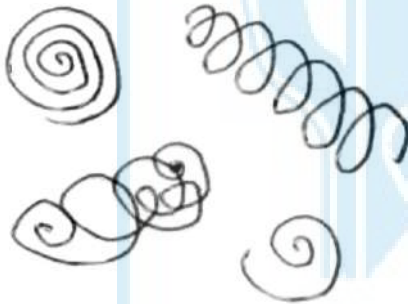
Обличчя, мордочки, хвости

Тільки веселий і життєрадісний тип людини буде заповнювати аркуш мордочками, хвостами, лапами різних мастей. Така людина відкрита і дружелюбна. Конфліктувати вона не любить, сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі для неї має надзвичайне значення.

Спіралі

Як вважають психологи — це типово жіночий малюнок. Людина перебуває в пошуках гармонії і надійності. Можливо, їй бракує часу для роздумів, і вона хотіла б зупинитися, щоб зазирнути у свій внутрішній світ.

Грубі лінії

Характерні для людини, яка перебуває в самому епіцентрі складного конфлікту або проблеми. Що сильніший натиск ліній, тим відчутніші переживання, але водночас і сильніше бажання швидше розібратися з цією проблемою. Такі малюнки характерні для людей енергійних, рішучих. Кожна сильна, енергійна лінія — це атака, на яку в прямій розмові може не вислати мужності.

Серця

Цілком прозорий символ. Тут психологи виділяють дві позиції: людина або вже закохана, або знаходиться на стадії готовності зануритися в любовну пригоду.

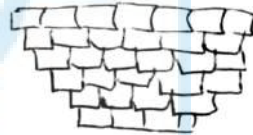
Небо, сонце, хмари

Такі життєрадісні малюнки притаманні людям з багатою фантазією та мрійникам. М'які,

плавні форми властиві емпатійній та чутливій людині. Хмарки і сонце є символом легкості, радості та оптимізму.

Камінь на камені

Ця скрупульозно вималювана стіна є ознакою реалістичності та планомірності людини, яка крок за кроком йде до своєї мети.

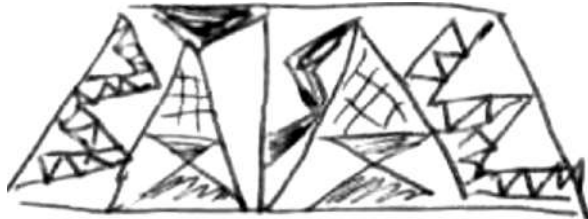
Обличчя та голови

Такі малюнки притаманні гумористичному та товариському типу, який із задоволенням сміється, в тому числі і над собою теж. Оптимізм є його життєвим кредо. Він не втомлюється заводити нові знайомства і не забуває підтримувати старі. Цьому типу притаманний гострий розум, однак у спілкуванні з людьми він може бути саркастичним та іронічним.

Будиночки і коробки

Симетричні форми демонструють любов до порядку, схильність до планування і розрахунків. Людина цього типу має чіткі цілі і вміє

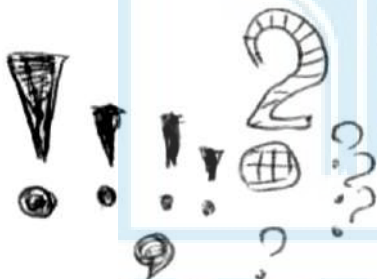
рішуче відстоювати свою позицію у спілкуванні з іншими людьми.

Кренделі

Ця деталь часто співвідноситься з егоцентричністю та марнославством. Людина, яка регулярно малює такі образи, не вміє ставати на позицію інших людей та приймати чужу точку зору. Психологи вважають, що “кренделі” можуть сигналізувати: думки крутяться навколо однієї серйозної проблеми людини, вирішення якої вона не знаходить.

Геометричні форми

Такі малюнки властиві людям педантичного типу, які люблять порядок та точність у виконанні різних дій. Однак для почуттів місця часто не вистачає. Психологи вважають, що подібні малюнки властиві насамперед чоловікам.

Розділові знаки

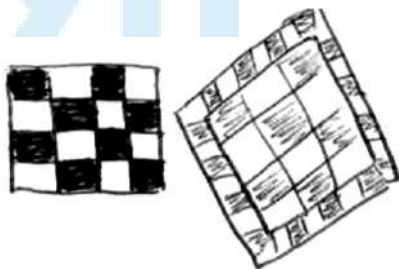
Знаки питання, знаки оклику тощо характеризують людину як тверезого мислителя. Життя здається йому цікавим ребусом, який зможе розгадати тільки витончений розум. Таким він і є.

Шахові малюнки

Людина, яка вималює шахові поля, як правило, відрізняється безкомпромісністю, неба-

Ручки, ніжки, огірочок

Люди цього типу не люблять обмеженості і дріб'язковості. Вони живуть в колективі і для колективу. Вони вміють презентувати себе як натуру широку і здатну зрозуміти все й усіх. Іноді, однак, така широта і самозречення можуть зашкодити їх особистим планам.

жанням згладжувати конфлікти і розбіжності. Але вона побоюється, що не отримає задоволення своїх особистісних амбіцій. Чим простіше зображення, тим реальніша та доступніша людина, яка намалювала це.

Очі

Такі малюнки свідчать про прагнення їхнього автора до самоспостереження. Якщо людина систематично зображує очі в різних ракурсах, вона, на думку психологів, досить самокритична. Іноді це знак внутрішнього занепокоєння.

Губи

Багаторазове малювання губ свідчить про особливу почуттєвість натури її автора. Рот, який сміється, і рот із щільно стиснутими губами, — однаковою мірою свідчить про людину обдаровану та творчу. Тому найчастіше професійна діяльність таких людей пов'язана з мистецтвом, музикою, кіно. Якщо на малюнку між губами проблискують зуби, то це є ознакою певної агресії.

Парад квітів

Ці люди застраховані від життєвих невдач. Головне кредо їхнього життя — гармонія в усьому: у побуті, в одязі, у стосунках з людьми. Тільки такі пошуки гармонійності допомагають сформувати вміння ігнорувати конфлікти.

Пляшки, баклаги та інший посуд

Ці символи не мають нічого спільного з пристрасстю до вина, а, на думку психологів, свідчать про жіночну сексуальність і еротичні фантазії їх авторів.

Місяць, зірки

Автори цих малюнків мають сильну волю та достатній рівень честолюбства. Саме тому вони мріють відправитися до зірок або стати зіркою. Зірочки обожують малювати начальники, а також люди, не позбавлені деякого егоїзму. Такі люди мріють піднятися на зоряні вершини успіху.

Рамки

Люди, які малюють рамки, звертають багато уваги на форму і стиль. Їхнє мислення конкретне, а практичність є важливою рисою характеру.

Абстрактні розводи

Це картина внутрішнього хаосу або знак того, що людина приймає надзвичайно важливе рішення.

Стилізовані букви

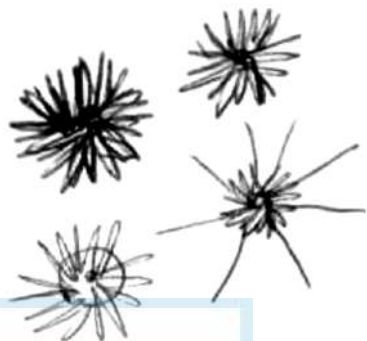
Є люди, які з графічною точністю люблять вимальовувати букви. Така

особливість може бути свідченням любові до дріб'язків і деталей. Однак схильність доводити все до досконалості іноді призводить до дратування оточення.

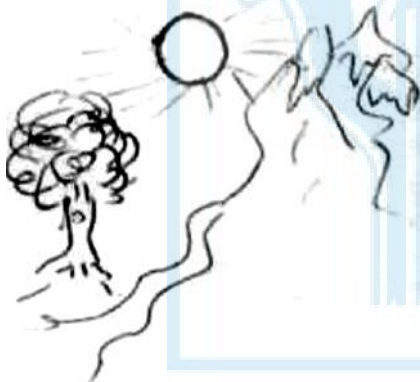
Кранки

Такі малюнки характерні для рішучих людей, які твердо йдуть до своєї мети і здатні повести за собою інших. Їхня головна перевага полягає в тому, що вони готові боротися та відстоювати свою точку зору і завжди залишаються благородними людьми.

Ландшафти

Такі малюнки притаманні людям-романтикам. Це своєрідний механізм психологічного захисту, який допомагає людині уникнути багатьох проблем. У таких людей вирішення конфліктів проходять м'яко, а іноді зовсім не виникають, тому що їм не властива агресивність.

Ліс і дерева

Психологи вважають, що під сильними стовбурами дерев можуть ховатися непевність у собі і марні пошуки турботи й опіки. Це людина, яка не вміє і не любить відстоювати свої погляди.

Паркани, барикади

Людина, яка малює паркан або барикаду, внутрішньо, можливо, навіть неусвідомлено, прагне відгородитися від свого оточення. Їй хочеться утекти від усіх, схова-

тися від чужих очей. А причиною можуть бути або надмірні вимоги, або сильна потреба в спокої.

Грлянди і ланцюги

Люди, що люблять малювати такі візерунки, не бувають у захопленні від несподіванки. Їм необхідні порядок, передбачуваність і послідовність у власному житті й у вчинках інших людей. Регулярне повторення деталей малюнка дає змогу зробити припущення про те, що ці люди не лякаються будь-якої рутини, а, може, вона їм навіть чимось подобається.

Кола і кільця

Кола, з'єднані один з одним або вписані один в інший, дають змогу розпізнати прагнення до приєднання і співучасті. Вони свідчать про те, що людина відчуває свою відчуженість від інших і жагуче прагне знайти дружбу та взаєморозуміння.

Малюнковий апперцептивний тест (МАТ)

МАТ — це найбільш компактний модифікований варіант Тематичного апперцептивного Тесту Г. Мюррея, що потребує меншого часу на обстеження і більше пристосований до умов роботи практичного психолога. У першу чергу розроблений зовсім новий стимульний матеріал.

Оригінальний тест Мюррея — це набір чорно-білих таблиць, усього — 30, одна з них порожня (біле тло), інші — картини з нечітко структурованими ситуаціями, що дають привід для побудови різних припущень стосовно тієї конфліктної ситуації, у якій виявилися зображені на них “герої”, про їхні ролі у сформованих обставинах про їхні стосунки і наміри. Це — фотографії з картин американських художників. Картинки поділяються на 10 чоловічих (призначених тільки для обстеження чоловіків), 10 жіночих і 10 загальних, всього 20 у кожному комплекті. Крім того, є дитячий набір картинок (тест КДГ). Це один із найглибших особистісних тестів. Відсутність

структурованого стимульного матеріалу створює ґрунт для вільного трактування сюжету досліджуваним, якому пропонується по кожній картинці скласти розповідь, використовуючи власний життєвий досвід і суб'єктивні уявлення. Проекція особистісних переживань та ідентифікація з кимось із героїв складеної розповіді дає змогу визначити сферу конфлікту (внутрішнього або зовнішнього), співвідношення емоційних реакцій і раціонального ставлення до ситуації, настроїв, позицію особистості (активну, агресивну, пасивну або страждальну), послідовність суджень, уміння планувати свою діяльність, рівень невротизації, наявність відхилень від норми, труднощі соціальної адаптації, суїцидальні тенденції, патологічні прояви і багато чого іншого. Перевагою методики є невербальний характер пропонованого матеріалу, що розширює кількість ступенів вибору для досліджуваного при створенні сюжетів і проєктуючих інтимних особистісних переживань.

Аналіз усної творчості досліджуваного, у процесі якого він відповідно до інструкції складає сюжет до кожної картинки, дає змогу виявити ідентифікацію (неусвідомлюване ототожнення) досліджуваного з кимось з “героїв” сюжету і проєкцію (перенесення у сюжет) його власних переживань, що виявляються приписуванням “героеві” думок і почуттів, які не впливають безпосередньо з того, що зображено на картинці.

Фруструючі ситуації тісно пов'язані з тим конкретним оточенням і обставинами, які можуть впливати з відповідної картинки і сприяти реалізації потреб героїв (або героя) або перешкоджати їм. При визначенні значущих потреб експериментатор звертає увагу на інтенсивність, частоту і тривалість фіксації уваги досліджуваного, на повторювання у різних розповідях, емоційному забарвленні.

Аналіз отриманих даних проводиться в основному на якісному рівні, а також за допомогою простих кількісних зіставлень, які дають змогу оцінити баланс між емоційною й інтелектуальною сферами, наявністю зовнішнього і внутрішнього конфлікту, сферу порушених стосунків, позицію особистості — активну або пасивну, агресивну або страждальну (при цьому співвідношення 1:1 (50 % до 50 %) розглядається як норма, а значуща перевага в той чи інший бік виражається у співвідношеннях 2:1 або 1:2 і більше). Відзначаючи окремо різні елементи кожного сюжету, експериментатор підсумовує відповіді, що відображають схильність до переуточнення (ознака невпевненості, тривоги), песимістичні висловлення (депресія), незавершеність сю-

жету і відсутність перспективи (непевність у майбутньому, невміння планувати його), перевагу емоційних відповідей (підвищена емотивність) або суджень (знижена емотивність) та ін. Наявність у розповідях у великій кількості тем про смерть, важку хворобу, суїцидальні наміри, а також порушена послідовність і погана логічна зв'язаність блоків сюжету, використання неологізмів, амбітендентність в оцінці “героїв” і подій, емоційна відстороненість, різноплановість сприймання картинок, стереотипія можуть стати серйозними аргументами при виявленні особистісної дезінтеграції.

Аналіз розповідей ТАТ

Тлумачення за Мюрреєм

1. Наявність у розповіді героя, з яким досліджуваний ідентифікує себе.
2. Визначення характеристик героя, його прагнення, бажання, почуттів і рис характеру.
3. Оцінка сили потреби залежно від її інтенсивності, частоти і розвитку сюжету.

За Раппопортом

Формальна характеристика розповіді.

1. Почуття, переживання.
2. Персонажі розповіді.
3. Прагнення й установки.
4. Перешкоди або бар'єри.

За Томкінсоном

1. Вектор психологічної спрямованості поведінки.
2. Сфера відносин, у якій розгортається дія.
3. Особливості фізичного стану.
4. Оцінки для визначення часу, простору і ступеня виразності попередніх категорій.

За Арнольдом

1. Провідні мотиви, стосунки, цінності.
2. Афективні конфлікти і їх сфера.
3. Способи вирішення конфліктів.
4. Індивідуальні особливості емоційних переживань:
 - імпульсивність і самоконтроль;
 - емоційна стійкість;
 - емоційна зрілість.
5. Самооцінка; співвідношення Я-реального і Я-ідеального.

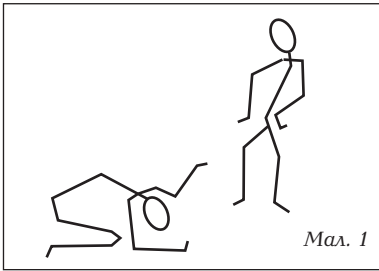
Тематика сюжету і пов'язані з нею тенденції:

- Домінантність — прагнення впливати на людей, керувати ними.
- Агресія — прагнення побороти супротивника, принизити його.
- Пошук дружби — прагнення до відвертості, дружби, симпатії і любові.
- Відкидання — прагнення розірвати стосунки, брутальність, не-поступливість.
- Автономія — тенденція до уникнення будь-яких обмежень, індивідуалізм.
- Пристосування — пасивна підпорядкованість зовнішнім силам, сором'язливість.
- Успіх — прагнення до швидкого й успішного досягнення мети.
- Бути в центрі — прагнення справити враження на інших.
- Гра — оптимізм, активність, безтурботність і безвідповідальність.
- Егоїзм — турбота про особистий успіх, хворобливе самолюбство.
- Соціабельність — повага до думки оточуючих, турбота про інших, альтруїзм.
- Пошук заступника — потреба в пораді, у м'якому поводженні, непевність у собі й у своїх перспективах.
- Допомога іншим — виражене почуття жалості до інших, турбота про дітей, бажання допомогти, заспокоїти.
- Уникнення покарання — прагнення до придушення своїх безпосередніх поривань, до поведінки вихованої людини.
- Самозахист — захист своїх прав, пошук винних серед оточення.
- Порядок — прагнення до чистоти, підвищена охайність.

Адаптований автором метод МАТ — важливий у системному багаторівневому дослідженні особистості, застосовується для того, щоб за допомогою механізмів ідентифікації і проєкції виявити глибинні, які не завжди піддаються контролю свідомості переживання, а також ті сторони внутрішнього конфлікту і ту конкретну сферу порушених міжособистісних стосунків, які не охоплюють безліч інших психодіагностичних методик. Це — змістовий бік переживань, а також низка інших істотно важливих особистісних характеристик, про які йти-меться далі. Стимульний матеріал методики поданий 8 контурними малюнками, на яких зображені 2, рідше 3 чоловічки; кожний персонаж зображений стилізовано: ні стать, ні вік, ні його соціальний статус з картинки не визначається. Водночас пози, експресія жестів,

особливості розташування фігурок дають змогу робити висновки про те, що на кожній з картинок зображена ситуація швидше за все конфліктна і принаймні два персонажі задіяні в складних міжособистісних взаємостосунках. При цьому там, де є третій учасник або спостерігач подій, його позиція може бути витлумачена як індивідуальна, активна або страждальна.

Відмінність цього методу в тому, що стимульний матеріал ще менш структурований порівняно з ТАТ. У ньому немає культурно-етнічних ознак, які мають соціальне значення відтінків, що чітко проглядаються в картинках ТАТ. Це заважає безпосередньому сприйманню досліджуваного, відволікає, дає змогу продукувати відповіді за типом кліше (взяті з фільмів або інших загальновідомих джерел) і сприяє закритості досліджуваного в експерименті. Порівняно з ТАТ малюнковий апперцептивний тест має не настільки широкий спектр дослідницьких можливостей. Через більшу лаконічність і простоту методика застосовується при обстеженні школярів і молоді в контексті профорієнтаційних проблем, у сімейному консультуванні, у соціально-психологічній допомозі клієнтам, при вивченні виробничих, спортивних і воєнізованих колективів, а також у клініці неврозів. Досліджуваному (або групі осіб) дається завдання послідовно, відповідно до нумерації, розглядати кожну картинку, даючи волю фантазії, і скласти за кожною з них невелику розповідь, у якій відбиватимуться наступні аспекти: 1) що відбувається в даний момент; 2) хто ці люди; 3) що вони думають і що відчувають; 4) що привело до цієї ситуації і чим вона закінчиться. Висловлюється також прохання не використовувати відомі сюжети, запозичені з книг, театральних вистав або кінофільмів, придумувати своє. Підкреслюється, що об'єктом уваги експериментатора є уява досліджуваного, вміння вигадувати, багатство фантазії. Звичайно досліджуваному дається подвійний аркуш із зошита, на якому вільно розміщаються вісім коротеньких розповідей, які містять відповіді на всі поставлені запитання. Щоб у досліджуваного не було відчуття обмеження, можна дати два таких аркуші. Час також не обмежується, однак експериментатор підганяє досліджуваних, щоб одержати більш безпосередні відповіді. Таким чином, крім аналізу сюжетів, їхнього змісту, увазі експериментатора дається змога проаналізувати почерк досліджуваного, стиль написання, манеру викладу, культуру мови, словниковий запас, що також має велике значення для оцінки особистості в цілому.

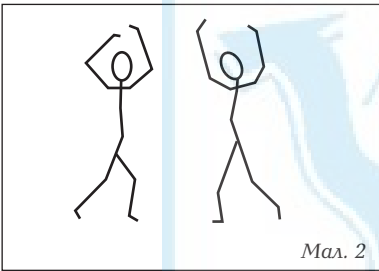

Мал. 1

Захисні тенденції можуть виявлятися у вигляді одноманітних сюжетів, де відсутній конфлікт: мова може йти про танці або гімнастичні вправи, заняття йогою.

1-й малюнок провокує створення сюжетів, у яких виявляється ставлення досліджуваного до проблеми влади і приниження. Щоб зрозуміти,

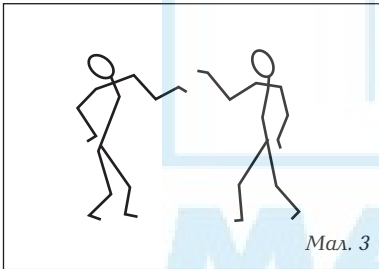
з ким із персонажів ідентифікує себе досліджуваний, варто відмітити, кому з них у розповіді він приділяє більше уваги і наділяє сильнішими почуттями, наводить приклади, які виправдовують його

Мал. 2

позицію, нестандартні думки або висловлювання. Розмір розповіді також значною мірою залежить від емоційної значущості того або іншого сюжету.

2-й, 5-й, 7-й малюнки більше пов'язані з конфліктними ситуаціями (наприклад, сімейними), де складні стосунки між двома людьми переживаються кимось третім (наприклад, дитиною), хто не може рішуче змінити ситуацію. При цьому позиція цієї третьої особи з'явиться на відповідному малюнку як ідентифікація і може виглядати як індиферентна (2-й), пасивна — відхід від втручання (5-й), миротворчі тенденції або інша спроба втручання (7-й малюнок).

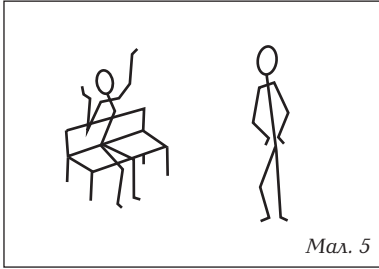

Мал. 3

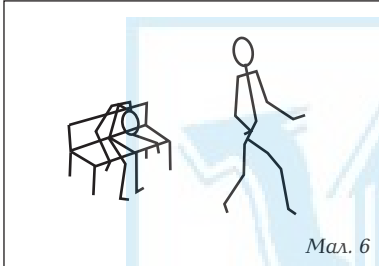
Якщо 3-й малюнок частіше провокує виявлення конфлікту в сфері особистих, інтимних взаємин, то 4-й може розглядатися як аналогічна ситуація одними і як службовий конфлікт іншими, тому що в першому випадку лавочка (символ поетичних зустрічей), а в другому — стілець. На

Мал. 4

Мал. 5

Мал. 6

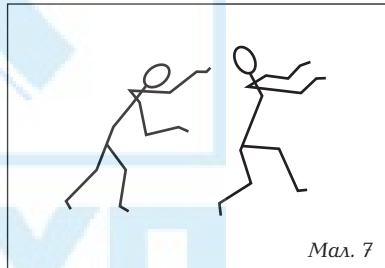
цих картинках також виявляються сюжети з висвітленням проблеми самотності, покинутості, фрустрованої афіліативної потреби, неприйняття колективом.

2-й малюнок частіше інших викликає емоційний відгук у нестійких натур, нагадує про безглузді сплески некерованих емоцій, тим часом як із приводу 5-го, як правило, будуються сюжети, в яких фігурує зіткнення думок, прагнення звинуватити іншого і виправдати себе. Аргументація своєї правоти і переживання образів у сюжетах до 7-го малюнка досліджуваного нерідко пояснюється взаємною агресією персонажів, коли ця тема для нього значуща. Тут має

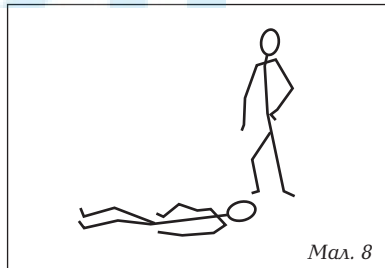
значення, превалює у героя, з яким себе ідентифікує досліджуваний, екстрапунітивна позиція чи схильність до приписування собі провини за сформований конфлікт (інтропунітивна позиція).

6-й малюнок провокує найбільш виражену значущість агресивних реакцій досліджуваного у відповідь на суб'єктивно пережиту ним несправедливість або, якщо він ідентифікує себе з поваленою людиною, виявляється жертвовність позиції, приниженість.

8-й малюнок виявляє проблему відкидання індивіда об'єктом афіліативної прихильності або втечі від настирливого переслідування особистості, яка ним відкидається. Ознакою ідентифікації себе з тим або іншим героєм розповіді є тенденція приписувати сюжетно розроблені переживання і думки саме тому персонажеві, в якого однакова стать з

Мал. 7

Мал. 8

досліджуваним. Цікаво, що з однаковою переконаністю той самий малюнковий образ розпізнається одним досліджуваним як чоловік, іншим — як жінка, при цьому у кожного є повна впевненість, що це не може викликати жодних сумнівів. “Погляньте, як вона сидить! Судячи з пози — це жінка”, — говорить один, “Це — безумовно чоловік, одразу видно”, — каже інший, а розглядають вони один малюнок. Цей приклад ще раз демонструє виражений суб’єктивізм сприймання і схильність приписувати досить аморфному стимульному матеріалу методик зовсім конкретні якості у тих осіб, для яких ситуація, зображена на малюнку, звучить як емоційно значуща. Безумовно, усна розповідь або додаткове обговорення написаних розповідей більш інформативні, але при груповому обстеженні зручніше обмежитися письмовим викладом.

Міжособистісний конфлікт, який присутній фактично на кожному малюнку, не тільки дає змогу визначити зону пережитих досліджуваним порушених взаємовідносин з оточенням, але нерідко розкриває складний внутрішньоособистісний конфлікт. Так, молода дівчина на основі 4-го малюнка будує такий сюжет: “Він освідчився дівчині в коханні. Вона йому відповіла — “ні”. Він іде. Вона — горда і не може зізнатися в тому, що любить його, бо вважає, що після такого зізнання вона стане рабою своїх почуттів, а на це вона піти не може. Мовчатиме та страждатиме. Колись вони зустрінуться: він — з іншою, вона з чоловіком (хоча його вона не любить). Дівчина вже перехворіла своїм почуттям, а він усе ще її пам’ятає. Ну і що ж, нехай буде так, але зате спокійніше. Вона незворушна”. По-перше, у цьому сюжеті багато чого привнесено досліджуваною особистою, крім того, видно виражений внутрішньоособистісний конфлікт: потреба в коханні, глибока прихильність та стан фрустрації, який виник через причину страху досліджуваної перед можливими невдачею та приниженням. Хворобливе самолюбство, яке розвинулося на ґрунті негативного життєвого досвіду, блокує вільну самореалізацію і безпосередність почуттів, змушує її відмовитися від кохання, щоб не підвищувати рівень і без того високої тривоги, непевності в собі.

У складних сімейних ситуаціях МАТ дає змогу також виявити проблеми підліткового віку. При цьому позицію підлітка в його оточенні методика виявляє набагато чіткіше, ніж він сам зумів би це зробити, навіть якби був цілком відвертим, тому що саморозуміння і життєвий досвід у цьому віці перебувають на досить низькому рівні.

Також погано виражене саморозуміння й усвідомлення своєї власної ролі в складних колізіях життєвих ситуацій у людей з високим рівнем невротизації, в емоційно незрілих, імпульсивних особистостей.

З огляду на це психологічне дослідження з використанням МАТ сприяє більш цілеспрямованому вибору психокорекційного підходу не тільки з орієнтацією на змістовий бік і сферу переживань досліджуваного, а й з апеляцією до певного мовного й інтелектуально-культурного рівня особистості.

(Картинки в тексті розставлені правильно. Нумерація їх у різних джерелах може не збігатися) (див. додаток 5).

Інструкція

Розгляньте малюнки та спробуйте скласти уявлення про те, що на них зображено, і викладіть це письмово у формі зв'язного тексту. При побудові описів вам необхідно висвітлити такі питання:

- Хто ці люди?
- Що вони роблять (що відбувається в даний момент?)
- Які їхні думки і почуття?
- Що передувало цій ситуації?
- Чим закінчиться ця ситуація?

При обробці результатів тестування психолог проводить контент-аналіз отриманих текстів, використовуючи таку схему:

1. **МИНУЛЕ** та **МАЙБУТНЄ** — наявність цих планів свідчить про вміння спиратися на минулий досвід, планувати майбутнє.

Майбутнє може бути “приклеєно”, не виходить із ситуації, це означає страх за майбутнє.

2. **СФЕРА** — особисті контакти, інтимні стосунки, виробничі та дружні контакти.

Ієрархія відносин: дорослі—діти; начальники—підлегли.

3. **КОНФЛІКТ** — зовнішній, внутрішній (неможливість реалізувати яку-небудь потребу через табу, усвідомлення неможливості реалізації); рівень невротизації, пов'язаний із внутрішнім конфліктом.

4. **ДЕТАЛІ** — чим їх більше, тим людина невпевненіша.

Деталізація — прагнення виправдати правильність побудови сюжету.

5. **ВІДХІД ВІД СЮЖЕТУ** — означає труднощі концентрації уваги, емоційну нестійкість.

6. **НЕОЛОГІЗМИ** — багатий творчий інтелект може бути показником шизоїдного типу.

7. ЗМЕНШУВАЛЬНО-ПЕСТЛИВІ СЛОВА є підкресленням доброзичливості на протигагу агресії.

8. ПОЗИЦІЯ

- активна;
- пасивна;
- страждальна;
- оборонна.

9. ФАКТ СМЕРТІ — повторення цих варіантів має насторожувати (можливий суїцид).

10. ТРЕТЯ ЛЮДИНА на малюнку — з нею найчастіше ідентифікує себе підліток, реакція людини, яку втягнули у конфлікт, але вона співпереживає.

Тест малювання пальцем

Проективну методику дослідження особистості описала Рут Ф. Шоу (*Ruth F. Show*) у 1932 р. Методика малювання пальцями виникла в Римі для подолання специфічних проблем, які виникали в школі, де навчалася Рут Ф. Шоу. Ця школа була місцем, де зустрічалися діти різних національностей, які розмовляють різними мовами, і де малювання пальцями мало б стати таким методом самовираження, який би задовольняв усіх і не залежав від вербалізації.

Міс Шоу звернула увагу психологів на свою нову освітню методику, коли помітила, що та допомагає її юним учням позбутися пригніченості, перебороти страхи, подолати невпевненість у собі.

Досліджуваному пропонують вологий аркуш паперу і набір фарб. Малюнок виконується пальцем, зануреним у фарбу.

Базисне твердження, на якому ґрунтується метод, полягає в тому, що малювання пальцями — це форма експресивної поведінки, аналізуючи яку можна розкрити значущі характеристики особистості. У цьому сенсі малювання пальцями перегукується з іншими формами художнього самовираження, які дають максимум експресивної поведінки і потребують мінімум адаптації.

На думку авторів і психологів, які мають значний досвід практичного застосування цієї методики (Спрінг, Мосс, Лайл, Розенцвейг, Дарбін та ін.), найбільш значущі асоціації досліджуваній видає в процесі малювання, коли образотворча діяльність приво-

дить його до найвищого емоційного переживання. У цей час його асоціації є найвиразнішими проявами особистості. У деяких випадках досліджуваного просять розповісти про те, що вийшло після завершення малюнка. Рекомендується також складати серію таких “картин”, намальованих людиною за порівняно тривалий період.

Вважається, що через слабку структурованість тестової ситуації створюються найсприятливіші умови для самовираження. Це наближає тест до методики вільних асоціацій. Для використання всіх переваг цього методу та процесуального аналізу експериментатор має бути постійно присутнім під час проведення тесту і фіксувати, які кольори вибирає досліджуваний, як використовує простір, як рухається, а також спонтанні висловлювання і підходи до роботи.

Загальні підходи до інтерпретації базуються на переліку таких **основних показників**:

- Спостереження загальної поведінки.
- Розподіл часу.
- Використання простору і місце розташування.
- Колір.
- Світлотіні.
- Мазки.
- Зміст.
- Рухи і жести.
- Ритм.

Існує інтерпретаційна схема, де кожен із зазначених показників докладно розкрито і обґрунтовано.

Відзначаються такі **переваги** цієї методики:

1. *Незалежність від рухових обмежень.* Малювання пальцями потребує мінімальної участі тієї групи м'язів, що відповідають за дрібну моторику, тому вона є прекрасним засобом самовираження як для тих, хто не має труднощів такого плану, так і для людей з фізичними вадами. Люди, що мають фізичні вади, відкриють у малюванні пальцями прекрасне джерело самовираження, що компенсує їх обмеження. Малювання пальцями дуже ефективно у випадках сліпоти, глухоти, спастичних проявах.

2. *Незалежність від культурного впливу.* Малювання пальцями залучає мінімум культурних або засвоєних цінностей, тому реакції не піддаються впливу стандартних шаблонів. Як і почерк, малювання пальцями не можна віднести до якогось стилю. Досліджуваний не

може на основі свого попереднього досвіду вважати малюнки поганими або гарними, правильними або неправильними.

Можливо, найбільше значення має той факт, що малювання пальцями є засобом самовираження, яке не піддається впливові мовного фактора, що часто виступає як сильний стримуючий агент в емоційному плані.

3. *Незалежність від соціального тиску.* Соціальний тиск можна визначити як особистісний аспект культури, що порушує свободу самовираження індивіда. А малювання пальцями — це соціально санкціонована “гра з брудом”, яка дає змогу індивідові вивести свої агресивні імпульси. Вона приводить до задоволення деструктивних потягів, водночас не будучи деструктивною, дає змогу досліджуваному нехтувати соціальними заборонами і табу без страху відплати. При малюванні пальцями ситуація носить ігровий характер і страх, який може виявити в себе досліджуваний, буде незначний.

4. *Процесуальний і послідовний аналіз.* Можливо, найбільша перевага методу малювання пальцями полягає в тому, що провідне тестування має змогу спостерігати процес досягнення досліджуваним кінцевого продукту (процесуальний аналіз), який варто чітко відрізнити від послідовного аналізу. Можливі також спостереження, пов’язані зі змінами від малюнка до малюнка, коли під час одного або кількох сеансів з’являється кілька закінчених малюнків (послідовний аналіз). Він може бути використаний з метою перевірки вірогідності. Його можна також використовувати для визначення особливості зміни виявлених проявів на різних стадіях діагностики.

5. *Немає проблеми еквівалентних форм.* Ще одна перевага методики полягає в тому, що не існує проблеми еквівалентних форм при повторному малюванні. Щоразу ситуація малювання є для досліджуваного новою захоплюючою пригодою і кожен малюнок є новим пунктом у тестуванні.

6. *Багатоваріантність цільового використання методики.* Методика може проводитися як при індивідуальному, так і груповому обстеженні. Вона також підходить як ефективний засіб психотерапевтичного впливу на особистість.

Багато дослідників розповідають про різні форми використання цього методу. Шоу і Лайл зазначають, що він дає змогу домагатися прояву фантазії у дітей. Мосс розповідає про його застосування для стимулювання вільних асоціацій, Спрінг указує на його цінність під час роботи з анальними імпульсами. Розенцвейг і Дарбін розробляли

діагностичний аспект цієї методики, вони намагалися з'ясувати, як виражаються особистісні особливості психотичних пацієнтів у лікарні для душевнохворих. Флемінг, працюючи з дорослими невротиками, намагалася співвіднести їх поведінку, виражену під час малювання, з їх особистісними характеристиками. Наполі провів порівняльне дослідження низки діагнозів і супроводив його докладним звітом про значення різних показників малюнка для інтерпретації. У своїй більш ранній публікації Наполі виділив у таких малюнках критерії, які можна діагностувати як параноїдальні і шизофренічні ознаки. Ертоу і Кейдіс досліджували роль методу малювання пальцями в інтегрованих психотерапевтичних програмах.

Таким чином, метод малювання пальцями набуває дедалі більшого визнання, однак він не так ретельно вивчений, як більшість інших проєктивних методик. Проте уже тепер очевидно, що малювання пальцями може надати адекватні показники для визначення базових характеристик індивіда.

Інструкція

Особливості проведення процедури тестування.

Необхідне обладнання

1. *Папір.* Стандартний аркуш — це велике прямокутне паперове полотно 22 x 16 дюймів (56 x 41 див) з глянцевою поверхнею для малювання і матовим зворотним боком, на якому фіксується дата проведення, особисті дані й інша необхідна інформація. Папір меншого розміру також годиться, але великі аркуші дають досліджуваному більше простору для самовираження. Під час сеансів варто дотримуватися одного обраного розміру: важливо, щоб досліджуваний працював на однакових аркушах.

2. *Фарби.* Досліджуваному пропонують шість основних кольорів: синій, чорний, червоний, коричневий, зелений і жовтий. Фарби тримають у баночках, вони мають стійку пастоподібну консистенцію, і людині треба докласти зусиль, щоб почати малювати. Після необхідних маніпуляцій з фарбами і водою (емоційно стимулюючий процес) виходить однорідна маса. Фарби не зашкодять, якщо їх проковтнути, і легко відмиваються з будь-якої поверхні.

3. *Місце для малювання.* Висота столу має відповідати потребам індивіда. Зручно, коли рівень стільниці знаходиться трохи нижче ліктя досліджуваного в положенні стоячи. Біля столу має бути достатньо вільного простору, щоб досліджуваний міг ходити довкола нього під

час роботи. Поверхня столу має бути без тріщин, зроблена з таких матеріалів, як лінолеум або дзеркальне скло. Розміри поверхні мають бути більшими, ніж розміри призначеного для роботи аркуша.

4. *Ємкості*. Стандартне обладнання містить у собі велику ємкість завдовжки близько 17 дюймів для змочування паперу, посудина меншого розміру для оббрикування і зволоження та посуд для збирання. Все це бажано, але не обов'язково. Досить, якщо є раковина та стіл з вільним простором довкола нього.

Проведення тесту. Існують різні думки щодо того, як варто ознайомлювати досліджуваного з матеріалами для малювання пальцями. Переваги кожного методу змінюються залежно від цілей експериментатора. Найбільш прийнятною процедурою, що базується на практичному досвіді, є така.

Перед тим як досліджуваний зайде в приміщення, посудини мають бути наповнені водою, фарби відкриті, а папір лежати на столі. Досліджуваному дається **інструкція**:

“Перед вами шість основних кольорів, які можна використовувати в будь-яких сполученнях для одержання будь-якого ефекту. Ми не використовуємо пензлики, тому що в нас є десять пальців. П'ять на одній руці і п'ять на іншій. Це набагато більше, ніж один пензлик. Робіть усе, що ви хочете зробити, і скажіть мені, коли закінчите”.

Якщо у досліджуваного вже є досвід подібного малювання, достатньо буде сказати: “Давайте зробимо ще один малюнок”. Якщо досліджуваний проситиме подальших, більш конкретних інструкцій, його треба запевнити, що він може малювати все, що хоче і як хоче. В часі обмежень не дається. У середньому робота займає двадцять хвилин, у крайньому разі — від десяти хвилин до однієї години. Кількість часу, що витрачається, значною мірою варіюється залежно від віку досліджуваного. Після закінчення малюнка його просять придумати назву і ставлять запитання, чи може досліджуваний співвіднести свій малюнок із власним життям. Дітей просять придумати розповідь, пов'язану з малюнком.

Аналіз

Основні положення інтерпретації (діагностичні основи)

Багато узагальнень, поданих нижче, зроблено на основі клінічного досвіду й аналізу 700 малюнків. Вони пропонуються як експериментальні гіпотези і, звичайно, потребують подальшої верифікації.

Спостереження за загальною поведінкою. Як правило, психологи погоджуються з тим, що деякі аспекти поведінки індивіда в клінічній або тестовій ситуації мають велике діагностичне значення. Ситуація малювання пальцями в багатьох випадках нагадує ігрову і надає унікальну можливість одержання таких даних про поведінку, які можна інтерпретувати.

Поведінка досліджуваних до і під час малювання містить у собі:

- позу досліджуваного;
- швидкість його рухів;
- частоту дихання;
- спонтанні висловлювання.

Унікальними факторами, характерними тільки для методу малювання пальцями, є реакція на вологість і тактильні відчуття забрудненості.

Можна виявити значення кожного окремого аспекту поведінки, однак разом усі поведінкові реакції формують цілісну картину, за якою можна судити про загальну установку або настрій досліджуваного. Для зручності виявлення з поведінкових характеристик установки і настрою можна підсумовувати під поняттями “дистанція” і “втягнутість”.

У ситуації малювання пальцями досліджуваний може виявити дві різні тенденції:

1. *Дистанція* — показує прагнення індивіда відокремити себе від завдання.

2. *Втягнутість* — засвідчує намір брати участь у процесі.

У досліджуваного одночасно простежуються дві тенденції, їхня сила варіюється, одна з них домінує.

Дистанція. Часто перша реакція індивіда в ситуації малювання пальцями припускає домінування “дистанційної” тенденції. Така поведінка може класифікуватися в такий спосіб:

а) Виявляється в манері індивіда підходити до столу і фарб. Досліджуваний може триматися від них настільки далеко, наскільки це можливо. Або він може тримати одну руку за спиною, занурюючи у фарбу або у воду тільки один палець або витягати якомога далі від себе руку, використовуючи палець як олівець або інструмент, ніби він не є частиною його самого. У крайньому випадку можна спостерігати всі ці поведінкові прояви.

б) Вербальна дистанційна позиція може виражатися й у вербальній поведінці досліджуваного. Він може проявити ознаки спантеличен-

ня, намагатися уникнути самостійних дій і перекласти відповідальність на експериментатора, ставити такі запитання: “А як мені це робити?”, “Що я буду малювати?”, “Хто зробив ці фарби?” Усі ці запитання спрямовані на те, щоб досліджуваний міг залишатися поза ситуацією.

в) Невербальна дистанційна тенденція може виражатися в безладних рухах рук, швидкому переключенні уваги, незручності в рухах. Це відбувається у спробах маніпуляції або плануванні, стереотипічної поведінки, такої як наполегливе малювання геометричних фігур.

Втягнутість. Такі досліджувані готові відразу ж цілковито зануритися в ситуацію малювання.

У процесі малювання досліджуваний може задіяти не тільки пальці, а й усе тіло. У його мімичних жестах виражатиметься захват або гнів, до ритмічних рухів приєднуються долоні, плечі і спина. Досліджуваний може покривати фарбою своє тіло, діти особливо люблять розмальовувати нею живіт. Деякі досліджувані насолоджуються тривалим миттям рук. Поведінку, що показує домінування “залученої” тенденції, найкраще описати словами “занурення в роботу”. Мотивація, що лежить в основі залученого, може бути різною: представленою прагненням до задоволення, зокрема від контакту з водою і “брудом”, або це може бути агресія і ворожість.

Деякий ступінь залучення присутній уже з того моменту, коли індивід узагалі потрапляє в ситуацію малювання пальцями. Процесуальний аналіз часто виявляє зміни в поведженні досліджуваного до збільшення ступеня зацікавленості.

Діагностичні особливості процесу малювання пальцями

1. Розподіл часу.

Витрачений час можна розділити на три значущі елементи:

1. Тривалість реакції до початку малювання.
2. Паузи під час малювання.
3. Загальний час, витрачений на здобуття кожного окремого продукту і всіх малюнків.

Тривалість першої реакції. Вона також може служити показником відносної маси “втягнутої” або “дистантної” тенденцій. Деякі досліджувані відразу ж приступають до завдання, інші не наважуються, вагаються. Надто тривала затримка свідчить про передчасну тривогу, пов’язану з реакціями на вологу і бруд.

Паузи під час малювання. Вони можуть бути пов'язані з несподіваними емоційними ефектами, що виникли через колірні сполучення або розмір малюнка, що викликають страх або тривогу. Зіштовхнувшись з новим сполученням кольорів, що, так чи інакше, стає для нього важливим, досліджуваний може вербально або мімічно виразити свій жах або відразу. Наприклад: “Ой, це виглядає жахливо! Можна я це викину?”, “Можна я це зміню?”, “Як мені зробити це світліше?”, “Ненавиджу цей колір!” Досліджуваний може навіть у гніві розірвати і викинути аркуш.

Загальний час малювання відображає ступінь захопленості цим процесом. Деякі досліджувані не здатні відокремити себе від ситуації малювання тому, що одержують через нього полегшення або через прагнення до досконалості. Деякі можуть продовжувати малювати, доки папір не почне рватися. Інші уникають такої ситуації якомога швидше, бо вона може викликати в них почуття тривоги.

2. Використання простору і місце розташування.

При малюванні пальцями більшість індивідів прагнуть зайняти велику частину аркуша. З цієї причини відхилення у використанні аркуша стають значними для інтерпретації. Як правило, є два основних види відхилень. Їх можна визначити як “експансія” і “обмеження”.

Експансія. Деякі індивіди виходять за межі аркуша і малюють на поверхні столу. Людина з такою поведінкою може іноді виражати свою експансивність по-іншому. Хоча у своїй роботі вона і буде дотримуватися меж аркуша, організація її малюнка матиме на увазі експансію. Наприклад, це може бути жирна лінія, проведена через весь аркуш, без початку і кінця. Така експансивність під час малювання пальцями свідчить про відносно емоційні неконтрольовані реакції.

Відзначають, що діти, які підпадають під визначення експансивних під час малювання пальцями, страждають нестриманістю або над-агресивністю. Така поведінка часто спостерігається у делінквентів. Вони не визнають авторитетів через їхній ненаситний потяг до імпульсивного задоволення.

Обмеження. Ця категорія досліджуваних використовує дуже незначну частину аркуша. Інтерпретація така сама, що й при малюванні. Досліджуваний, що відмовляється використовувати простір, доводить свою стриманість і замкнутість, особливо коли малюнок розташований у куточку аркуша або ніби підвішений у просторі. У таких випадках передбачається, що ця реакція пов'язана з тривожністю.

Використання простору в процесуальному аналізі. Коли використання простору розглядається за допомогою процесуального аналізу, з'являється можливість для спостереження за процесом формування картини.

Досліджуваний може почати з малювання окремих елементів по краях аркуша, а потім заповнити простір, що залишився, деталями, щоб вийшла цілісна картина. У такий спосіб діють ті індивіди, що почувують сильну потребу в логічних діях або в безпеці. З цією метою досліджуваний також може для початку позначити аркуш широкою чорною рамкою, а вже потім дозволити собі малювати свої візерунки.

І навпаки, досліджуваний може почати з центрального малюнка, що буде ядром усієї картини, і продовжити роботу, доповнюючи елементи малюнка, поки не замалює весь аркуш. Наприклад, він може намалювати маленький будинок у центрі аркуша, а потім додати до нього стежку, дерево, сонце на задньому плані. Таким чином, при малюванні пальцями є можливість спостерігати за розвитком концепції картини, тому що розумовий процес втілюється в руховій активності.

3. Колір.

Значення кольорів схожі в багатьох проєктивних методиках. Кольори — це пряме вираження наших ефектів і емоцій. Досліджуваний може використовувати колір суворо в межах малюнка, тобто не виходячи за межі окремого об'єкта. Або колірне вирішення може бути виконане в дифузійній манері без суворих меж, як при малюванні полум'я або сонця. Тоді дається воля спонтанним емоційним пориванням.

Але в методиці малювання пальцями надається підвищене емоційне значення кольорам. Досліджуваний має змогу вибирати відтінки і сполучати їх так, щоб викликати максимум емоційної реакції. Вибір кольору може бути зроблений випадково або несвідомо, але один раз. Побачивши цей колір на аркуші, досліджуваний може виявити емоційну реакцію, що у свою чергу простимулює появу нових кольірних ефектів.

Конкретні кольори, що ототожнюються з конкретними емоціями.

Тим часом як загальне колірне тло говорить про загальні емоційні імпульси, вибір конкретних кольорів у деяких випадках свідчить про особливі емоційні патерни. Спостереження показало, що так само як і в тесті Г. Роршаха, світло-блакитні і ясно-зелені тони вказують на контрольовану поведінку. Аналогічно Елшулер і Хеттвік (Alsehuler

and Hattwick) у своїх дослідженнях малювання на мольберті (що можна застосувати при малюванні пальцями) розрізняють холодні і теплі тони. Перші свідчать про більш високий ступінь контролю над імпульсами, ніж останні. Досвід також показує, що чорний колір символізує дитяче усвідомлення смерті, ворожості й агресії. Спринг (Spring) стверджує, що чорний і коричневий кольори частіше обирають люди з елітних родин. Мосс припускає, що коричневий колір частіше використовують досліджувані з анальним типом характеру, проте водночас він застерігає від подібних узагальнень.

Шоу і Наполі зазначають яскраво виражену різницю в колірних перевагах між чоловіками і жінками. Вони стверджують, що чоловіки віддають перевагу блакитним і зеленим кольорам, а жінки — жовтим і червоним. Жінки, що вибирають “чоловічі” кольори, можуть виявляти маскулітні тенденції і навпаки. З цих спостережень Шоу робить висновок, що хлопчик, який переважно обирає червоний колір, можливо, “чіпляється за спідницю матері”.

Крім загального емоційного значення, різні кольори можуть бути наповнені ще й індивідуальним змістом. Наприклад, одна досліджувана обирала колір в такий спосіб: ясно-синій для судна, що успішно повернулося в порт; зелений для занять музикою і музичними інструментами, що, як вона сподівалася, принесуть їй визнання; коричневий для похорону віроломного друга; чорний для обмежень, які накладаються суспільством, що нагадувало їй в’язницю.

Ті самі кольори можуть бути вираженням різних аспектів емоційного життя. Червоний позначає як прихильність, так і агресію, ворожість. Нанесення червоної фарби рухами, що дряпають, свідчить про ворожість, а рухи, які ніби поплескують, — про прихильність. Особистісне значення кольору можна з’ясувати при одночасному врахуванні інших показників.

Інтерпретація кольорів стосовно різних діагностичних груп.

Деякі дослідники співвіднесли вибір колірних переваг із клінічними синдромами. Розенцвейг і Дарбін стверджують, що маніакально-депресивні пацієнти частіше вибирають більш яскраві кольори: червоний, жовтогарячий, а шизофреніки переважно жовтий і зелений. Мосс не підтримує думки Оберндорта (Oberndort) про те, що жовтий колір пов’язаний із шизофренічним, а червоний з маніакальним станом.

Надлишкове нанесення фарби і перефарбування кольорів властиве розгальмованим або надмірно агресивним індивідам. Це також на-

очна ілюстрація поведінки тих людей, чия потреба в задоволенні не має меж. Якщо досліджуваний надмірно розбавляє фарби, занадто зволожує папір, накладає один на інший численні шари різних кольорів, у нашій практиці це було пов'язано зі слабким розвитком *Ego*.

Змішування і різні сполучення кольорів виразно можуть бути пов'язані з високим рівнем інтелектуального розвитку. Дитина, яка запитує: “Як можна зробити фіолетовий?”, демонструє своє бажання досліджувати, розуміти і володіти поточною ситуацією.

Особливості інтерпретації кольору.

Використання кольору залежить від вікового й освітнього фактора, і це завжди необхідно враховувати.

а) Вік. Маленькі діти вільно використовують червоний колір, у той час як дорослі рідко застосовують його при першому малюванні. Малюючи від чотирьох до десяти років люблять використовувати кілька кольорів зазвичай основні кольори вони сполучають у різних тональностях. Як правило, вони не змішують їх для досягнення проміжних тонів. Старші діти віддають перевагу єдиній суміші.

Крім того, вікові розбіжності виявляються при емоційному реагуванні на колір. Діти виявляють негайну, імпульсивну емоційну реакцію на колір сам по собі незалежно від того, в якому малюнку він використаний. Вони часто зауважують: “Класний червоний колір” (або зелений). Іноді реакція буває настільки сильною, що спонукає дитину наносити фарбу на власне тіло, особливо на живіт. Це може бути не тільки реакцією на колір, а й на тактильну стимуляцію.

б) Освітній фактор. Цей фактор особливо добре простежується в дітей до четвертого класу. Тут очевидне негнучке і реалістичне використання кольорів: коричневі собаки, блакитне небо, зелена трава. У таких випадках це може бути відображенням добре засвоєних соціальних стандартів, а не індивідуально-емоційних поривів. Як правило, індивідуальність вибору кольору тим менша, чим більша потреба в конформності. У дорослих прихильність до реалістичних відтінків може узгоджуватися з високим відсотком результатів про “тварин” і “популярних” реакціях за тестом Г. Роршаха.

в) Процесуальний і послідовний аналіз кольору. Однак згадана прихильність до реалістичних кольорів не є серйозною перешкодою для індивідуальної діагностики. У більшості випадків ця прихильність зникає протягом сеансу малювання. Досліджуваний може почати зі стереотипного використання кольорів, але знайшовши якусь специфічну форму, він усе менше й менше використовуватиме шаблон.

Яскравий приклад: перехід від звичного коричневого фарбування стільця до фіолетового або жовтого. Це найкраще можна описати в термінах тесту Г. Роршаха як перехід від реакції типу FC до CF.

4. Світлотіні.

При малюванні пальцями краще розділяти ефекти світлотіні, що відбуваються з фактурою поверхні, і ті, які є наслідком ідеї глибини або тривимірності.

Ефект фактури поверхні можна співвіднести з відповідями на зразок тесту Г. Роршаха, вони визначаються на основі ударів та оплесків і є індикаторами сильних почуттів. Домінуючий канал сприйняття при цьому — тактильний. А зображення глибини (фактор ДК за Г. Роршахом) — це результат формування концепції картини, а не тактильної стимуляції. Такі типові зображення — це елементи спіралі.

5. Мазки.

Під “мазками” маються на увазі остаточні продукти руху на поверхні малюнка. Значення мазків під час малювання пальцями близькі до значення ліній під час малювання олівцями. Під час малювання пальцями мазки є більш прямим вираженням внутрішньої динаміки досліджуваного, бо вони є прямим продовженням рухів тіла, і немає ніякого інструмента-посередника, який би гальмував момент експресії.

При інтерпретації мазків увага має бути сконцентрована на повторюваних особливостях, а не на якихось окремих прикладах. Більше того, мазки можна зрозуміти тільки через їхню загальну конфігурацію. Значення мазка визначається його зв'язком з іншими мазками. У найзагальнішому інтерпретаційному значенні можна сказати, що характер мазків визначається ступенем емоційного контролю. Можна виділити наступні атрибути мазків за чотирма основними категоріями:

1. *Напрямок мазків.* Основний напрямок мазків може бути вертикальним або горизонтальним. Перший може починатися знизу або згори, а другий з правого або лівого краю. Бік, з якого починаються мазки, залежить від праворукості або ліворукості досліджуваного, і це також потрібно брати до уваги. Елшулер і Хеттвік ідентифікували вертикальний напрямок як прояв нав'язливих потягів, а горизонтальні — як тенденції до самозахисту, схильності до страху, відкритого співробітництва.

На деяких малюнках малят або людей із психічними розладами не спостерігається організації мазків у якомусь напрямку, вони безладні і безсистемні. Однак у міру емоційного росту в процесі терапії або по досягненні більшої психологічної зрілості неорганізоване безладдя часто перетворюється в зв'язну структуру. Іноді за допомогою процесуального аналізу можна на одному малюнку простежити тенденцію до “виправлення”, коли досліджуваний почав класти мазки в одному напрямку після невеликого періоду безладної мазанини.

2. *Ширина, натиск і кількість мазків.* Мазки можуть бути вузькими і слабкими, якщо проводяться кінчиками пальців, або широкими і жирними, коли їх проводять рукою, долонею або ліктем. Досліджуваний може варіювати ступінь натиску й у крайніх випадках це впливає на те, що зміщуються всі нанесені до цього фарби, залишаючи білу лінію на поверхні аркуша. І нарешті, мазок може бути одиничним, тобто зробленим одним пальцем або складатися з подвійних чи потрійних рівнобіжних мазків за кількістю задіяних пальців.

Ступінь натиску свідчить про енергетичний рівень досліджуваного. Сильний натиск свідчить про те, що людина повна сил або про очевидну напругу. Легкі мазки можуть свідчити про незручність або схильність до страхів. Кількість мазків — показник втягнутості у малювання. Якщо індивід обмежується одиничним мазком, це символізує менший ступінь втягнутості, ніж при використанні потрійного рівнобіжного мазка.

3. *Форма і довжина мазків.* Мазки можуть бути гострі або закруглені, суцільні або переривчасті, закриті або відкриті. Тенденція до незграбності є агресивний поведінковий патерн, а якщо гострі мазки розташовані зигзагоподібно, це може свідчити про нерішучість індивіда щодо своєї агресивної поведінки. Довгі мазки свідчать про контрольовану поведінку, а короткі характеризують імпульсивну поведінку. Переривчастість мазків може бути показником тривоги, відчуття ненадійності.

Під “закритістю” мається на увазі, чи являє собою мазок закриту фігуру, наприклад, як коло або вісімка. Приклад відкритої фігури — форма півмісяця. Закритість позначає фактор замкнутості. Ступінь відкритості показує ступінь бажання спілкуватися зі світом.

4. *Фактура мазків.* Інша характерна риса техніки малювання пальцями — можливість одержання мазків двох видів. Мазок можна зробити по вже нанесеній фарбі або накласти на неї новий шар. Останнє, створюючи ефект рельєфності, часто є результатом “колірного пору-

шення” і, як уже зазначалося, відбиває деяке розгальмування. Значення прокреслених мазків схоже до подряпин й інших агресивних дій.

Інший аспект у розрізненні мазків стосується основного малюнка і тла (переднього і заднього плану). Зв'язок між мазками заднього і переднього плану має значення, хоча достеменно це ще не визначено. Досліджуваний може спробувати зобразити контрастні фігури або намагатися, щоб вони поступово злилися із заднім тлом. Мазки на задньому плані можуть створювати емоційне тло навколо основного малюнка або основний малюнок може створюватися як реакція на задній план. Наприклад, досліджуваний, що спочатку боявся показувати свої агресивні потяги, може покрити весь аркуш м'якими мазками. І тільки після цього він насмілиться намалювати центральну фігуру, що розкриває ці імпульси. В іншому випадку досліджуваний може бути серйозно стурбований “оголеністю” центральної фігури і урівноважити її жирними, енергійними мазками на задньому плані.

Очевидно, що комбінації і конфігурації мазків нескінченні. Вертикальна лінія може бути проведена від себе або до себе; вона може бути прямою або хвилястою; гострою або закругленою; намальованою сильним або слабким натиском; може бути ізольованою або оточеною іншими лініями.

6. Зміст.

До змісту малюнка належать:

- Видиме для спостерігача зображення, тобто об'єкти, фігури й абстрактні образи, зображені досліджуваним на аркуші.
- Висловлювання, що він зробив під час або після малювання.
- Нульовим зміст можна назвати тоді, коли досліджуваний займається безцільною мазаниною і неспроможний дати стосовно неї ніяких вербальних реакцій.

Вік та інші фактори, що впливають на зміст малюнка.

Вік дуже важливий фактор при розгляді змісту малюнка. Просто мазанина буде абсолютною нормальною для трирічної дитини, в якій експресивність зосереджена на руховій здатності. У початковій школі в дітей домінують контурні зображення фруктів, будинків, дерев. Ці стереотипні малюнки звичайно швидко руйнуються, часто під час одного сеансу, і після цього з'являються більш динамічні зображення. Як і з кольором, у нормальних школярів спостерігається зниження дезінтегрованої конформності змісту протягом роботи.

Матеріал для малювання пальцями провокує створення особливого малюнка. Наприклад, дуже часто малюють пейзажі, водночас спостерігається помітне небажання зображувати людські фігури. Це відбувається через те, що зображення людини зустрічаються відносно рідко, складно надати людській фігурі якість особливого значення для інтерпретації.

Організація змісту.

Організація змісту є значущим діагностичним критерієм. Наполі зазначив, що структура змісту важлива для розрізнення параноїків і шизофреніків. У другій групі, відзначає Наполі, спостерігається два абсолютно не пов'язані між собою, незалежні рівні в зображенні. Робота супроводжується висловлюваннями, які не мають ніякого зовнішнього стосунку до малюнка. Ертоу і Кейдис зазначають, що взаємозв'язок змісту зображення і вербальних висловлювань — це важливий показник розвитку *Ego* у дітей.

У малюнках параноїків Наполі знайшов наступні характерні риси організації змісту. Центральна фігура (яка символізує самоотожнення) з усіх боків оточена і прикрита фігурами (намальованими таким чином, щоб відбити напад на центральну фігуру з будь-якого боку).

Паттерсон і Лайтнер стверджують, що вони не знайшли істотних розбіжностей у змісті малюнка розумово відсталих і нормально розвинутих людей, але при ретельному аналізі в нормальних досліджуваних спостерігається тенденція більше зафарбовувати контур малюнка, ніж у розумово відсталих, хоча в останніх малюнки більш структуровані.

Інші діагностичні аспекти змісту.

Значення змісту зростає тоді, коли його можна розглядати в сполученні з іншими даними про досліджуваного, зокрема з вільними асоціаціями і спонтанними висловлюваннями з приводу малюнка.

Зміст малюнка часто слугує для визначення конфлікту. Малюнок, що зображує дві фігури, які з різних боків обстрілюють човен, супроводжувався таким спонтанним висловлюванням: “Два пірати борються за володіння золотом”. Коли досліджуваного запитали, чи не нагадає це йому щось із власного життя, він після короткої паузи з гіркою посмішкою відповів: “Схоже на моїх батьків, які борються за те, кому я буду належати”. Коли запитали, чи задумувався він про це раніше, відповів: “Ні”. Звідси видно, що вербалізація змісту робить його більш осмисленим не тільки для експериментатора, а й для дос-

ліджуваного. Саме тому є ефективним вигадування дітьми розповіді за картиною.

7. Рухи і жести.

Рухи і жести належать до поведінкових категорій, тому необхідно звертатися тільки до рухів тіла, а не до тих рухів, що впливають на утворення кінцевого продукту. Поняття рухів і жестів більше стосується рухів рук і пальців, але також поширюються і на все тіло, що теж задіяне у процес. Рухи також залежать від напрямку реакції — від себе або до себе. Жести — це специфічні дії, що не залежать від напрямку.

Жести.

Жести — це очевидне зовнішнє вираження почуття. Між конкретними жестами та їх емоціями спостерігається співвідношення майже один до одного. Наприклад, жести, що відображають агресивні імпульси, виражаються по-різному (поштовхами, такими, що дряпають, шкребуть, розривають). Жести, пов'язані з чуттєвістю, — це поплескування, розмазування і забруднення. Забруднення — особливо сильне почуття задоволення. Його можна описати як занурення долонею на сильно зволожений папір, политий великою кількістю фарби. Жести м'які, плавні, ніжні і часто супроводжуються такими вербальними висловленнями як: “Чудово”.

Оскільки жести — пряме вираження поточних відчуттів і настроїв, вони можуть досить швидко змінюватися, наприклад, досліджуваний може почати малюнок з почуттям задоволення, погладжуючи аркуш як об'єкт прихильності, але потім певний фруструючий досвід змінить його жести на грубе дряпання поверхні, яке майже розриває папір.

Іноді жести виявляються з великою сталістю, що, можливо, свідчить про відповідний стан особистості. Суперечливе використання амбівалентних жестів, таких як погладжування та дряпання, може бути показником конфлікту почуттів і стосунків.

Рухи.

Рухи можуть мати два основні напрямки — від досліджуваного і до досліджуваного. Вони виявляються в досліджуваних відносно стало, на відміну від жестів. Можна спостерігати в індивіда різноманіття жестів, у той час як він буде дотримуватися того самого руху. Аналізуючи процес малювання, можна розрізнити, як протилежні рухи відбиваються у формуванні малюнка. Наприклад, малюючи дерево, досліджуваний може почати з коренів, рухаючись до гілок і розширюючи крону, або він може почати з верхівки дерева і далі рухатися до коренів.

Зрозуміло, це тільки крайні вияви базових рухів. У більшості ж випадків спостерігаються їх модифікації і “стерті” крайнощі. Яскравий тому приклад — горизонтальні рухи. Можна припустити, що базові напрямки рухів відповідають типам переживань у тесті Г. Роршаха. Форма рухів може відображати основний метод задоволення потягів індивіда. На практиці виявлялися деякі досліджувані, які переходили від перехресних до поступальних рухів і супроводжували це зміною емоцій (радощів і задоволення), нібито вони знайшли свою особливу форму самовираження.

8. Ритм.

Ритм — це повторюване послідовне використання патернів. Це можуть бути особливості всіх вищеописаних показників — кольору, мазків, рухів та ін. Ритмічну організацію можна вивчати як через поведінку індивіда, так і через кінцевий продукт.

У кінцевому продукті можна побачити ритмічну організацію таким чином. Наприклад, вибір переплетення прямих і закруглених мазків є показником контрастних взаємостосунків. Такий само ритм може відбиватись при виборі контрастного або поступового переходу кольорів.

Поведінковий ритм можна визначити з моменту першого контакту досліджуваного з фарбою. Жести можуть повторюватися або виконуватися в особливій тимчасовій послідовності. Навіть пози і подих індивіда можуть бути підпорядковані ритмічній організації.

Ритмічна організація одного індивіда виражається в різних категоріях. Ритм може бути виражений різними показниками, а вивчення його розкриває особливості підходу до виконання завдання. Таким чином, через відносно стійкі тенденції поняття ритму можна розширити до характерних рис підходу досліджуваного до виконання завдання.

Наприклад, ритм індивіда з нав'язливістю може бути складним, але не гнучким. Він може складатися зі складного візерунка ліній і відтінків. Існує також загальний ритм спонтанних змін. Тут мова йде про постійну тему, навколо якої досліджуваній постійно щось відбуває і намагається розвивати. Звичайно, сприйняття цього ритму залежить від уміння спостерігати. Ритм може бути сильно індивідуалізований, і тому його не можна описати у чітких категоріях. Якщо вважати ритм характерною рисою підходу досліджуваного до виконання завдання, то, спостерігаючи його, можна одержати уявлення про стиль життя індивіда.

Тест гумористичних фраз (ТГФ)

Тест для діагностики особистісних особливостей, пов'язаних із розумінням гумору. Належить до тестів оцінки гумору, може розглядатися як проективна методика діагностики мотиваційної сфери особистості. Запропонований О. Г. Шмельовим і В. С. Болдирьовою у 1982 р.

Стимульний матеріал тесту — це 100 гумористичних фраз (афоризмів), з яких 40 однозначно належать до однієї з десяти тем (по чотири фрази на кожну), а інші є багатозначними (випробувані, виходячи з власної апперцепції, вбачають у них ту або іншу тему з основних десяти). Співвіднесеність фраз з основними темами перевірена нормативними експериментами.

У пропонуваніх фразах відображено такі теми: 1) садизм; 2) секс; 3) негативні пристрасті (пияцтво); 4) гроші; 5) мода; 6) кар'єра; 7) сімейне безладдя; 8) соціальне безладдя; 9) бездарність у мистецтві; 10) людська недолугість.

Процедура проведення тесту досить проста. Досліджуваному пропонують класифікувати набір карток із фразами таким чином, щоб в одній групі знаходилися картки з фразами на одну тему. Закінчивши класифікацію, досліджуваний дає назви виділеним ним класам. За цими назвами експериментатор ідентифікує одну з десяти тем, яка відповідає виділеному для випробування класу. Якщо досліджуваний неясно формулює інтерпретовані назви, то ідентифікація стандартної теми визначається за однозначними фразами, які потрапили до складу класу (так, якщо у виділену групу карток потрапляють три і більше фрази, що однозначно належать до основної теми, то до неї ж належить і вся група).

Проективний потенціал методики полягає в тому, що суб'єкт зараховує в один клас як однозначні, так і багатозначні стимули. Укладачі методики вважають, що чим більша кількість багатозначних стимулів поєднує навколо себе однозначний стимул, тим вища мотиваційна значущість відповідної теми. Поява найбільшого класу є свідченням найбільш значущої (домінуючої) мотивації, предметний зміст якої відповідає предметному змістові цього класу.

Підрахунок тестових балів, окремих мотиваційних тем зводиться до підрахунку карток у відповідних групах. Потрібно зазначити, що, на думку авторів тесту, показники напруженості мотиваційної теми можуть відображати не тільки силу мотиву, а й силу перешкоди (фрустрація) потреби.

Характеристика валідності проводилася на основі порівняння даних тесту з критеріальною інформацією, отриманою за допомогою методики групової оцінки особистості (ГОО), а також за методом конвергентної валідазації з результатами тематичної апперцепції тесту й інших методик.

Тест рекомендується авторами для впровадження в практику психологічного консультування.

Інструкція Процедура проведення

Досліджуваному пропонується прокласифікувати колоду карток з гумористичними фразами за інструкцією: “Поділіть, будь ласка, картки на купки так, щоб в одній купці лежали картки на одну тему”.

Закінчивши класифікацію, досліджуваний дає назви виділеним класам. За цими назвами експериментатор ідентифікує одну з десяти тем, яка відповідає виділеному класу. Якщо досліджуваний нечітко формулює інтерпретаційні назви, то ідентифікація стандартної теми визначається за однозначними фразами, що потрапили до складу класу (так, якщо у виділену групу карток потрапляють три і більше фраз, які однозначно стосуються основної теми, то до неї ж належить і вся група).

Зміст

1. Пір'я в письменника було. Йому не вистачало крил.
2. Чим далі хочеться ригнути, тим нижче потрібно зігнутися.
3. Щастя не в грошах, а в їх кількості.
4. Крик моди найкраще зрозумілий чужою мовою.
5. Без жінок не можна жити на світі — тим більше в темряві.
6. Щоб краще зрозуміти душу людини, треба її вииняти.
7. Дурень, удосконалюючись, стає круглим.
8. З ким поведешся, того й наберешся.
9. Скажи мені, чим ти багатий, і я скажу, ким ти працюєш.
10. Ініціатива скандалу належала чоловікові, а звукове оформлення — дружині.
11. “Терпіння і труд все перетруть”, — нагадав Євген Сазонов дружині, яка перетирала гору посуду.
12. Усе в природі взаємопов'язано, тому без зв'язків краще і не жити.
13. Не брав за горло нікого, крім пляшки.
14. Морська хитавиця була зображена художником з такими деталями, що від одного погляду на картину нудило.
15. Стояла тиха Варфоломіївська ніч.

16. І фіговий листок відпадає.
17. Одяг — мій компас земний, а вдача — нагорода за сміливість.
18. Не було ні гроша, і не буде.
19. Сила земного тяжіння відчувається особливо сильно, коли піднімаєшся службовими сходами.
20. Дивна картина відкрилася погляду шановного класика: це була екранізація його роману.
21. Якщо ти вважаєш, що вже зробив кар'єру, значить, ти не справжній кар'єрист.
22. Мріяв про політ думки, але так і не дочекався льотної погоди.
23. Випився в алкоголіки.
24. “Сім разів відміряй — один відріж”, — пояснював старий кат молодому.
25. Брала від життя все, що входило в моду.
26. Гроші — тим більше зло, чим їх менше.
27. Мені з вами нудно, мені з вами спати хочеться.
28. Йому спала на думку ідея, але, не заставши нікого, пішла геть.
29. Вибираючи з двох бід, бери обидві: потім і цього не буде.
30. Вона шипіла на чоловіка, як газована вода.
31. Я п'ю не більше ста грамів, але, випивши сто грамів, я стаю іншою людиною, а ця інша п'є дуже багато.
32. Не бійтеся цієї гранати: вона ручна.
33. Діти — квіти життя. Проте не давайте їм розпускатися.
34. “Не хлібом єдиним жива людина”, — кричали збуджені покупці в черзі за м'ясом.
35. Скільки прекрасних думок гине в лабіринтах звивин!
36. Єдине, що було в ньому мужнього, він не міг знайти через свою порядність.
37. “Нелегка письменницька праця”, — говорить Євген Сазонов, щодня відносячи в приймальний пункт по 20 кг макулатури здобутків своїх колег.
38. Крокуючи в ногу з модою, стежте, щоб вона не звернула за ріг.
39. Гроші є гроші! У цій фразі глибокий зміст, але немає коми.
40. Улюблена приказка військових: “Покликання — це добре, а звання краще”.
41. Поет йшов у гору, але гора ця була Парнасом.
42. Стриптиз моди: максі, міді, міні, голий король.
43. Лише важкий гаманець дозволяє погнатися за модою.
44. “Душить — означає, що любить” (Дездемона).

45. У наполегливих пошуках братів по розуму він опинився у витверезнику.

46. Знайшов місце в житті — знайди дружині.

47. Писав із принципових касових позицій.

48. Захист дисертації пройде успішніше, якщо банкет з цього приводу провести за 2–3 години до його початку.

49. Бог створив жінок недолугими, щоб вони любили чоловіків.

50. Чому найчастіше необмежені можливості в обмежених людей?

51. Сварячись, вони шпурляли один в одного стільцями, але ні сімейному життю, ні стільцям це не шкодило: сім'я була міцна, меблі — теж.

52. Якщо розумна людина йде вгору, виходить, вона матеріально зацікавлена.

53. “У мене нічого не залишилося, крім тебе”, — зізнався він їй... за три дні до зарплати.

54. Круглі дурні в люди не виходять. Їх викочують.

55. М'ясник будував своє благополуччя на чужих кістках.

56. Голова його щось-таки коштувала... разом із норковою шапкою.

57. “Пити — здоров'ю шкодити”, — сказала Юдиф, відтинаючи голову асирійському воєначальнику Олоферну, як тільки той заснув, сп'янілий від вина та її пестошів.

58. І на “пегасях” часом гарцюють вершники без голови.

59. Тільки в дуже гарному настрої вона називала зарплату чоловіка грішми.

60. Ті, кому дають на чай, п'ють коньяк.

61. “Дивне — отрутою!” — сказав Сальєрі.

62. Порухення моди королями стає модою для їхніх підданих.

63. Нетверезий погляд на речі допомагає обходитися без них.

64. Дружина шефа набагато симпатичніша, ніж шеф дружини.

65. Якщо в тебе розумна дружина, їстимеш плоди з дерева пізнання, якщо дурна — з дерева життя.

66. Пильний завмаг пильно промацував усе, що у продавщиць ховалося під прилавком.

67. Коли вона починала говорити про чорнобуру лисицю, чоловік дивився на неї вовком.

68. Не тільки сам укладався в зарплату, а й укладав своїх приятелів.

69. Жінці службовими сходами легше йти в короткій спідниці.

70. Коли музи мовчать, говорять дружини поетів.

71. Найдорожче нам обходиться те, що не можна дістати ні за які гроші.

72. Добре, коли в жінки є чоловік, але ще краще, коли він чужий.

73. У повісті так багато пили, що з неї можна було гнати спирт.
74. Мріє влаштуватися на прибуткове лобове місце.
75. При витверезнику знову відкрита кімната матері й дитини.
76. У цій їдальні можна не тільки черв'ячка заморити.
77. Жінки п'янили його, особливо коли в їхньому товаристві він пив горілку.
78. Останній крик моди часто лунав з-під прилавка.
79. Якщо весь час думати, за що тоді існувати?
80. Швидко піднімався службовими сходами: одна рука отут, інша — там.
81. Мода на форму черепа коштувала їй багато чого.
82. Чим продуктивніша творчість, тим потрібніший холодильник.
83. Ламав голову, а зламав шию.
84. “А тут я працюю для нащадків”, — гордо натякнув Євген Сазонов, показуючи відвідувачам на диван.
85. Закон загального тяжіння до шаблону.
86. Усім модам Отелло віддавав перевагу декольте.
87. Інтелігенти вмирають сидячи.
88. Барани вміють жити: у них і найпаршивіша вівця у каракулі ходить.
89. Скільки ще дантесів живуть невідомими!
90. Забутий письменник шукав забуття у вині.
91. Багато хто одружився, кохаючи, тому що не мав змоги одружитися з розрахунку.
92. Модельєри покликані вдягати жінок. Проте вони весь час намагаються їх роздягнути.
93. Не лізь без пляшки.
94. Навіть роль Отелло виконується правдивіше, якщо є особиста зацікавленість.
95. Зацікавленість жінками жінок не має бути безпідставною.
96. Перед зловживанням не розбовтуй!
97. Якщо дружина не стежить за модою, за нею можна не стежити.
98. Не всяка купка могутня.
99. Чим приємніші форми, тим байдужіший зміст.
100. Графоманія — це потреба душі або сімейного бюджету?

Аналіз

В основі методики лежить прийом вільної тематичної класифікації багатозначних стимулів — гумористичних фраз. Поява великого кла-

су є свідченням наявності надзначущої (домінуючої) мотивації, предметний зміст якої відповідає предметному змісту цього класу.

Стимульний матеріал складається зі 100 гумористичних фраз, із яких 40 фраз — багатозначні (досліджувані залежно від власної інтерпретації вбачають у них то одну, то іншу тему з тих 10 основних).

Основні теми

1. Агресія — самозахист.
2. Взаємостосунки між статями.
3. Згубні пристрасті (пияцтво).
4. Гроші.
5. Мода.
6. Кар'єра.
7. Сімейні безладдя.
8. Соціальні безладдя.
9. Бездарність у мистецтві.
10. Людська недолугість.

Підрахунок тестових балів

Експериментатору треба підрахувати кількість карток у відповідному класі, щоб підрахувати бали у кожній мотиваційній темі. Десять отриманих показників можуть бути візуалізовані у вигляді профілів. На відміну від стандартизованих тестів, показники ТГФ порівнюються саме всередині індивідуального профілю, тобто здійснюється так зване інсативне оцінювання.

Під час аналізу мотиваційних профілів ТГФ варто враховувати, що напруженість мотиваційної теми може відбивати не тільки силу мотиву, що актуально задовольняється, а й силу перешкоди, що блокує його задоволення.

Автори тесту пропонують таку теоретичну психологічну інтерпретацію використаних тем:

	Тема	Мотив	Перешкода
1	Садизм	Самозбереження	Різноманітні "агресивні" фактори, що загрожують фізичній цілісності індивіда
2	Секс	Вступ в інтимно-сексуальні стосунки, розрядка напруги від сексуальної невдоволеності	Внутрішні труднощі (недостатня привабливість, скромність) й інтеріоризовані суб'єктом соціальні заборони на прояв сексуальності поза спеціальними ситуаціями подружньої інтимності

	Тема	Мотив	Перешкода
3	Згубні пристрасті (пияцтво)	Вживання алкогольних напоїв, зняття напруги за допомогою психо-фармакологічних засобів	Інтеріоризовані суб'єктом соціальні заборони, що виявляються в почутті провини, сорому; зовнішні труднощі (адміністративні переслідування, подорожчання алкогольних напоїв і т. п.)
4	Гроші	Власний матеріальний добробут	Відсутність грошей, високі ціни і т. п.
5	Мода	Самоподача, престиж, самоствердження за рахунок володіння зовнішніми атрибутами соціального успіху	Зміна моди, дефіцит і висока ціна престижних товарів
6	Кар'єра	Досягнення високого становища в суспільстві, одержання широкого визнання за рахунок професійного і соціального просування службовими сходами	Конкуренція, необхідність компромісів, принижень, маскування під рядового працівника
7	Сімейні безладдя	Сімейне благополуччя	Невідповідне очікування суб'єкта на поведінку членів родини (дружини, дітей) або об'єктивні труднощі (низький сімейний дохід, відсутність достатньої житлоплощі)
8	Соціальні безладдя	Соціальне благополуччя	Асоціальність, "несвідомість" оточення, що порушують норми соціальної справедливості і громадської власності
9	Бездарність у мистецтві	Пошук краси, гармонії, естетична сензитивність	Естетична безпринципність так званих "людей мистецтва"
10	Людська недолугість	Пізнання, прагнення до істини як до самостійної цінності, самоствердження у володінні знаннями	Неуцтво, обмеженість оточення

Для дослідження глибшого змісту актуальної мотивації в кожному конкретному випадку необхідні додаткові діагностичні результати. Тому ТГФ рекомендується застосовувати разом з іншими методиками (насамперед, з ТАТ), а також у сполученні з бесідою й аналізом біографічних даних досліджуваного.

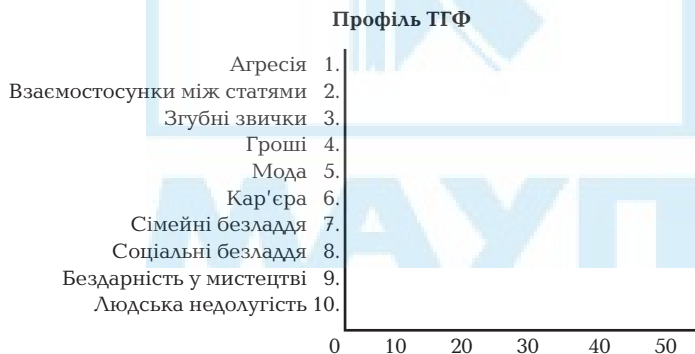
Додаткові зауваження

1. При інтерпретації вираженого “піка” на діагностичному профілі психолог має враховувати (в індивідуальному випадку) можливість інверсії функцій мотиву і перешкоди. Наприклад, “пік” у 1-й темі може означати і надмірну агресивність (активно-оборонну реакцію на страх — фрустрацію потреби в самозбереженні), і надмірну “мазохістичну” пасивну незахищеність (депресія, пасивно-оборонна реакція).

2. Виражений “провал” (низький бал у темі) може означати “апперцептивну сліпоту” стосовно надзначущої теми — репресивний механізм психологічного захисту (придушення під дією внутрішньої цензури і т. п.).

3. З інтерпретації даних випливає, що як і в інших багатовимірних тестах, необхідно аналізувати не тільки ізольовані теми, а й враховувати їх комбінації, що виражаються в одночасному підвищенні або зниженні напруженості певних пар або трьох тем.

4. На відміну від звичайних тестів-опитувальників, де профіль може бути одночасно “піднятий” або “опущений” за всіма шкалами, у цьому випадку використовуються норми, — “площа під кривою” профілю залишається постійною — що дорівнюють 100 (кількість фраз у тесті): одні теми “притягують” до себе фрази з інших тем.

5. Різні теми мають неоднорядковий теоретико-психологічний статус: потреби організму — теми 1, 2, можливо, 3;
потреби індивіда — теми 4, 5, 6, можливо, 3, 7, 8;
потреби особистості — теми 9, 10, можливо, 7, 8.

Методика малюнкової фрустрації (С. Розенцвейга)

Проективна методика дослідження особистості, запропонована С. Розенцвейгом у 1945 р. на основі розробленої ним теорії фрустрації (лат. *frustratio* — обман, марне чекання, розлад).

Стимульний матеріал методики складається з 24 малюнків, на яких зображені люди, що перебувають у фрустраційній ситуації перехідного типу. З них 16 ситуацій, у яких створюється перешкода (зупиняють, збентежують, кривдять, спантеличують), і 8 ситуацій, у яких людину звинувачують у чомусь. Між цими групами ситуацій є зв'язок, тому що ситуація “звинувачення” припускає, що їй передувала ситуація “перешкоди”, де фрустратор був, у свою чергу, фрустрований. Іноді досліджуваний може інтерпретувати ситуацію “обвинувачення” як ситуацію “перешкоди” або навпаки.

На малюнку персонаж, зображений ліворуч, вимовляє слова, якими описується фрустрація власна або іншої людини. Над персонажем, зображеним праворуч, є порожній квадрат, у який досліджуваний має вписати першу відповідь, яка спала на думку. Риси і міміка персонажів у малюнках відсутні. Зображені на малюнках ситуації досить буденні і можуть бути розділені на дві групи:

1) ситуації-перешкоди, або за термінологією С. Розенцвейга “его-блокінгові”. Тут будь-яка перешкода або справжня людина збентежує, фруструє будь-яким прямим способом персонаж, який знаходиться на малюнку праворуч;

2) ситуації звинувачення. У цих ситуаціях персонаж, намальований праворуч, звинувачується в чомусь або його притягають до відповідальності.

Оцінка отриманих відповідей, відповідно до теорії С. Розенцвейга, здійснюється за напрямом реакції (агресії) і її типу.

За спрямованістю реакції поділяють на:

а) **екстрапунітивні** (*extrapunitive*) — реакція спрямована на живе або неживе оточення, засуджується зовнішня причина фрустрації і підкреслюється її ступінь, іноді вирішення ситуації чекають від іншої особи;

б) **інтропунітивні** (*intropunitive*) — реакція спрямована на себе з прийняттям провини або ж відповідальності за виправлення ситуації, яка виникла, однак фруструюча ситуація не підлягає осуду;

в) **імпунітивні** (*impunitive*) — фруструюча ситуація розглядається як

щось незначне та переборюване згодом; звинувачення оточення або самого себе відсутні. Для позначення екстрапунітивної, інтропунітивної й імпунітивної спрямованостей загалом, без визначення типу реакції, використовуються букви Е, І, М відповідно.

Крім того, існує розподіл **за типом реакції**, а саме:

а) **перешкоджаючі домінантні** (Е', І', М') — перешкоди, що викликають фрустрацію та акцентуються незалежно від того, розцінюються вони як сприятливі, несприятливі або незначні;

б) **самозахисні** (Е, І, М) — активність у формі осудження когось-будь, заперечення або визнання власної провини, відхилення від докору; спрямована на захист свого “я”;

в) **потребово-наполегливі** (Е, І, Т) — постійна потреба знайти конструктивне рішення конфліктної ситуації у формі:

- вимога допомоги від інших осіб,
- взяття на себе обов'язку розв'язати ситуацію,
- впевненості в тому, що час і хід подій приведуть до її вирішення.

Крім кількісної та якісної оцінок спрямованості і типу реакції у фруструючих ситуаціях на основі стандартних відповідей (відповідь, що дали не менш 40 % досліджуваних) розраховується “показник групової конформності”, що свідчить про ступінь соціальної адаптації людини.

Додаткову інформацію про поведінку в ситуаціях фрустрації можна отримати з індексів Раухфмейша (1971), що дають змогу оцінити специфіку фрустрованих реакцій за співвідношенням величин окремих факторів. До них належать:

- індекс “спрямованості агресії” — E / I ,
- індекс “трансформації агресії” — E / e ;
- індекс “вирішення проблем” — i / e .

Відповідно до теорії С. Розенцвейга фрустрація виникає в тих випадках, коли організм зустрічає більш-менш істотні перешкоди на шляху до задоволення якої-небудь життєвої потреби. Захист організму у фрустрованих ситуаціях здійснюється на трьох рівнях:

- клітинному (дія фагоцитів, антитіл та ін.);
- автономному — захист організму в цілому від фізичних “агресій” (відповідає у психологічному плані станам страху, страждання);
- фізіологічному — змінам, що відбуваються в організмі при стресі, на кортикальному, психологічному рівні, на якому і здійснюється виділення відповідних типів і спрямованості реакцій особистості.

Хоча теорії С. Розенцвейга властиве розширене трактування фрустрації, яке включає в себе поняття стресу, методика призначена насам-

перед для діагностики особливостей поведінки в ситуаціях, пов'язаних з появою труднощів, що перешкоджають досягненню мети.

Розроблено варіант цієї методики для обстеження дітей у віці від 4 до 14 років (С. Розенцвейг із співавторами, 1948). Окремий модифікований дитячий варіант запропонований В. В. Добровим. Можливе групове обстеження. Існують модифікації методики, призначені для вивчення взаємостосунків національних меншин, проблемам збереження світу та ін. У Росії цей тест використовувався для диференціальної діагностики неврозів при прогнозуванні суспільно небезпечних дій психічнохворих (Н. В. Тарабріна, 1973). Існують нормативні дані, отримані на вибірці студентів вищих навчальних закладів (К. Д. Шафранська, 1976).

Л. Н. Собчик зазначає деякі переваги та недоліки цієї методики. Так, застосування методики досвідченим психологом дає ширше уявлення про особистість обстежуваної особи, тому що крім типу реагування на фрустрацію вона дає змогу виявити ступінь емоційної зрілості, а також деякі індивідуально-типологічні особливості, що підтверджується даними інших психодіагностичних тестів.

Водночас результати методики значною мірою залежать від уміння контролювати себе, в цьому випадку реакція на стрес може не виявлятися. Досліджуваний в експерименті може настільки добре контролювати себе, що відверта реакція на стрес не виявляється. Вона не дає диференційованого підходу до різних фрустрацій залежно від ступеня значущості тих або інших цінностей в індивідуальній ієрархії цінностей. Крім того, не враховується ступінь значущості цієї особи, від якої надходить фруструючий вплив.

У цілому тест є досить популярним інструментом вивчення особистості.

Інструкція

Особливості процедури проведення

Методика складається з 24 схематичних контурних малюнків, на кожному з яких зображено дві людини або більше, які розмовляють. Ці малюнки пропонуються досліджуваним. Передбачається, що “коли людина відповідає за іншу”, досліджуваний легше, достовірніше висловлює свою думку і виявляє типові для нього реакції виходу з конфліктних ситуацій. Експериментатор визначає час дослідження. Тест може бути застосований як до індивіда, так і до групи. Але, на відміну від групового, в індивідуальному дослідженні використовується ще один важливий прийом: просять прочитати вголос написані відповіді.

Експериментатор відзначає особливості інтонації та інше, що може допомогти в уточненні змісту відповіді (наприклад, саркастичний тон голосу). Крім того, досліджуваному можуть бути поставлені запитання щодо найкоротших або двозначних відповідей (це також необхідно для підрахунку). Іноді трапляється, що досліджуваний неправильно розуміє ту або іншу ситуацію, і, хоча такі помилки самі по собі значущі для якісної інтерпретації, все-таки після необхідного роз'яснення від нього має бути отримана нова відповідь. Першу відповідь потрібно закреслити, а не стирати гумкою. Опитування варто вести за можливості обережніше, так, щоб запитання не містили додаткової інформації.

Інструкція для дорослих

“Зараз вам запропонують 24 малюнки. На кожному з них — дві людини, які розмовляють між собою. Те, що говорить перша людина, зазначено в квадраті ліворуч. Уявіть собі, що може відповісти їй інша людина. Напишіть перше, що спало на думку, зафіксуйте на аркуші паперу під відповідним номером. Намагайтеся працювати якомога швидше. Поставтеся до завдання серйозно і не жартуйте. Не намагайтеся також скористатися підказками”.

Інструкція для дітей

“Я показуватиму тобі малюнки, на яких зображені люди в конкретній ситуації. Людина ліворуч щось говорить, і її слова написані в квадраті. Уяви собі, що може відповісти їй інша людина. Будь серйозним і не смійся. Обмірковуй ситуацію і відповідай швидше”.

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

Мал. 5

Згідно з бібліотечними
правилами, ви можете взяти
одночасно тільки дві книги.

Мал. 6

Чи не занадто голосно
ви розмовляєте?

Мал. 7

Твоя подруга запросила мене сьогодні ввечері на танці. Вона сказала, що ти не прийдеш.

Мал. 8

Я розумію, що вам потрібен ваш плащ, однак ви маєте почекати до обіду, поки не прийде завідувача.

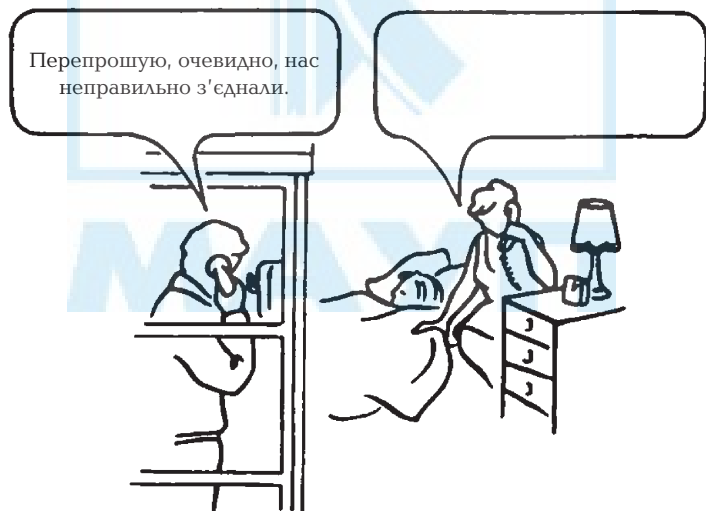
ХІМЧИСТКА

Мал. 9

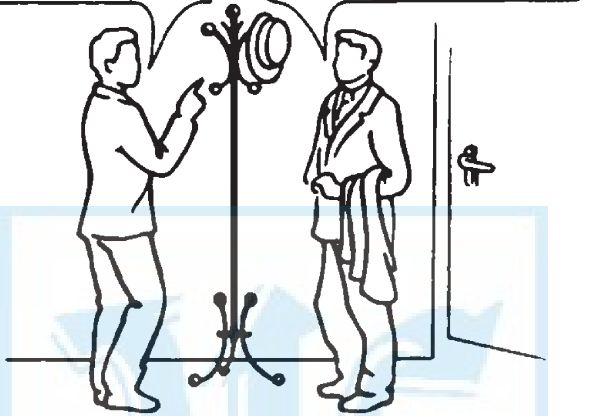

Мал. 10

Мал. 11

Якщо це не твій капелюх,
то, очевидно, Петров узяв
його, а свого залишив тут.

Мал. 12

Я не можу зараз вас
прийняти, хоч учора
ми про це й домовились.

Мал. 13

Мал. 14

Мал. 15

Мал. 16

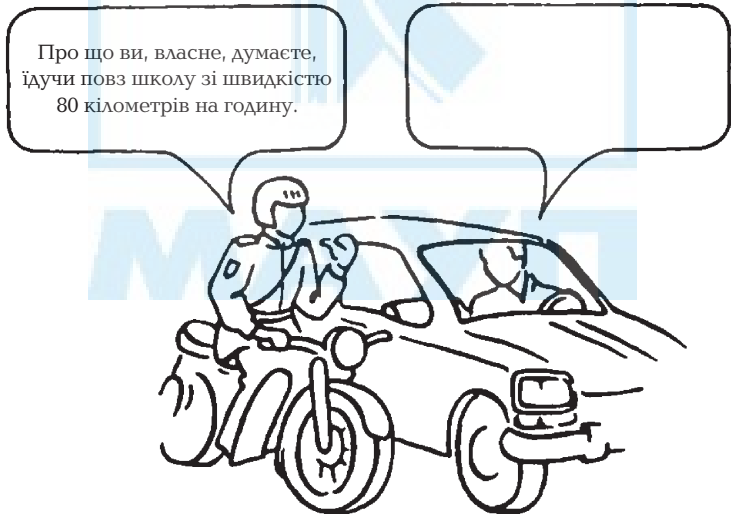

Мал. 17

Мені шкода, але щойно ми продали останній примірник.

Мал. 18

Про що ви, власне, думаєте, їдучи повз школу зі швидкістю 80 кілометрів на годину.

Мал. 19

Мал. 20

Мал. 21

Мал. 22

Мал. 23

Мал. 24

Зміст матеріалу для дорослих Ключ

Алгоритм підрахунку результатів методики

Кожна з отриманих відповідей оцінюється, відповідно до теорії Розенцвейга, за двома критеріями: за напрямом реакції (агресії) і за типом реакції.

За напрямом реакції поділяються на:

а) **Екстрапунітивні**. Реакція спрямована на живе або неживе оточення, засуджується зовнішня причина фрустрації, підкреслюється ступінь фруструючої ситуації, іноді дозволу ситуації жадають від іншої особи.

б) **Інтропунітивні**. Реакція спрямована на самого себе, із визнанням провини або ж відповідальності за виправлення ситуації, що виникла, фруструюча ситуація не підлягає осудові. Досліджуваний сприймає фруструючу ситуацію як сприятливу для себе.

в) **Імпунітивні**. Фруструюча ситуація розглядається як щось незначне або неминуче, переборне згодом, обвинувачення навколишніх або самого себе відсутні.

Реакції розрізняються також з точки зору їхніх типів:

1. **Перешкоджаючо-домінантна.** Тип реакції “з фіксацією на перешкоді”. Перешкоди, що викликають фрустрацію, всіляко акцентуються незалежно від того, як вони розцінюються: як сприятливі, несприятливі чи незначні.

2. **Самозахисні.** Тип реакції “з фіксацією на самозахисті”. Активність у формі осуду кого-небудь, заперечення або визнання власної провини, уникнення докорів, спрямованих на захист свого “я”, відповідальність за фрустрацію нікому не може бути приписана.

3. **Потребово-наполеглива.** Тип реакції “з фіксацією на задоволенні потреби”. Постійна потреба знайти конструктивне рішення конфліктної ситуації у формі чи вимоги допомоги від інших осіб, або взяття на себе обов'язку розв'язати ситуацію, або переконатися в тому, що час і хід подій приведуть до її розв'язання.

Для позначення напрямку реакції використовуються букви:

- E — екстрапунітивні реакції;
- I — інтропунітивні реакції;
- M — імпунітивні.

Типи реакцій позначаються такими символами:

- OD — “з фіксацією на перешкоді”;
- ED — “з фіксацією на самозахисті”;
- NP — “з фіксацією на задоволенні потреби”.

Зі сполучень цих 6 категорій одержують 9 можливих і 2 додаткових варіанти. Спочатку дослідник визначає напрям реакції, що міститься у відповіді досліджуваного (E, I або M), а потім виявляє тип реакції: ED, OD або NP.

OD	ED	NP
<p>E'. Якщо у відповіді підкреслюється наявність перешкоди. Наприклад: “Надворі дощ. Мій плащ був дуже до речі” (мал. 9). “А я розраховував, що ми з нею підемо разом” (мал. 8). Зустрічається головним чином у ситуаціях з перешкодою</p>	<p>E. Ворожість, осуд, спрямовані проти кого-небудь або чого-небудь в оточенні. Приклад: “Розпочався робочий день, а вашого завідуючого немає на місці” (мал. 9). “Зношений механізм, новим його уже не зробити” (мал. 5). “Ми йдемо, вона сама винна” (мал. 14). E. Досліджуваний активно заперече свою провину за неправомірний вчинок. Приклад: “У лікарню потрапляє багато людей, при чому тут я?” (мал. 21)</p>	<p>e. Потрібно, очікується або явно мається на увазі, що хтось має розв'язати цю ситуацію. Приклад: “І все ж ви маєте знайти для мене цю книгу” (мал. 18). “Вона могла б пояснити нам, у чому справа” (мал. 20)</p>

<p>Г. Фруструюча ситуація інтерпретується як сприялива, вигідна, корисна, як така, що приносить задоволення. Приклад: “Мені одному буде навіть простіше” (мал. 15). “Зате тепер у мене буде час, щоб дочитати книгу” (мал. 14)</p>	<p>І. Осуда, спрямований на самого себе, домінує почуття провини, власної неповноцінності, каяття. Наприклад: “Це я знову прийшов невчасно” (мал. 13). І. Людина, визнаючи свою провину, заперечує відповідальність, закликаючи на допомогу пом'якшувальні обставини. Приклад: “Але сьогодні вихідний, тут немає жодної дитини, а я дуже поспішаю” (мал. 19)</p>	<p>і. Людина сама береться розв'язати фруструючу ситуацію, відкрито визнаючи або натякаючи на свою провину. Приклад: “Якось сам викручуся” (мал. 15). “Я зроблю все можливе, щоб спокутувати свою провину” (мал. 21)</p>
<p>М'. Труднощі фруструючої ситуації не помічаються або зводяться до її повного заперечення. Приклад: “Спізнив-ся, значить, спізнів-ся” (мал. 4)</p>	<p>М. Відповідальність особи, що потрапила у фруструючу ситуацію, зведена до мінімуму, осуду вдається уникнути. Наприклад: “Ми ж не могли знати, що машина зламається” (мал. 4)</p>	<p>м. Висловлюються сподівання, що час, нормальний хід подій вирішать проблему, просто треба трохи зачекати або ж взаєморозуміння і взаємопоступливість усунуть фруструючу ситуацію. Приклад: “Зачекаємо ще хвилин п'ять” (мал. 14). “Було б добре, якби це не повторилося” (мал. 11)</p>

Значеннєвий зміст типів реакцій, що використовуються для оцінки відповідей (дорослий варіант)

Так, відповідь досліджуваного в ситуації на мал.14 “Зачекаємо ще хвилин п'ять” за напрямом реакції є імпульсивною (М), а за типом реакції — “з фіксацією на задоволення потреби” (NP).

Поєднанню тих або інших двох варіантів присвоюється буквене значення. У випадку, якщо у відповіді з екстрапунітивною, інтропунітивною або імпульсивною реакцією домінує ідея перешкоди, додається значок “прим” (Е', І', М'). Тип реакції “з фіксацією на самозахисті” позначається великими буквами без значка (Е, І, М). Тип реакції “з фіксацією на задоволення потреби” позначається малими літерами (е, і, м). Екстра- й інтропунітивні реакції самозахисного типу в ситуаціях обвинувачення мають ще два додаткових варіанти оцінки, які позначаються символами Е і І. Поява додаткових варіантів підрахунку Е і І обумовлена поділом ситуації тесту на два типи. У ситуаціях “перешкоди” реакція людини зазвичай спрямована на фруструючу особистість, а в ситуаціях “обвинувачення” вона частіше є вираженням протесту, відстоюванням своєї правоти, відкиданням

обвинувачення або докору, тобто — наполегливим самовиправдан-
ням.

Проілюструємо всі ці позначення на прикладі ситуації, зображеній на мал. 1. У цій ситуації персонаж ліворуч (шофер) вимовляє: “Мені дуже шкода, що ми забризкали ваш костюм, хоча намагалися об’їхати калюжу”.

Можливі варіанти відповідей на ці слова з оцінкою їх за допомогою вищеописаних символів:

- E — “Як це неприємно”.
- I — “Я зовсім не забруднився” (людина підкреслює, як неприємно втягувати у фруструючу ситуацію іншу особу).
- M — “Нічого не сталося, він не дуже забруднений водою”.
- E’ — “Ви незграбний. Ви недотепа”.
- I’ — “Ну звичайно, мені треба було залишитися на тротуарі”.
- M’ — “Нічого особливого”.
- e — “Вам доведеться почистити”.
- i — “Я почищу”.
- m — “Нічого, висохне”.

Через те що відповіді доволі часто подано у формі двох фраз або пропозицій, кожна з яких може мати трохи відмінну функцію, то в разі потреби їх можна позначити двома відповідними символами. Наприклад, якщо досліджуваний говорить: “Шкодную, що став причиною всього цього занепокоєння, але охоче виправлю становище”, тоді це позначення буде: P. У більшості випадків для оцінки відповіді досить одного рахункового фактора.

Особливі випадки являють собою взаємозалежні комбінації, які використовуються для відповідей. За основу підрахунку завжди береться явне значення слів людини. Оскільки відповіді нерідко бувають у формі двох фраз або пропозицій, кожна з яких може мати відмінну функцію, то можна встановлювати за однією групою слів одну рахункову величину, а за іншою — іншу. Отримані дані у вигляді буквених виражень (E, I, M, E’, M’, I’, e, i, m) вносяться до таблиці.

Далі обчислюється **GCR** — **коефіцієнт групової конформності**, або, інакше кажучи, міра індивідуальної адаптації людини до соціального оточення. Він визначається шляхом порівняння відповідей досліджуваного зі стандартними величинами, отриманими шляхом статистичного підрахунку. Ситуацій, що використовуються для порівняння, всього 14. Їх значення подано в таблиці на с. 292.

У варіанті для дітей кількість ситуацій інша. Якщо відповідь досліджуваного ідентична стандартній, ставиться знак +. Коли за стан-

№ малюнка	Загальна таблиця. GCR для дорослих		
	OD	ED	NP
1	M'	E	
2		I	
3			
4			
5			i
6			e
7		E	
8			
9			
10		E	
11			
12		E	m
13			e
14			
15	E'		
16		E;I	
17			
18	E'		e
19		I	
20			
21			
22	M'		
23			
24	M'		

дартну відповідь подано два типи відповідей на ситуацію, то досить, щоб хоча б одна з відповідей досліджуваного збігалася зі стандартною. У цьому випадку відповідь також позначається знаком “+”. Якщо відповідь містить подвійну оцінку й одна з них відповідає стандартній, вона оцінюється в 0,5 бала. Якщо ж відповідь нестандартна, її позначають знаком “-”. Оцінки підсумовуються, кожен плюс береться за одиницю, а мінус за нуль. Потім, виходячи з 14 ситуацій для дорослих або з 12 (15) ситуацій для дітей, обчислюється відсоткова величина GCR досліджуваного (див. табл. на с. 293).

Кількісна величина GCR може розглядатися як міра індивідуальної адаптації людини до свого соціального оточення.

Наступний етап — заповнення “таблиці профілів”. Здійснюється на підставі відповідей досліджуваного.

Підраховується, скільки разів зустрічається кожний з 5 факторів, кожній появі фактора зараховується один бал. Якщо ж відповідь дос-

Переведення у відсотки GCR для дорослих

14 = 100 %	9,5 = 68 %	5 = 35,7 %
13,5 = 96,5	9 = 64,3	4,5 = 32,2
13 = 93	8,5 = 60,4	4 = 28,6
12,5 = 90	8 = 57,4	3,5 = 25
12 = 85	7,5 = 53,5	3 = 21,5
11,5 = 82	7 = 50	2,5 = 17,9
11 = 78,5	6,5 = 46,5	2 = 14,4
10,5 = 75	6 = 42,8	1,5 = 10,7
10 = 71,5	5,5 = 39,3	1 = 7,2

“Таблиця профілів”

	OD	ED	NP	Сума	%
Е					
І					
М					
Сума					
%					

ліджуваного оцінена за допомогою кількох рахункових факторів, то кожному факторові надається рівне значення. Так, якщо відповідь була оцінена ІІ, то значення Е дорівнюватиме 0,5 і є відповідно теж 0,5 бала. Отримані числа заносяться в таблицю. Коли таблиця запов-

Переведення у відсотки

0,5 = 2,1 %	8,5 = 35,4 %	16,5 = 68,7 %
1,0 = 4,2	9,0 = 37,5	17,0 = 70,8
1,5 = 6,2	9,5 = 39,6	17,5 = 72,9
2,0 = 8,3	10,0 = 41,6	17,5 = 72,9
2,5 = 10,4	10,5 = 43,7	18,5 = 77,1
3,0 = 12,5	11,0 = 45,8	19,0 = 79,1
3,5 = 14,5	11,5 = 47,9	19,5 = 81,2
4,0 = 16,6	12,0 = 50,0	20,0 = 83,3
4,5 = 18,7	12,5 = 52,1	20,5 = 85,4
5,0 = 20,8	13,0 = 54,1	21,0 = 87,5
5,5 = 22,9	13,5 = 56,2	21,5 = 89,6
6,0 = 25,0	14,0 = 58,3	22,0 = 91,6
6,5 = 27,0	14,5 = 60,4	22,5 = 93,7
7,0 = 29,1	15,0 = 62,5	23,0 = 95,8
7,5 = 31,2	15,5 = 64,5	23,5 = 97,9
8,0 = 33,3	16,0 = 66,6	24,0 = 100,0

нена, цифри підсумовуються в стовпчики і рядки, а потім обчислюється відсотковий вміст кожної отриманої суми.

Отримане в такий спосіб відсоткове відношення E, I, M, CD, ED, NP представляє виражені в кількісній формі особливості фрустраційних реакцій досліджуваного.

На підставі профілю числових даних складається три основних і один додатковий зразки.

Перший зразок виражає відносну частоту різних напрямів відповіді, незалежно від її типу. Екстрапунітивні, інтропунітивні й імпульсивні відповіді розташовуються в порядку зменшення їх частоти. Наприклад, частоти E — 14, I — 6, M — 4 записуються: $E > I > M$.

Другий зразок виражає відносну частоту типів відповідей незалежно від їх напрямів. Записуються знакові символи так само, як і в попередньому випадку. Наприклад, ми одержали OD — 10, ED — 6, NP — 8. Записується: $OD > NP > ED$.

Третій зразок виражає відносну частоту трьох факторів, що найчастіше зустрічаються, незалежно від типу і напрямку відповіді. Записується, наприклад: $E > E' > M$.

Четвертий додатковий зразок охоплює порівняння відповідей E та I у ситуаціях “перешкоди” і ситуаціях “обвинувачення”. Сума E та I обчислюється у відсотках, виходячи також з 24, але оскільки тільки 8 (або 1/3) тестових ситуацій дозволяють підрахунок E та I, то максимальний відсоток таких відповідей становитиме 33%. Для цілей інтерпретації отримані відсотки можуть бути порівняні з цим максимальним числом.

Аналіз тенденцій

Аналіз тенденцій проводиться на підставі аркуша відповідей досліджуваного і ставить за мету з'ясування того, чи мала місце зміна напрямку реакції або типу реакції досліджуваного під час проведення дослідю. Досліджуваний може помітно змінити своє поведіння, переходячи з одного типу або напрямку реакцій до іншого. Наявність таких змін свідчить про ставлення досліджуваного до своїх власних відповідей (реакцій). Приміром, реакції досліджуваного екстрапунітивної спрямованості (з агресією на оточення) під впливом пробудженого почуття провини можуть змінитися відповідями, що містять агресію до самого себе.

Аналіз припускає виявлення існування таких тенденцій і з'ясуван-

ня їх причини. Вони можуть бути різні й залежати від особливостей характеру досліджуваного.

Тенденції записуються у вигляді стрілки, над якою вказується кількісна оцінка тенденції, обумовлена знаком + (позитивна тенденція) або знаком — (негативна тенденція) і обчислюється за формулою: $(a - b) : (a + b)$. Де a — кількісна оцінка вияву фактора в першій половині протоколу (ситуації на мал. 1–12), b — кількісна оцінка в другій половині (мал. 13–22). Тенденція може бути розглянута як показник у тому випадку, якщо вона простежується принаймні у чотирьох відповідях досліджуваного і має мінімальну оцінку $\pm 0,33$.

Аналізуються п'ять типів тенденцій

Тип 1. Розглядається напрям реакції в графі OD. Наприклад, фактор E з'являється 6 разів: 3 рази в першій половині протоколу з оцінкою 2,5 бала і 3 рази в другій половині з оцінкою 2 бали. Співвідношення дорівнює + 0,11. Фактор I з'являється в цілому тільки 1 раз, фактор M з'являється 3 рази. Тенденція 1 типу відсутня.

Тип 2. Аналогічно розглядаються фактори E, I, M.

Тип 3. Аналогічно розглядаються фактори e, i, m.

Тип 4. Розглядаються напрями реакцій, безвідносно до графі.

Тип 5. Поперечна тенденція — розглядають розподіл факторів у трьох графах, безвідносно до напрямку, наприклад, розгляд графі OD вказує на наявність 4 факторів у першій половині (оцінка, позначена 3) і 6 — у другій половині (оцінка 4). Аналогічно розглядаються графі ED і NP. Для з'ясування причин тієї або іншої тенденції рекомендується провести бесіди з досліджуваним, у процесі яких за допомогою додаткових питань експериментатор може одержати інформацію, яка його цікавить.

Аналіз

Основні положення з інтерпретації

Перший етап інтерпретації полягає у вивченні GCR — рівня соціальної адаптації досліджуваного. Аналізуючи отримані дані, можна припустити, що досліджуваний, який має низький відсоток GCR, часто конфліктує, оскільки недостатньо адаптований до свого соціального оточення.

Дані стосовно ступеня соціальної адаптації досліджуваного можуть бути отримані за допомогою повторного дослідження. Досліджува-

ному повторно пропонуються малюнки з проханням дати в кожному завданні відповідь, яку, на його думку, потрібно було б дати в цьому випадку. Тобто “правильну”, “еталонну” відповідь. “Індекс неузгодженості” відповідей досліджуваного в першому і в другому випадках подає додаткову інформацію про показник “ступеня соціальної адаптації”.

На **другому етапі** вивчаються отримані оцінки шести факторів у таблиці профілів. Виявляються стійкі характеристики фрустраційних реакцій досліджуваного, стереотипи емоційного реагування, що формуються в процесі розвитку, виховання й становлення людини і є однією з характеристик його індивідуальності. Реакції досліджуваного можуть бути спрямовані на його оточення, виражаючи у формі різних вимог до нього, або на самого себе як винуватця у тому, що відбувається, або людина може зайняти своєрідну компромісну позицію. Так, наприклад, якщо в дослідженні ми одержуємо у досліджуваного оцінку М — нормальну, Е — дуже високу і І — дуже низьку, то на підставі цього можна сказати, що людина у фрустраційній ситуації буде з підвищеною частотою відповідати в екстрапунітивній манері і дуже рідко — в інтропунітивній. Тобто можна сказати, що вона висуває підвищені вимоги до оточення, і це може слугувати ознакою неадекватної самооцінки.

Оцінки, що стосуються типів реакцій, мають різний зміст. Оцінка OD (тип реакції “з фіксацією на перешкоду”) показує, якою мірою перешкода фруструє людину. Так, якщо ми одержали підвищену оцінку OD, то це говорить про те, що у фрустраційних ситуаціях у людини переважає більш ніж нормально ідея перешкоди. Оцінка ED (тип реакції “з фіксацією на самозахисті”) означає силу або слабкість “Я” особистості. Підвищення ED означає слабку, вразливу особистість. Реакції людини зосереджені на захисті свого “Я”. Оцінка NP — ознака адекватного реагування, показник того, якою мірою людина може розв’язати фрустраційні ситуації.

Третій етап інтерпретації — вивчення тенденцій. Вивчення тенденцій може мати велике значення в розумінні ставлення досліджуваного до своїх власних реакцій.

У цілому можна додати, що на підставі протоколу обстеження можна зробити висновки щодо деяких аспектів адаптації досліджуваного до свого соціального оточення. Методика в жодному разі не дає матеріалу для висновків про структуру особистості. Можна лише з більшою імовірністю прогнозувати емоційні реакції досліджуваного

на різних етапах труднощів або перешкод, що стають на шляху до задоволення потреби, досягнення мети.

Колірний тест відносин (КТВ) М. Еткінда

Проективна методика “Колірний тест відносин” — це невербальний компактний діагностичний прийом, що відображає і свідомий, і частково неусвідомлюваний рівень ставлення людини до чогось.

Теоретичну основу методики становить концепція ставлення В. Н. Мясищева, ідеї Б. Г. Ананьева про образну природу психічних структур будь-якого рівня і уявлення А. Н. Леонтьєва про почуттєву тканину значеннєвих утворень особистості.

Методичною основою КТВ є кольороасоціативний експеримент, ідея і процедури якого були розроблені автором. Він базується на припущенні про те, що істотні характеристики невербальних компонентів відношень до значущих інших і до самого себе відбиваються у колірних асоціаціях. Колірна сенсорика досить тісно пов’язана з емоційним життям особистості. Цей зв’язок підтверджений у багатьох експериментальних психологічних дослідженнях, давно використовується в низці психодіагностичних методів.

При розробці КТВ був використаний набір кольорів з восьмиколірного тесту М. Люшера (див. Тест вибору кольору Люшера). Цей набір вирізняється достатньою компактністю, зручний у застосуванні. При відносно невеликій кількості стимулів у ньому представлені основні кольори спектра (синій, зелений, червоний і жовтий), два змішані кольори (бузковий і коричневий) і два ахроматичних кольори (чорний і сірий).

Процедура тестування досить проста і полягає в необхідності для досліджуваного підібрати до кожного з людей і понять підходящі кольори. КТВ має короткий і повний варіант проведення, що відрізняються способом одержання колірних асоціацій.

Розробка інтерпретації і дослідження валідності включали три етапи:

1. Доказ того, що кожен з використовуваних кольорів має певні і стійкі емоційні значення, і описом цих значень.
2. Вивчення закономірностей перенесення емоційних значень кольорів на стимули, з якими вони асоціюються.
3. Досвід застосування КТВ у різних клінічних ситуаціях.

Для оцінки конвергентної валідності КТВ розроблювачі методики

розрахували коефіцієнти кореляції між характеристиками тих самих відносин (показниками самоповаги і задоволення стосунками з дружиною), отриманими за допомогою КТВ і методики Лірі. Коефіцієнти кореляції між ними становлять: 0,38 для самоповаги і 0,56 для задоволення стосунками з дружиною (обидва значимі з $p < 0,05$).

Емоційно-особистісне значення кольорів оцінювалося за шкалами особистісного диференціала. Кількісну оцінку цього було дано шляхом обчислення коефіцієнта кореляції між матрицею семантичних відстаней кольорів і стереотипів та матрицею середніх рангів кольорів в асоціаціях до цих же стереотипів. Обчислений з урахуванням лише одного фактора оцінки цей коефіцієнт дорівнює 0,60, а з урахуванням усіх трьох факторів особистісного диференціала він виявляється ще вищим: 0,69 (в обох випадках $p < 0,01$).

Уся сукупність численних експериментальних даних свідчить про валідність КТВ як методу дослідження емоційних компонентів відносин особистості (як у нормі, так і при нервово-психічних захворюваннях).

Істотною особливістю КТВ є економічність, що виявляється в малому обсязі часових витрат на його проведення й інтерпретацію. Це відкриває широкі можливості для застосування цього методу при розв'язанні задач експрес-діагностики в умовах масових психопрофілактичних обстежень, професійного добору та ін. На думку автора, практичний досвід використання методики дає змогу характеризувати КТВ у багатьох випадках і як єдиний експериментальний метод, придатний для застосування в умовах дитячої клініки.

Одержувана за допомогою КТВ інформація, безсумнівно, корисна в психотерапевтичній практиці, де її можна прямо використати для орієнтації індивідуальної, групової та сімейної психокорекційної роботи.

Інструкція

Особливості проведення тестування

Проведення КТВ здійснюється в такому порядку:

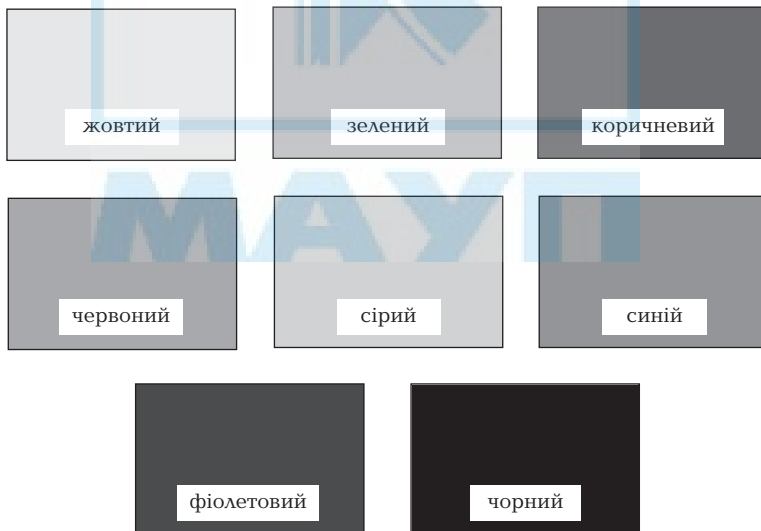
1. Психолог у контакті з випробуваним складає список осіб, що становлять його безпосереднє оточення, а також понять, що мають для нього істотне значення. Конкретна форма списку залежить від контексту, особистості і життєвого шляху досліджуваного. Приміром, для дітей, що хворіють на неврози, список понять такий: мати, батько, брат (сестра), дідусь, бабуся або інші особи, з якими живе або

спілкується дитина; учителька (вихователька); друзі; я сам; яким я хочу стати; мій настрій вдома; мій настрій у школі (дитячому садку); мій лікар та ін. Нерідко є сенс одержати список значущих осіб від самого досліджуваного, попросивши його назвати людей, що відіграли важливу роль у його житті.

2. Кольори розкладають на білому тлі у довільному порядку. Потім психолог просить досліджуваного підібрати до кожного з людей і понять, що послідовно ним зачитуються, підходящі кольори. Вибрані кольори можуть повторюватися. У разі виникнення питань психолог роз'яснює, що кольори повинні підбиратися відповідно до характеру людей, а не за їхнім зовнішнім виглядом (наприклад, кольору одягу).

КТВ має два варіанти проведення, що розрізняються способом виявлення колірних асоціацій. У короткому варіанті КТВ досліджуваний має підібрати до кожного поняття якийсь один підходящий колір. У повному варіанті досліджуваний ранжує усі 8 кольорів у порядку відповідності поняттю, від “найбільш схожого, підходящого” до “найбільш несхожого, невідповідного”. Як показує досвід, у більшості осіб досить докладні і надійні результати дає короткий варіант КТВ.

3. Після завершення асоціативної процедури кольори ранжуються досліджуваним у порядку переважання — від “найкрасивішого, приємного для ока” до “найвідразливішого, неприємного”.

Зміст матеріалу Аналіз

Інтерпретація отриманих результатів проводиться в два етапи:

1. Якісний аналіз кольороасоціативних відповідей.

Важливо зазначити, що відповіді варто розшифровувати цілісно, у їх взаємозв'язку одна з одною. Істотне діагностичне значення мають перетинання асоціацій, за яких різні стимули співвідносяться з тим самим кольором. Це дає змогу зробити припущення про їх ідентифікацію (наприклад, аутоідентифікацію дитини з одним із батьків).

2. Формалізований аналіз кольороасоціативних відповідей.

Для економічного і наочного опису кольороемоційних асоціацій, що передбачає статистичну обробку, автор пропонує двовимірний параметричний простір, утворений характеристиками валентності (У) і нормативності (Н). Ці параметри інтерпретуються як показники емоційного прийняття або відкидання, позитивності або негативності соціального стимулу, ставлення до якого досліджується. При цьому валентність вимірює позицію асоційованого кольору в індивідуальному колірному ранжуванні, даному конкретним хворим; нормативність же оцінює позицію цього кольору в ранжуванні, умовно розглянутому як “нормальне” (так звана аутогенна норма Вальнефера — Люшера, підтверджена в праці Філімоненка Ю. І., Юр'єва А. І., Несетерова В. М., 1982). Важливе діагностичне значення мають випадки неузгодженості між валентністю і нормативністю конкретної асоціації. Це вказує на амбівалентність, проблемність ставлення досліджуваного до цієї особи або поняття.

Експериментальні дослідження, пов'язані з розробкою інтерпретаційної схеми КТВ

1. В експерименті, проведеному на 100 здорових випробуваних, послідовно було виявлено 27 емоційних термінів з диференціальної шкали емоцій К. Ізарда (1980), на кожний з яких випробувані повинні були вибрати найбільш підходящий колір з восьми.

Результати показали, що, ґрунтуючись на думці більшості досліджуваних, з деякими факторами можна вірогідно пов'язати певний колір. Так, здивування — жовтий; радість — червоний; стомлення — сірий; страх — чорний. Інші розподіли бімодальні: гнів — червоний і чорний; смуток — сірий і синій; інтерес — синій і зелений. Нарешті, деякі фактори, такі як відраза і сором, виявилися менш виз-

наченими за своїми асоціативними еквівалентами (ці ж фактори були найгірше визначені в аналізах К. Ізарда). Характерно, що синонімічні або близькі за значенням емоційні терміни, як правило, асоціюються з тим самим кольором.

Результати цього дослідження узгоджуються з етнографічним аналізом значення кольору, проведеним В. Тернером. Так, отримані дані про значення ясності кольору відповідають визначеній цим автором опозиції білого і чорного, пов'язаної з антитезами добро-зло, здоров'я-хвороба, удача-невдача (Тернер В. У., 1983). Узгоджуються і дані про амбівалентне значення червоного кольору. Усе це свідчить про визначення транскультуральної стійкості основних кольороемоційних структур. Отримані дані деякою мірою відповідають і результатам цікавого дослідження Е. Т. Дорофеевої (1970), в якому порівнювалися диференціальні пороги чутливості до червоного, синього і зеленого кольорів у різних емоційних станах. Очевидно, чутливість аналізатора в емоційному стані підвищується саме до тих кольорів, що вибираються як підходящі до цього стану в асоціативному акті.

2. У наступній серії експериментів емоційно-особистісне значення кольорів оцінювалося за шкалами особистісного диференціала. У дослідженні взяли участь 48 випробуваних. Кожний з них заповнив особистісний диференціал на кольори КТВ, а також на низку соціальних стереотипів.

Аналіз отриманих даних показав, що люди, закономірно, статистично значуще пов'язують колір з емоційно-особистісними характеристиками. Так, для **червоного** кольору характерні значення активності, екстраверсії; **синьому** приписуються характеристики, пов'язані з високою моральною оцінкою; **зелений** сприймається як домінуючий, інтровертований; **жовтий** — як дуже активний за низької моральної оцінки, що відрізняє його від не менш активного червоного; **фіолетовий** характеризує егоїзм і нещирість; **коричневий** символізує слабкість і стан залежності; **чорний** — колір, що відкидається, якому приписуються різноманітні негативні характеристики; **сірий** — слабкий і пасивний. Істотно, що в просторі сили й активності кольору практично не перекриваються. Висока сила і висока активність властиві червоному, висока сила і низька активність — чорному, висока активність і низька сила — жовтому, низька сила і низька активність — фіолетовому. Таким чином, кожний із кольорів КТВ володіє власним, визначеним у проведених експериментах емоційно-особистісним значенням.

3. Дослідження 142 дітей, хворих на неврози, у віці 5–15 років, у

якому КТВ проводився поряд із клінічною бесідою й обстеженням за іншими діагностичними методиками, показало, що діти з 3—4 років давали колірні асоціації легко, із задоволенням сприймаючи завдання тестування як цікаву ігрову ситуацію. Навіть аутичні, практично не здатні до відкритої вербалізації своїх відносин діти давали асоціації, які легко інтерпретувались.

Чим вищий рівень емоційної привабливості, близькості, симпатії у ставленні дитини до когось із батьків, тим з більш улюбленим кольором він асоціюється. Навпаки, батько, що відкидається, асоціюється з кольорами, що одержали найбільші ранги в індивідуальній колірній розкладці. Діагностично значущим є не тільки ранг кольору, з яким дитина асоціює когось із батьків, але і сам цей колір. Так, асоціація з червоним зазвичай вказує на домінуючого батька або активну, імпульсивну матір. Асоціація з зеленим говорить про досить міцні стосунки в родині і може бути ознакою батьківської гіперопіки. Асоціація із сірим свідчить про незрозуміння і відгородженість дитини від батька або матері.

Цікаві результати дає аналіз колірного самопозначення дитини того кольору, з яким вона асоціює саму себе. Чим менший ранг цього кольору в розкладці, тим вища впевненість дитини в собі, її самоповага. Збіг кольорів, з якими дитина асоціює саму себе й одного з батьків, свідчить про наявність сильного зв'язку з нею, значущості процесу ідентифікації. Важливу роль відіграє те, де в колірній розкладці знаходиться колір самопозначення: перед кольорами, з якими асоціюються батьки (я гарний — вони погані), після них (я поганий — вони гарні) або між ними (стосунки дисоційовані).

Під час обстеження дітей був виявлений цікавий параметр кольороасоціативних реакцій, що характеризує міру їх складності або, навпаки, стереотипності. Він вимірюється кількістю різних кольорів, обраних в асоціативних реакціях до визначеного набору стимулів: $Z = K/N$, де Z — складність кольороасоціативних реакцій, K — кількість різних використаних в асоціаціях кольорів, N — кількість стимулів; цю формулу можна застосовувати при № 8. Зрозуміло, що Z прямо залежить від кількості повторів при виборі кольорів. За спостереженнями, Z збільшується з віком. Невеликі значення Z характерні для емоційно недиференційованих підлітків з рисами примітивності або шизоїдності. В окремих випадках невелике значення Z може свідчити про негативізм стосовно лікування або обстеження.

Найважливішим результатом проведених досліджень є доказ самого факту можливості одержання колірних асоціацій до значущих осіб

і соціальних стимулів від випробуваних незалежно від їхнього віку, походження, інтелектуального рівня, ваги симптоматики. Не можуть виконати КТВ лише хворі, неконтактні або люди з низьким інтелектуальним рівнем.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Представити загальну характеристику проєктивних методів вивчення особистості.
2. У чому полягають принципові відмінності проєктивної методики від інших методів дослідження особистості?
3. Особливості проведення й інтерпретації психометричного тесту.
4. Проєктивна методика “Закінчи зображення” і її інтерпретація.
5. Методика Г. Роршаха і її застосування в роботі практичного психолога.
6. Особливості застосування методу “Незакінчені речення”.
7. Організація, проведення й інтерпретація методу “Неіснуюча тварина”.
8. Графічний метод “Дерево” й особливості його застосування в практичній діяльності.
9. Специфіка застосування методики “Малюнок людини”.
10. Особливості застосування методики “Вибери потрібну особу”.
11. Проєктивний метод “Малюнок родини” і особливості його інтерпретації.
12. Особливості проведення й інтерпретації асоціативного малюнквого тесту.
13. Проєктивний метод “Малюнки тварин” і його застосування в роботі практичного психолога.
14. Специфіка інтерпретації методики “Рука”.
15. Проєктивна методика “Випадкові малюнки” й особливості її інтерпретації.
16. Особливості проведення малюнквого апперцептивного тесту (МАТ).
17. Специфіка проведення тесту малювання пальцем.
18. Організація і проведення тесту гумористичних фраз (ТГФ).
19. Методика малюнкової фрустрації (С. Розенцвейга) і її інтерпретація.
20. Специфіка проведення колірному тесту відносин (КТВ) М. Еткінда.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Анастаси А.* Психологическое тестирование. — М.: Педагогика, 1999.
2. *Блейхер В. М., Бурлачук Л. Ф.* Психологическая диагностика личности. — К., 1978.
3. *Бурлачук Л. Ф.* Психодиагностика личности. — М., 1989.
4. *Гамезо М. В., Домашенко И. А.* Атлас по психологии. — М., 1986.
5. *Горбатов Д. С.* Тестирование учебных достижений: Критериально-ориентированный подход // Педагогика. — 1995. — № 4.
6. *Горбачева Е. И.* Опыт констатирования диагностического критериально-ориентированного теста // Вопр. психологии. — 1985. — № 5.
7. *Гуревич К. М.* Что такое психологическая диагностика. — М., 1985.
8. *Заика Е. В.* Экспериментальная психология памяти: Основные методики и результаты исследования. — Харьков, 1992.
9. *Интегральное* исследование индивидуальности: теоретические и педагогические аспекты. — Пермь, 1998.
10. *Иванов Е. Ф.* Психология мышления и памяти: Учеб. пособие. — Харьков: ХГУ, 1990.
11. *Изард К.* Эмоции человека. — М., 1980.
12. *Ильин П. М.* Психология воли. — Санкт-Петербург, 2000.
13. *Климов Е. А.* Психология профессионального самоопределения. — Ростов н/Д, 1996.
14. *Климов Е. А.* Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от топологических свойств нервной системы. — Казань, 1969.
15. *Корнилова Т. В.* Введение в психологический эксперимент. — М., 1997.
16. *Коломинский Н. Л.* Диагностика в работе менеджера персонала: Психометрический тест // Персонал. — 1999. — № 3. — С. 74–78.
17. *Лазурский А. Ф.* Классификация личностей. — П., 1921.
18. *Левитов Н. Д.* Проблема характера в современной психологии.
19. *Основы психодиагностики* / Ред. А. Г. Шмелев. — Ростов-н/Д, 1996.
20. *Практикум по психологическому исследованию* / Под ред. Д. С. Горбатова. — М., 2000.
21. *Практикум по социологии* / Ред. И. М. Слепенков, Н. И. Дряхлов и др. — М., 1992.
22. *Практикум по экспериментальной и прикладной психологии* / Под ред. А. А. Крылова. — СПб., 1997.

23. *Практическая психодиагностика: Методики и тесты* / Ред.-сост. Д. Я. Райгородский. — Самара, 1998.

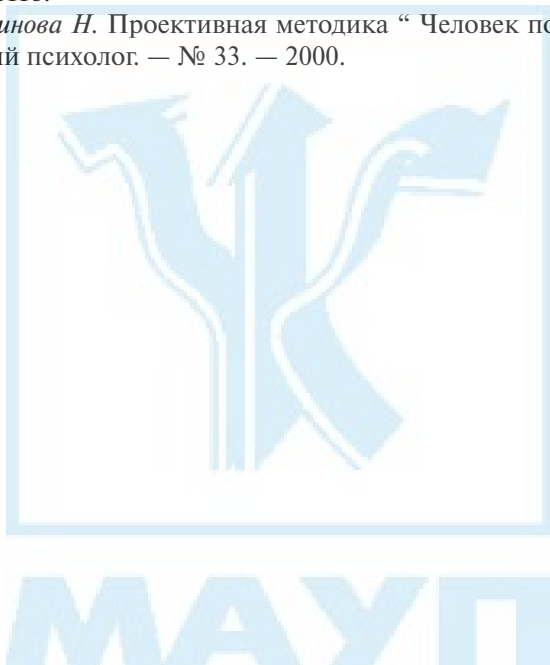
24. *Рогов Е. И.* Настольная книга практического психолога в образовании. — М.: Владос.

25. *Романова Е. С., Потемкина О. Ф.* Графические методы в психологической диагностике. — М., 2000.

26. *Соколова Е. Т.* Проективные методы исследования личности. — М., 1980.

27. *Романова Е. В., Сытько Т. И.* Проективные графические методики. — СПб.

28. *Юринова Н.* Проективная методика “Человек под дождем” // Школьный психолог. — № 33. — 2000.

Ілюзія Пілсбурі

Кого ви тут бачите? Зайця чи качку?

Заєць-качка на повний зріст.

Дружина чи теща (два варіанти малюнка)

Кого ви тут бачите? Молоду дівчину чи літню жінку?
(Автор першого малюнка — карикатурист У. Хілл (*W. E. Hill*, 1915), авторами другого вважаються психологи Е. Г. Борінг і Р. В. Ліпер (*E. G. Boring, R. W. Leeper*, 1930)).

Скільки тут осіб?

Одна? Дві? А може, три?

Ілюзія з особою фараона

Тут одна особа чи дві?

Автором цієї ілюзії є психолог зі Стенфордського університету Роджер Шепард (*Roger Shepard*).

Це осел чи тюлень?

Кого ви бачите? Літнього джентльмена чи ковбоя?

J. Botwinick "*Husband and Father-in-Low*", 1961.

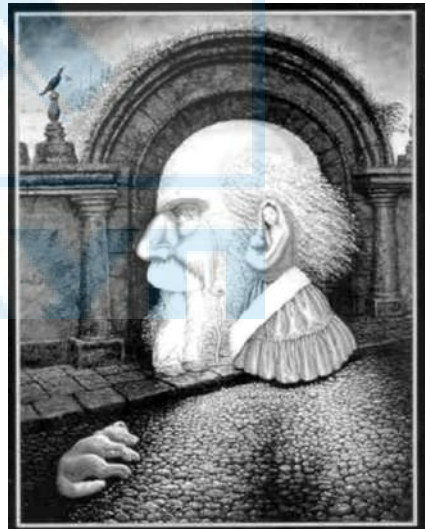
Хто це? Американський індіанець чи ескімос?

Літній джентельмен чи закохани?

Що це? Профіль людини?
А якщо придивитися? А
напис “Liar” (брехун, ошу-
канець) ви побачили?

Загадковий портрет генерала.

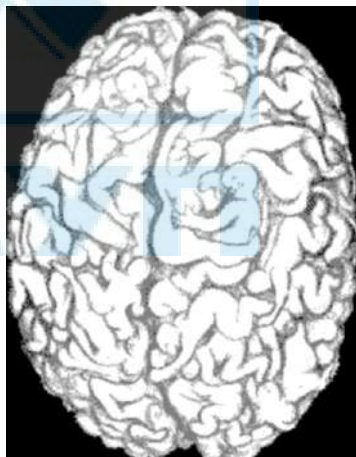
Дон Кіхот. На малюнку зображено 9 осіб. Чи зможете ви їх побачити?

Портрет Зигмунда Фрейда.
А ще що?

Про що думає Ейнштейн?

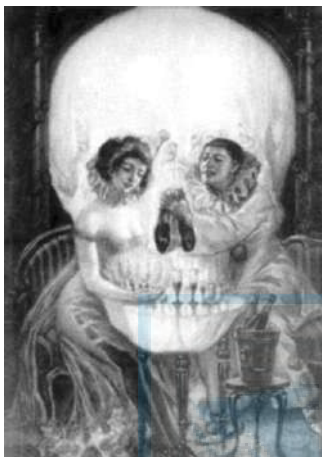
Мозок людини.

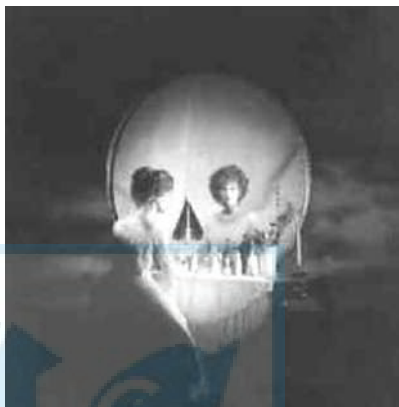
Знайдіть осла.
G. A. Wotherspoon "Society, A Portrait".

Сальвадор Далі. “Невільничий ринок зі зникаючим погруддям Вольтера”, 1940.

Закоханий клоун.
*L'amour de Pierrot "A Clown's
Love"*, 1905.

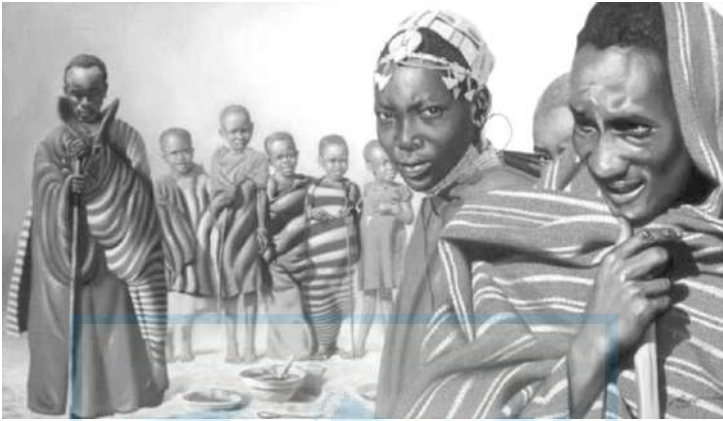
Ілюзії з черепом.

Пліткарки і Сатана.
*G. A. Wotherspoon "Gossip, and
Satan Came Also"*.

Голова осла чи оголені
дівчата?

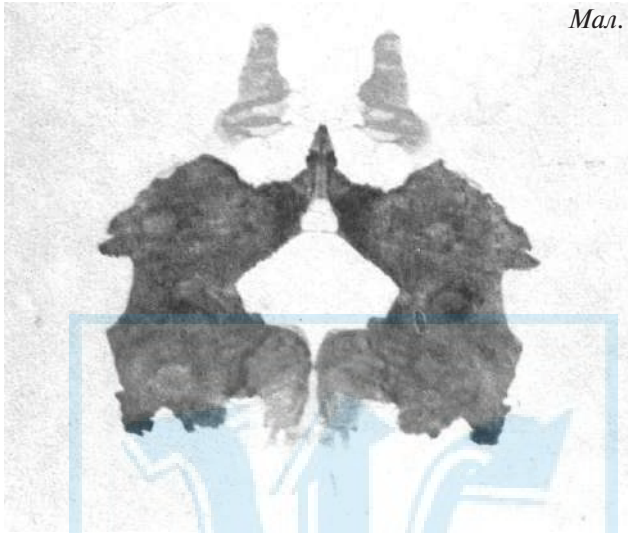

10 друзів. Чи зможете ви знайти десятого “друга”?
Rusty Rust “Ten Friends”.

Додаток 2

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

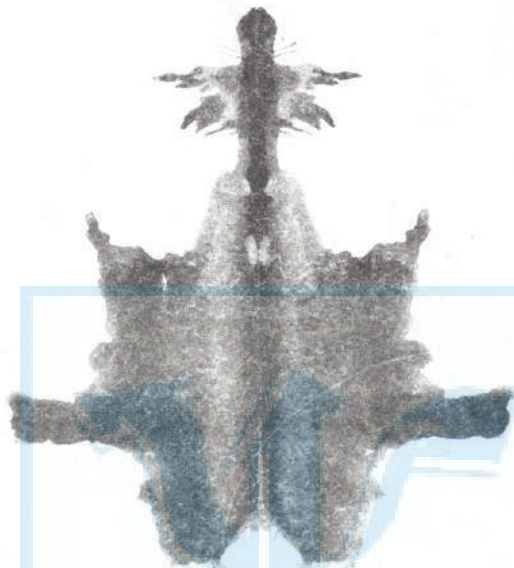
Мал. 4

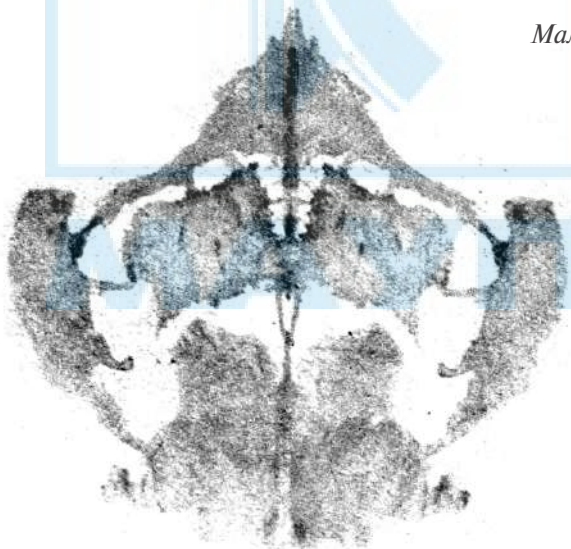
Мал. 5

Мал. 6

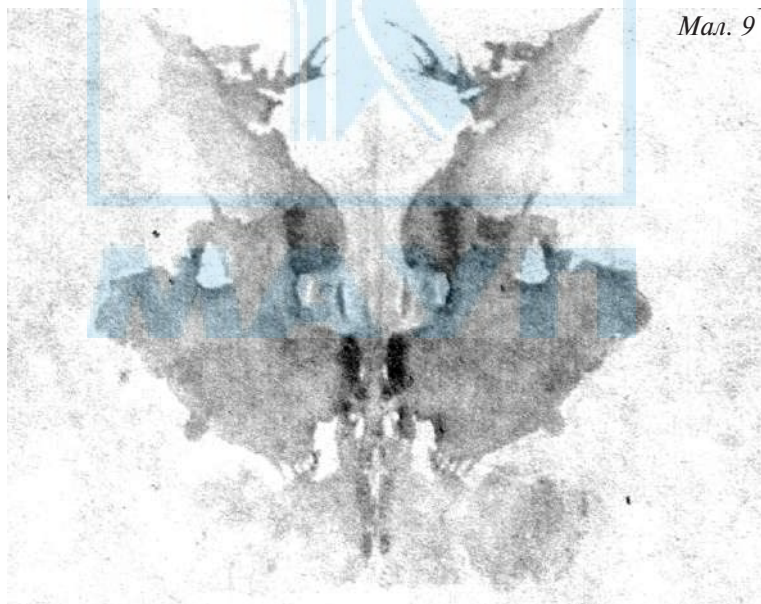
Мал. 7

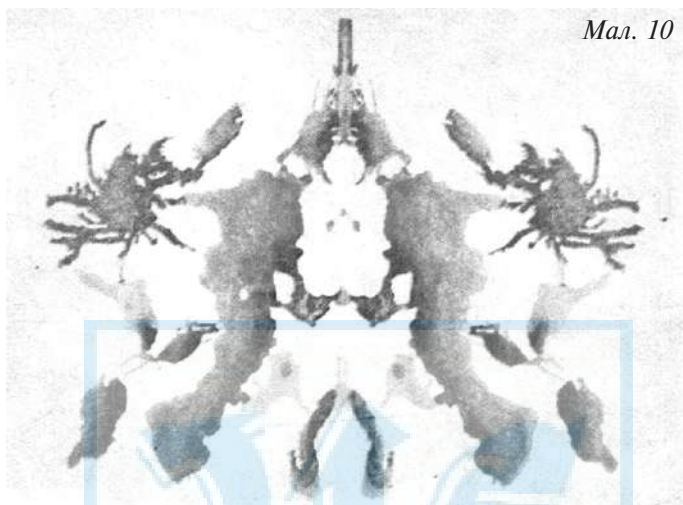
Мал. 8

Мал. 9

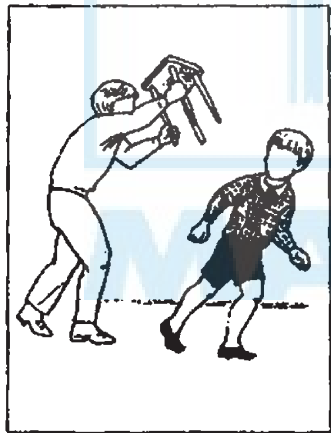
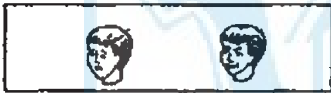

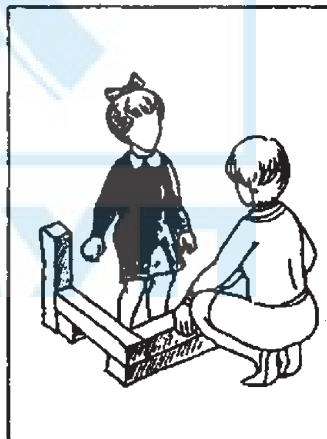
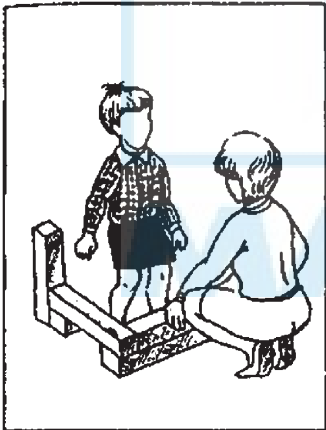
Мал. 10

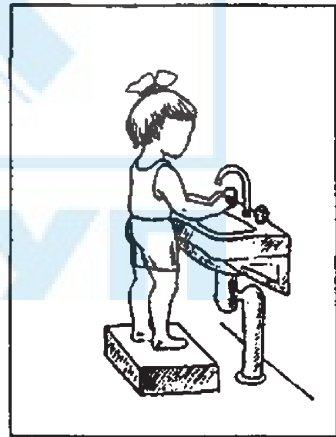
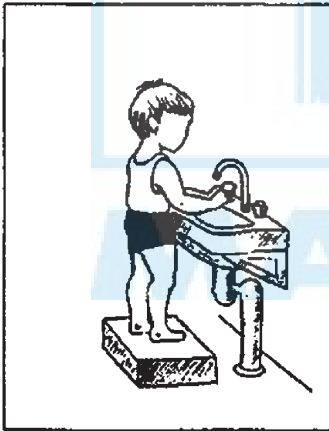
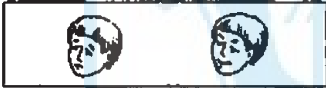
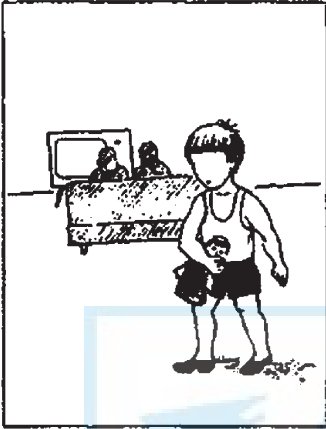

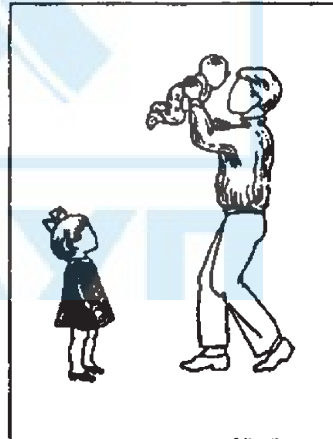
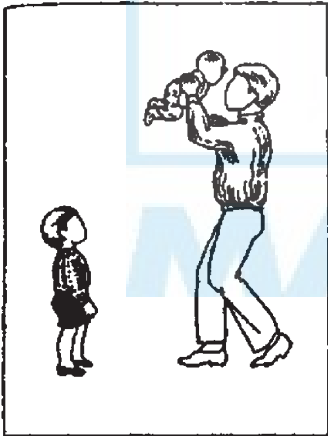
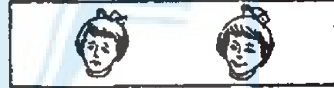
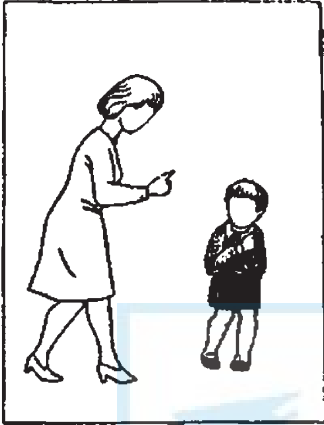
Додаток 3

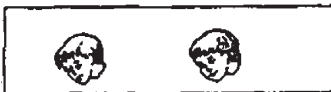
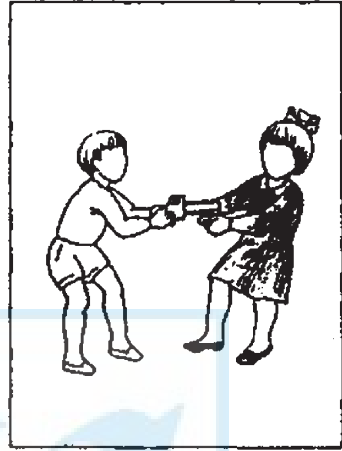
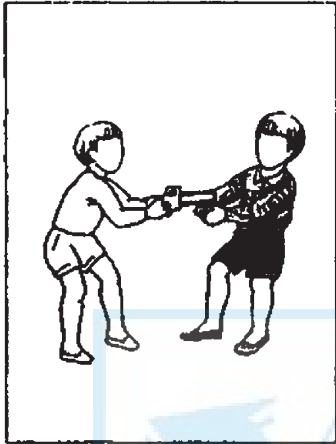

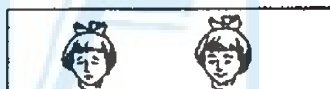
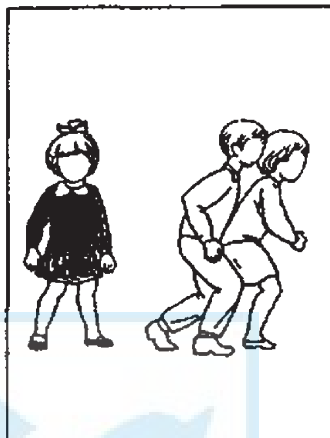
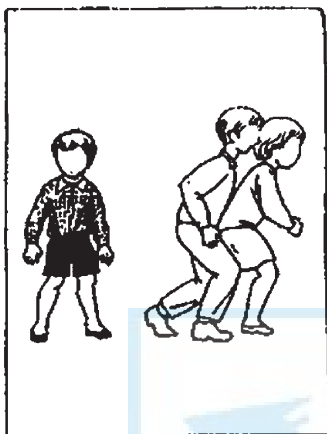

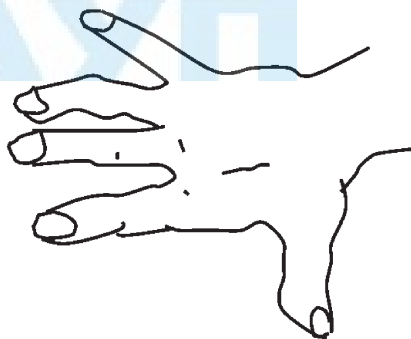
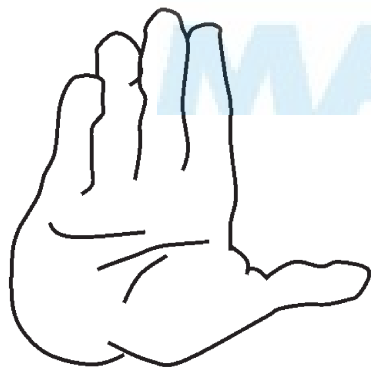

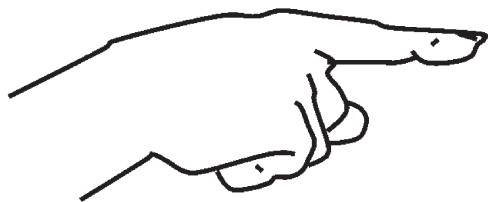

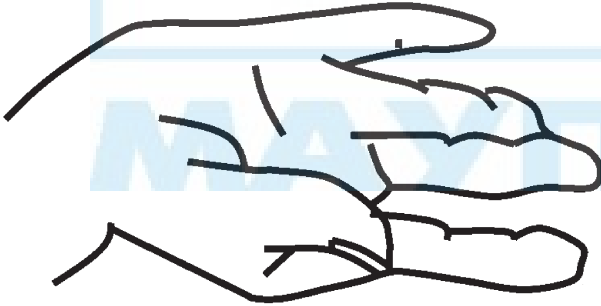
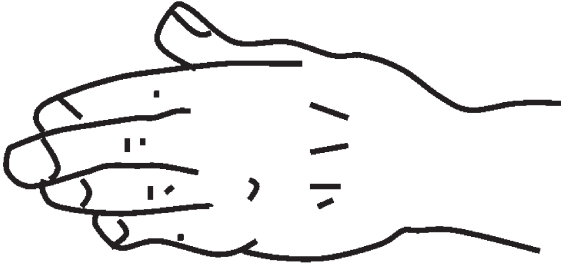
Додаток 4

МАУП

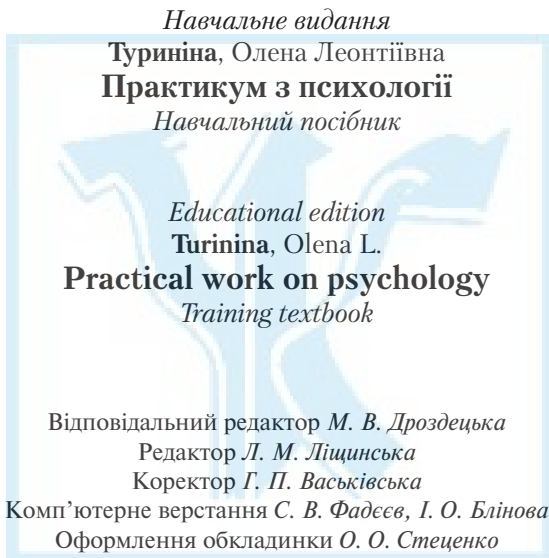

Зміст

Вступ	3
Тема 1. Спостереження	4
Карта спостережень Скотта	9
Методика дослідження рівня спостережливості	18
Методика “Двоїсті зображення”	20
Тема 2. Тестування	22
Дослідження особистості за допомогою модифікованої форми В опитувальника FPI	23
Тест К. Леонгарда — Х. Шмішека	34
Методика діагностики рівня суб’єктивного контролю Дж. Роттера	41
Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса, Р. Даймонда	50
Методика виявлення та оцінювання короткочасної наочно-образної пам’яті (методика “КНОП-1”)	57
Тест механічної тямущості Беннета	64
Опитувальник термінальних цінностей (ОТеЦ)	89
Методика виявлення та оцінювання просторових уявлень	101
Виявлення й оцінка лабільності та сили нервової системи (методика “Тепінг-тест”)	109
Тема 3. Проективні методи	117
Психогеоетричний тест	119
Методика Г. Роршаха	126
Метод “Незакінчене речення”	142
Проективний метод “Неіснуюча тварина”	145
Психодіагностичний комплекс графічних тестів “Вільний малюнок”, “Картина світу”, “Автопортрет”	153
Графічний тест “Дерево”	158
Методика “Вибери потрібне обличчя”	180
Проективний метод “Людина під дощем”	182
Тест “Малюнок сім’ї”	187
Асоціативний малюнковий тест	193
Проективний метод “Будинок-дерево-людина”	199
Проективна методика “Рука”	217
Проективний тест “Малюнки тварин”	225
Проективний тест “Випадкові малюнки”	232
Малюнковий апперцептивний тест (МАТ)	239
Тест малювання пальцем	248
Тест гумористичних фраз (ТГФ)	265
Методика малюнкової фрустрації (С. Розенцвейга)	273
Колірний тест відносин (КТВ) М. Еткінда	297
Список використаної та рекомендованої літератури	304
Додатки	306

The offered training textbook presents psychological methods and methodical material that are used in the most topical realms of a practical psychologist. The methods and methodological material have been approbated in applied psychology. Besides, their efficiency concerning educational and consultant process has been approved by numerous researches. The psychological methods, methodical material and means which are given in the practical work must be in the arsenal of any practical psychologist to be used for modeling and modification.

For students on specialty "Psychology", practicing psychologists and for those who is interested in psychological issues.

Підп. до друку 7.06.07. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 19,06. Обл.-вид. арк. 19,90. Тираж 3000 пр. Зам. № 7-0510

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*

Видавничо-поліграфічна компанія "Експрес-Поліграф"
04080 Київ-80, вул. Фрунзе, 47/2

Свідоцтво ДК № 247 від 16.11.2000